

Josep AMENGUAL I BATLE

LES *QUAESTIONES OROSII ET RESPONSIONES AUGUSTINI*,
OBRA DE CONSENCI?¹

SUMARI:

Introducció.

I. La tradició manuscrita.

II. Les *Quaestiones Orosii* i els *Commentarii in Genesim in tres libros distributi* del Pseudo Euqueri de Lió.

III. La manera de treballar de l'autor de les *Quaestiones Orosii*

IV. El contingut de les *Quaestiones Orosii*: 0. Pròleg. 1. De la Trinitat (QQ. 1-12). 1.1. La Trinitat de Déu (QQ. 1-3). 1.2. El Fill (QQ. 4-8). 1. 3. L'Esperit

1. Per a citar les obres de St. Agustí ens ajustam a les abreviacions de l'*Augustinus Lexikon*, I, Basel 1986-1994, pp. XLII-XLV. Les que ens pertoqueuen són:

c. Adim., = *Contra Adimantum Manichaei discipulum liber unus.*

c. Faust. = *Contra Faustum Manicheum libri triginta tres.*

c. Max. = *Contra Maximinum Arrianum.*

c. mend. = *Contra mendacium liber unus.*

c. Prisc. = *Contra Priscillianistas liber unus.*

ciu. = *De ciuitate dei libri viginti duo.*

conf. = *Confessionum libri tredecim.*

conl. Max. = *Conlatio cum Maximino Arrianorum episcopo.*

cons. eu. = *De consensu euangelistarum libri quattuor.*

corrept. = *De correptione et gratia liber unus.*

diu qu., = *De diuersis quaestionibus octoginta tribus liber unus.*

Dulc. qu. = *De octo Dulciti quaestionibus liber unus.*

en. Ps. = *Enarrationes in Psalmos.*

ench. = *De fide spe et caritate liber unus.*

ep. = *Epistulae.*

Gn. adu. Man. = *De Genesi aduersus Manicheos libri duo.*

Gn. litt. = *De Genesi ad litteram libri duodecim.*

Gn. litt. inp. = *De Genesi ad litteram liber unus imperfectus.*

haer. = *De haeresibus ad Quodaultdeum liber unus.*

Io. eu. tr. = *In Iohannis euangelium tractatus CXXIV.*

pecc. mer. = *De peccatorum meritis et remissione et de baptismo paruulorum ad Marcellinum libri tres.*

qu. vet. te. = *De octo quaestionibus ex veteri Testamento.*

retr. = *Retractionum libri duo.*

trin. = *De trinitate libri quindecim.*

Entre les sigles poc usuals, esmentam HUWA, *Die handschriftliche Überlieferung der Werke des heiligen Augustinus*, Veröffentlichungen der Kommission zur Herausgabe des Corpus der Lateinischen Kirchenväter. Herausgegeben von... (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse. Sitzungsberichte,.... Band) Wien. Assenyalarem l'editor general i el del quadern i volum pertinent.

Sant (QQ. 9-12). 3. Cristologia (QQ. 13-15). 3. Antropologia (QQ. 16-20). 3.1. El mal (QQ. 16-17). 3.2. Creació de l'home (QQ. 18-20). 4. Qüestions del Gènesi (QQ. 21-62): 4.1. Criteris d'interpretació: 4.1.1. Creació del Verb. 4.1.2. Els antropomorfismes. 4.1.3. Problemes diversos en l'ordre de la creació. 4.1.4. La primera humanitat. 4.1.5. El sentit de les creatures inútils i nocives. 4.1.6. El referent de l'ordre de la creació és Déu mateix. 4.1.7. El paradís. 4.2. La sèrie inspirada en el llibre xii del *c.Faust*. (QQ. 45-62). 4.2.1. Eclesiologia del Nou Adam. 4.2.2. Caïm i Abel tipus de la Sinagoga i de l'Església. 4.2.3. Una qüestió de transició. 4.2.4. L'arca de Noè: una ecclesiologia de la família del Crist: vers la salvació pel baptisme. 5. Qüestions de quolibet.

V. Datació de les *Quaestiones Orosii*. 1. Seguint la petja de les *Quaestiones Orosii*. 2. La llengua i l'estil de les *Quaestiones Orosii*. 3. Vers l'ambient ideològic de les *Quaestiones Orosii*.

VI. Semblances de les *Quaestiones Orosii* amb els escrits de Consenci. 1. Intencions i estil. 2. Convergències d'enfocament teològic. 2.1. L'expressió ,homo assumptus'. 2.2. El terme ,deitas'. 3. Pneumatologia. 4. Unes expressions que travessen tot el llibre. 4.1. ,Trinitas quae Deus est'. 4.2. L'exclusió de la corporeïtat i de la localitat en Déu. 5. El camí aspre de la teologia. 6. Citacions dels clàssics. 7. El ,propositum' de Consenci i la sortida del món de la Q. 62. 8. Els projectes literaris de Consenci amb sant Agustí.

Conclusió provisional.

INTRODUCCIÓ

Tot referint-se al tractat que volem estudiar i que a l'edició de la Patrologia llatina du el títol de *Dialogus quaestionum LXV*, G. Bardy, a un article que ha estat força consultat, acabava amb una llarga nota, que se tancava amb aquests mots: «Le dialogue n'a aucun intérêt. Nous ne le citons que pour essayer de ne rien omettre».² Malgrat el judici del gran investigador, aquestes *Quaestiones Orosii* varen ésser una obra extraordinàriament llegida a l'antiguitat i durant l'Edat Mitjana.³ Per això, ens sorprèn que encara romanguí sense una edició crítica i sense que els investigadors li hagin assignat una data correcta. Ens agradi o ens disgusti, se tracta d'una peça imprescindible per a conèixer el valor de molts altres escrits. La pàtria sembla que és qualque indret del món hispànic.

2. *La littérature patristique des "Quaestiones et responsiones" sur l'Écriture sainte* (Suite), dins la *Revue Biblique* 41 (1932) 515-537. La nostra citació se troba a la darrera pàgina. Vegeu É. PORTALIÉ, *Augustin (Saint)*, dins «Dictionnaire de Théologie Catholique», 1/2 (Paris 1923) 2268-2472, a la c. 2309, diu: «7. Le *Dialogus quaestionum LXV*, sub titulo *Orosii percontantis et Augustini respondentis*, P. L., t. XL, col. 733-752, est un recueil d'extraits, pris çà et là, des oeuvres d'Augustin et des commentaires in *Genesim*, attribués à Eucher».

3. Vegeu Michael GORMAN, *The Encyclopedic Commentary on Genesis prepared for Charlemagne by Wigbod*, dins «Recherches Augustiniennes», 17 (1982), 173-201, esp. 178-180, 182, 185, 186, 187, 190, 192, 193, 195.

Entre les indegudes atribucions a St. Agustí i a Orosi, fa estona que hom hi compta les *Quaestiones Orosii*. Per la seva banda, l'any 1937,⁴ el P. Gabriel Seguí Vidal va proposar que s'havia d'atribuir a Consenci, car en totes les seves parts hi observava una unitat d'estil amb els escrits aleshores coneguts del resident menorquí.⁵ Més encara, pensa que la data de la composició va ser per l'any 410, per la qual cosa la citació de *ciu.*, 19, s'hi va introduir amb posterioritat a l'any 418. L'*ep.* 119 donaria un resum d'aquest escrit. Tota vegada que hem de descartar que aquesta carta sigui de l'any 410, no caldrà considerar les *Quaestiones Orosii* com anterior a aquesta data. De tota manera, deixarem per al final tota la qüestió sobre la seva datació. Que els passatges de l'*ep.* 119 siguin un resum de les *Quaestiones Orosii*, en qualsevol hipòtesi, ho consideram ben dubtós, car Consenci cita un escrit més sistemàtic. Les *Quaestiones Orosii* són més lliures i no entren en l'argumentació llargament raonada. Si exceptuam alguns passatges, quasi tot el mètode seguit és el de fer un empedrat de citacions bíbliques, encastades dins les patristiques, més que no un ver tractat.

Per una via independent, a l'any següent de la publicació de Seguí, un que esdevindria un gran investigador de la literatura patristica hispànica, José Madoz Moleres,⁶ va detenir-se més en les *Quaestiones Orosii*, i va concloure que havien d'ésser datades amb posterioritat al s. VI. És exacte el que diu Dekkers, que Madoz el retardi fins al s. IX. Machielsen fa notar altres elements.⁷

Mentre Madoz adduïa una colla de raons per retardar la composició del nostre escrit, cal lamentar que Seguí no ens mostràs més detingudament els resultats de la comparació que diu que va establir entre les *Quaestiones Orosii* i l'obra coneguda de Consenci, car això ha dificultat l'avanç en la determinació de la paternitat de l'obra que ens ocupa, que segueix classificada entre les pseudoaugustinianes.

I. LA TRADICIÓ MANUSCRITA

Noves recerques han descobert manuscrits que ens fan descartar una datació de les *Quaestiones Orosii* que sigui posterior al s. VII. Una certa dispersió dels testimonis manuscrits datats al s. VIII ens fa pensar que aquesta conclusió és prudent, car altrament hauríem d'imaginar que hom hauria creat un escriptori encarregat de difondre el nostre escrit. Una certa lentitud en la dispersió dels escrits és el mínim que hem de suposar.

Ara bé, recerques més recents forcen a descartar la tardana datació atribuïda a Madoz, car un anònim del s. VIII ja cita les *Quaestiones Orosii*. Se tracta del *Pre-*

4. PL 40, 733-752.

5. Gabriel SEGÚI, *La Carta-Encíclica del Obispo Severo. Estudio crítico de su autenticidad e integridad con un bosquejo histórico del cristianismo balear anterior al siglo VIII*, Palma de Mallorca 1937, 111.

6. José MADOZ, *Le Symbole du XIe Concile de Tolède. Ses sources, sa date, sa valeur* (Specilegium Sacrum Lovaniense. Études et Documents, fasc. 19) Louvain 1938, 190, el considera posterior al s. IX.

7. J. MACHIELSEN, *Clavis Patristica Pseudoepigraphorum Medii Aevi*. 2A: Opera theologica, exegetica, ascetica, monastica, Pars A. Praefatio, Theologica, Exegetica, Tournhut 1994, 74, n° 51.

biarii de multorum exemplaribus.⁸ per la qual cosa queda ben oberta la qüestió. Efectivament, des de l'angle de la tradició manuscrita, hem de dir que en el segle esmentat corrien exemplars de la nostra obra, com és ara el d'origen francès, conservat a Leiden.⁹ Machielsen, al seu repertori, tot i que recull informacions codicològiques, no pogué conèixer aquest darrer estat, que fa avançar d'almenys un segle el que ell coneixia sobre aquest tractat pseudoaugustinia.¹⁰ Per tant, segons els testimonis manuscrits, hem d'avançar la nostra obra vers al s. VII, com a mínim.

És prou sabut que són paleses les expressions que llegim en el nostre escrit i en els *Commentarii in Genesim in tres libros distributi*,¹¹ atribuïts indègudament a Euqueri de Lió, però que Paulí Bellet¹² assignà a Claudi de Torí (+827). Però tampoc aquest bisbe, originari de la Marca Hispànica, no en pot ésser l'autor, per les raons cronològiques, que ja hem apuntat.

Els còdexs que ens han transmès les *Quaestiones Orosii* són força antics. N'hi ha del s. VIII a Holanda. A Itàlia, el Vaticà inclòs, n'hi ha 63,¹³ el més antics dels quals són els cinc del s. XI. A les Illes Britàniques el llistat torna ser molt alt, 60¹⁴ manuscrits, sis dels quals són del s. XI. A Polònia se'n conserven 12 gairebé tots del s. XV i el que hi ha a Dinamarca també ho és.¹⁵ A la Península Ibèrica se'n conserven 12,¹⁶ dels quals dos pertanyen al s. X. A Alemanya se n'han perpetuat 23, dos dels quals són del segle novè i un del desè.¹⁷ Una dotze-

8. DEKKERS, *CPL* 373^a.

9. Marie Therese WEISER, HUWA, Herausgegeben von Adolf PRIMMER, Heft XVII. Band VIII/1: *Belgien, Luxemburg und Niederlande. Werkverzeichnis*. Nach Vorarbeiten von Barbara GIORGI. (685. Band) Wien 2000 i Heft XVIII. Band VIII/2: *Belgien, Luxemburg und Niederlande. Verzeichnis nach Bibliotheken*. Nach Vorarbeiten von Barbara GIORGI (685. Band) Wien 2000, pp. 63,257-258.

10. J. MACHIELSEN, *Clavis Patristica*, IIA, 74-75, n° 151.

11. PL 50, 893-1048.

12. Paulino BELLET, dins «Estudios Bíblicos», IX (1950), 209-223.

13. Manfred OBERLEITNER, HUWA, Band I Herausgegeben von Rudolf HANSLIK. I/1. *Italien. Werkverzeichnis*, (263. Band) Wien 1969, 53-55, i Heft II. Band I/2. *Italien. Verzeichnis nach Bibliotheken*, (267. Band) Wien 1970. Per raons de brevetat i, especialment, per la fàcil consulta, ometem d'aquí en endavant les referències a cadascuna de les descripcions dels còdexs, segons la respectiva biblioteca.

14. Franz RÖMER, HUWA, Herausgegeben von Rudolf HANSLIK. Heft III, II/1 *Großbritannien und Irland: Werkverzeichnis* (281. Band) Wien 1972, pp. 60-62 i Id., II/2 *Großbritannien und Irland. Verzeichnis nach Bibliotheken*, (276. Band) Wien 1972.

15. Franz RÖMER, HUWA, Herausgegeben von Rudolf HANSLIK. Heft VII. Band III: *Polen. Anhang: Die Skandinavischen Staaten Dänemark – Finnland- Schweden*. (289. Band) Wien 1973, 35.

16. Als còdexs que esmenta Johannes DIVJAK, HUWA, Heft VIII. Herausgegeben von Rudolf HANSLIK. Band IV: *Spanien und Portugal. Werkverzeichnis Verzeichnis nach Bibliotheken*, (292. Band) Wien 1974, 35 i, més endavant a la descripció de cadascun d'ells, segons les biblioteques que els guarden, cal afegir el de la Biblioteca Capitular de Lleida, Ms Roda 4. Pergamí, entre els ss. XI-XII, de 12 f., 240x150 mm, 39-40 línies llargues, on les *Quaestiones Orosii* figuren als ff. 3-6. Cf. Colette JEUDY, *Complément à un catalogue récent de Priscien*, dins «Scriptorium (Revue internationale des études relatives aux manuscrits)», 36 (1982), 321-322.

17. Reiner KURZ, HUWA, Heft X. Herausgegeben von Rudolf HANSLIK. Heft IX. Band V/1: *Bundesrepublik Deutschland und Westberlin. Werkverzeichnis*. Unter Mitarbeit von Werner JOBST und Erich ROTH, (350. Band) Wien 1976, 81-82 i Id., *Die handschriftliche Überlieferung der*

na d'exemplars manuscrits se conserven a la República de Txèquia, tots ells a Praga. El més antic cavalca entre els segles XIII i XIV.¹⁸ A Àustria se n'han salvat 26, un del s. IX i un altre de l'XI.¹⁹ El conjunt més antic el trobam a Holanda i a Bèlgica on, entre la dotzena de còdexs existents, un és del s. VIII, un segon pertany a la transició entre el s. VIII i el IX, un altre del novè segle i l'onzena centúria compta amb el seu corresponent exemplar.²⁰ Segueix aquest grup per la seva antiguitat el còdex Stiftsbibliothek, 230, de Sankt Gallen de Suïssa, al qual s'han d'afegir un còdex del darrer terç o quart del s. VIII i un altre del s. XI, de la Burgerbibliothek, Cod. 117, de Berna; a Suïssa hi ha nou manuscrits del nostre tractat.²¹ No sabem quins ni quants són els còdexs que pugui servir l'espai de l'antiga Alemanya de l'Est i la resta de països d'Europa Oriental. Tampoc sabem què ens reserva la resta de biblioteques extra-europees. Però el que més ens fa pensar en unes possibles sorpreses és el que es pugui guardar a les franceses, car el manuscrit més antic de Leiden prové de França,²² i no seria gens sorprenent que aquest país sobrepasés els altres, tant pel nombre com per la qualitat dels còdexs.

Werke des heiligen Augustinus, Heft X. Herausgegeben von Rudolf HANSLIK. Band VI/2: *Bundesrepublik Deutschland und Westberlin. Verzeichnis nach Bibliotheken*. Unter Mitarbeit von Werner JOBST und Erich ROTH (Band 350), Wien 1979.

18. Clemens WEIDMANN, HUWA, Veröffentlichungen der Kommission zur Herausgabe des Corpus der Lateinischen Kirchenväter in Zusammenarbeit mit der Akademie věd České Republiky ústar pro Klasická studia. Herausgegeben von Adolf PRIMMER und Pavel SPUNAR. Heft XIII. Band VII/1: *Tschechische Republik und Slowakische Republik. Werkverzeichnis*. Unter Mitarbeit von Hanna MÍSKOVSKÁ, Dogmar PENÍÁZOVÁ-TENOROVÁ und Zuzana SILAGIOVÁ-POSPIŠILOVA (645. Band) Wien 1997, 50-51 i ID., *Die handschriftliche Überlieferung der Werke des heiligen Augustinus*, Veröffentlichungen der Kommission zur Herausgabe des Corpus der Lateinischen Kirchenväter in Zusammenarbeit mit der Akademie věd České Republiky ústar pro Klasická studia. Herausgegeben von Adolf PRIMMER und Pavel SPUNAR Heft XIV. Band VII/2: *Tschechische Republik und Slowakische Republik. Verzeichnis nach Bibliotheken*. Unter Mitarbeit von Hanna MÍSKOVSKÁ, Dogmar PENÍÁZOVÁ-TENOROVÁ und Zuzana SILAGIOVÁ-POSPIŠILOVA (645. Band) Wien 1997.

19. Dorothea WEBER, HUWA, Herausgegeben von Adolf PRIMMER. Heft XI. Band VI/1: *Österreich. Werkverzeichnis*. (601. Band) Wien 1993, 56-57 i ID., Heft XII, Band VI/2: *Österreich. Verzeichnis nach Bibliotheken*, (601. Band) Wien 1993.

20. Marie Therese WEISER, HUWA, Herausgegeben von Adolf PRIMMER. Heft XVII. Band VIII/1: *Belgien, Luxemburg und Niederlande. Werkverzeichnis*. Nach Vorarbeiten von Barbara GIORGI (685. Band) Wien 2000, 63-64 i ID., Heft XVIII. Band VIII/2: *Belgien, Luxemburg und Niederlande. Verzeichnis nach Bibliotheken*. Nach Vorarbeiten von Barbara GIORGI (685. Band) Wien 2000.

21. Sara JANNER und Romain JURROT unter Mitarbeit von Dorothea WEBER, HUWA, Herausgegeben von Kurt SMOLAK, Heft XIX, Band IX/1: *Schweiz. Werkverzeichnis*, (688. Band) Wien 2001, 40. ID. Heft XX. Band IX/2: *Schweiz. Verzeichnis nach Bibliotheken* (688. Band) Wien 2001.

22. Esmement que en el *Catalogue des Manuscrits des Bibliothèques Publiques de France. Départements*. Tome XIX, Amiens, E. GOYECQUE, Paris 1903, 40, on indica que al còdex al f. 99 hi ha *Incipit libellum*, comença el *Dialogus*. Sabem que un dels manuscrits bàsics de l'edició dels maurs provenia de Corbie que, segons els càlculs, devia pertànyer al s. X i altres còdexs utilitzats eren dos-cents anys més moderns, cf. *PL* 40,733. Ara bé, entre els molts dels còdexs d'aquest monestir que passaren a Amiens, no l'hem sabut trobar. Cf. Henri MARTIN, *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque de l' Arsenal*, I, París, 1885, 213, el còdex 349 (396 T.L.), 3er. fol. 104, comencen les *Quaestiones Orosii ad sanctum Augustinum... Licet multi...*

La suma total dels manuscrits fins ara registrats per l'Acadèmia Austríaca de les Ciències de Viena dóna 206 còdexs. Possiblement el nombre real conegut s'acosti als tres centenars, la qual cosa per si mateixa ja ens fa confirmar que ens trobam amb un dels èxits literaris de la Tardana Romanitat i de l'Edat Mitjana, car els còdexs del s. XV són nombrosíssims. Tot i que traurem alguna informació d'alguns manuscrits, no pretenem encetar la tasca d'una edició crítica de les *Quaestiones Orosii*. Solament hem de deixar constància del fet que l'obra no és tan tardana com hom havia cregut.

II. LES 'QUAESTIONES OROSII' I ELS 'COMMENTARII IN GENESIM IN TRES LIBROS DISTRIBUTI', DEL PSEUDO EUQUERI DE LIÓ

No entrarem directament a discutir la datació que hom proposa per als *Commentarii*.²³ Madoz, seguint la literatura del moment, va creure que hi ha passatges que depenen d'Alcuí (+804).²⁴ Si aquesta opinió correspon a la realitat, hauríem de dir que el manuscrit c. Autun 27, f°. 63-76, París, B. N., n. a. l. 1628, f°. 63-76, que fou elaborat al començament del s. VIII, és a dir, poc després de la mort d'Alcuí, l'acostaria molt al seu origen. Una proximitat tan estreta ens fa sospitar que l'opinió de Madoz s'ha de revisar.

Madoz escriu, al mateix lloc, que: «le *Dialogus* dépend continuellement et strictement des *Commentaires*; il suffit, pour s'en rendre compte, de suivre les références à la Genèse qui son mentionnées dans les deux oeuvres».²⁵

D'aquesta manera hauríem de retardar la composició de les qüestions fins entrat el s. IX, la qual cosa s'ha d'excloure per raons codicològiques, com ja hem dit. Però amb Madoz compartim l'opinió segons la qual les *Quaestiones Orosii* tindrien moltes relacions amb la patristica hispànica.²⁶ D'aquesta manera, encara se fa més empinat admetre que pugui ser tan tardà.

Més encara, hom hauria d'explicar com fou possible que a una obra hispana tardana no s'hi hagués escolat una sola citació dels escrits dels autors hispànics dels ss. VI-VII.

Quant a l'estricta dependència dels *Commentarii*, ens agradaria que hom tingués present un grapat d'observacions que, tot i no ésser contundents, mereixen una detinguda consideració.

Comencem, en primer lloc, per anotar que Madoz se limita a apuntar les suposades dependències de les qüestions 22-25 i de la 62, pel que fa als corresponents passatges dels *Commentarii*. Serien els quatre primers i el darrer d'aquests manlleus.

23. PL 50, 893-1048.

24. José MADOZ, *Le Symbole du XIe Concile de Tolède*, 190, nota 2.

25. G. BARDY, *La littérature patristique*, 537, nota 1. També, GORMAN, *The Encyclopedic*, 178, nota 28, seguint Bardy.

26. *Ibid.*, 185.

Per la nostra part, afegiríem que també la Q. 21 conté igualment passatges que se troben als esmentats comentaris. Amb tot, els *Commentarii* prescindeixen de les *Quaestiones Orosii* a les QQ. 28, 29, 34, 35, 39-41, 44, 45, 49, 50-58, 60. Per l'altra banda, les QQ. 21, 26, 30-32, 36-38, 42, 43, 47 i 49 tenen qualche semblança, mentre els *Commentarii* inclouen passatges quasi idèntics amb els que llegim a les QQ. 22-25, 27, 33, 46, 48, 51, i 52.

Per tant, entre els 42 possibles casos d'identitat, n'hem de comptar solament 10, més 12 semblances i 20 qüestions d'inspiració diversa. Prescindim de les 20 primeres i de les 3 darreres, que no pertanyen a la temàtica dels *Commentarii*.

En la part que podria oferir-nos punts de contacte entre ambdues obres, observem que queden molts buits, la qual cosa ens indueix a pensar que l'autor de les *Quaestiones Orosii* va procedir amb molta autonomia, sigui quan treballava mogut per la seva curiositat, o se tracti de quan estudiava el que li interessava a partir dels materials disponibles. Creiem que hem de descartar la dependència estricta de què parlà Madoz, si l'hem d'estendre a l'obra com a tal. Hi ha una minoria de qüestions que porten un text comú amb els *Commentarii*.

Ara bé, si examinem aquests elements comuns, ens hem de preguntar quin dels dos escrits és el que depèn de l'altre. Madoz afirma que els Maurins²⁷ ja indicaren que les *Quaestiones Orosii* se varen inspirar en els comentaris i ell, per son compte, se conhorta adduint mitja dotzena curta de semblances que, com hem comprovat, no arriben a una quarta part de les possibles.

Però, és tan palès que la dependència s'hagi de plantejar sota la presumpció de la major antiguitat dels *Commentarii*? Tal vegada hom s'ho hauria de pensar un poc més i, com a mínim, caldria donar una oportunitat a les *Quaestiones Orosii*.

Ambdues obres se desenrotllen seguint el mètode dialogal. Si aquesta característica és necessària a les *Quaestiones Orosii*, també l'exigeix la manera de presentar-se que proposen els *Commentarii*, ja des del mateix pròleg. Amb tot, aquest comentari dels 49 capítols del Gènesi generalment enceta l'exposició dels versets bíblics adoptant un to expositiu. Però, podem observar com en l'explicació de Gn 1,1,²⁸ no comença exposant, sinó que introdueix el tema amb dues condicionals: «Si primo omnium factum est coelum et terra, angeli postmodum facti sunt; si angeli ante facti sunt», que depenen de com les *Quaestiones Orosii* proposa la Q. 21.²⁹ Més endavant, al comentar el v. 3,³⁰ torna ressonar el plantejament d'aquesta proposta, quan els *Commentarii* adopten l'entrada amb «sed quo die [...] sed quia». Quelcom semblant observem més endavant,³¹ sobre el mateix verset 3, que entra amb una condicional, «si in die dixit...», eco de la pregunta de la Q. 23.³² Afegim dues entrades més, que comencen amb

27. PL 40, 733.

28. PL 50, 893C.

29. PL 40, 739.

30. PL 50, 896A.

31. PL 50, 1038C.

32. PL 40, 740.

l'adverbi interrogatiu, 'Quomodo...', que són les següents, Gn 1,7,³³ 2,17,³⁴ que reflecteixen les QQ. 26³⁵ i 33.³⁶ Tot i que en parlarem més endavant, l'exposició del verset 11 del primer capítol del Gn immediatament pren expressament el to interrogatiu, després de recalcar: «unde quaestio nascitur».³⁷ Sense aquest èmfasi, les preguntes se succeeixen a propòsit de Gn 2,15.³⁸ És ben cert, com hem indicat, que també aquesta forma d'expressar-se cau dins les intencions de l'autor. Cal, finalment, tenir present que en l'exposició de Gn 2,24,³⁹ després dels textos bíblics, apareix doblement l'interrogatiu esmentat. No serà un simple reflex de la Q. 46?⁴⁰

Ens sembla que també podem copsar la dependència dels *Commentarii* de l'altre escrit, si retornam al mode com comenta Gn 1,11. Aquí es parla de la creació de l'herba i dels arbres. Però hi uneix l'origen dels vegetals espinosos i improductius, dels quals parla més endavant Gn 3, 18, quan recull la maledicció d'Adam. Però els *Commentarii* ometen tota explicació del verset al seu lloc. I és que, efectivament, les *Quaestiones Orosii*, s'entreenen en qüestions diverses sobre la creació i el pecat de la parella humana i a la Q. 38⁴¹ explica l'aparició dels espinalers, després de recordar que abans Déu havia creat els arbres bons.

III. LA MANERA DE TREBALLAR DE L'AUTOR DE LES 'QUAESTIONES OROSII'

Cap de les dues obres a les que ens hem referit mostra pretensions d'originalitat. Hem comprovat com Madoz i altres autors anteriors i posteriors han assenyalat per on podem trobar les fonts d'inspiració de les *Quaestiones Orosii*. També hom ha marcat quines són les dependències principals dels *Commentarii*.

Sovint el nostre autor resumeix i reorganitza la matèria, fins a donar una resposta coherent. Però també ho té bo de fer transcriure els fragments que li interessin. Solament tres vegades ho dóna a entendre. Són les dues vegades en què cita Virgili i, just a la conclusió, quan mallenya un text de St. Agustí. Són aquests casos: *Aeneid.* lib. 2, vers. 20 i *Eclog.* VIII, vers. 75 i sant Agustí, *ciu.*, XIX,19. També el qui va compondre els *Commentarii* conjunta textos i més textos anteriors, amb més tendència a copiar bocins sencers, sense donar-ne generalment la seva provinença. Un cas cridaner el tenim quan comenta

33. PL 50, 897C.

34. PL 50, 298B.

35. PL 40, 742.

36. PL 40, 744.

37. PL 50, 898B.

38. PL 50, 907D.

39. PL 50, 909D.

40. PL 40, 748.

41. PL 40, 745.

Gn 8,7.⁴² Creiem que l'autor de les *Quaestiones Orosii* se va inspirar en el *Contra Faustum* de sant Agustí, mentre qui va compondre els *Commentarii* el va saquejar simplement, i, a més, devia tenir al davant les *Quaestiones Orosii*.⁴³

Una altra mostra de la flexibilitat de l'autor de les *Quaestiones Orosii* la podem entreveure en la manera com encara una qüestió molt turbulenta durant el s. V, com és ara la distinció de les persones en la Trinitat i, més precisament, l'origen i la natura de l'Esperit Sant. Ens referim a la Q. 2. En el món hispànic hom s'hi havia aplicat a la *Regula fidei* del I Concili de Toledo (ca. 400)⁴⁴ i també se n'ocupa Consenci, *ep.* 119,1 (aa. 415-416).⁴⁵ Creiem que, d'una manera quasi contemporània, també se'n va ocupar St. Agustí a *trin.*, XV, 26, 45.⁴⁶

Les *Quaestiones Orosii* i St. Agustí manifesten que l'Esperit és *amborum*, del Pare i del Fill. Els textos de Mt 10,20 i Jo 15,26 els són comuns, cosa gens d'admirar. Passatges semblants se poden trobar a altres autors. Ens basti aquí deixar fermes dues coses: El que escriu les *Quaestiones Orosii* és ben del s. V, i per elaborar-ho recorre als materials del moment, sense necessitat de calcar-ne cap, en tota la seva extensió. Tal vegada un dels passatges més aproximats es trobi a la Q. 10, que en una meitat afavorida segueix, amb qualque canvi d'orde en els mots, el *trin.*, XV, 48,⁴⁷ que al seu torn reproduïx *Io. eu. tr.* 99, 9,⁴⁸ com comprovarem al seu lloc.

Dos vestigis augustinians els trobam a la Q. 26, ens els quals el llibre XI,29 de *ciu.*⁴⁹ es fa present. La primera d'aquestes reminiscències afecta a l'excel·lència del coneixement de la creatura en la saviesa de Déu, més gran que el coneixement de la creatura en si mateixa.

Una segona clara i literal inspiració augustiniana, de *ciu.*, XI, 7,⁵⁰ se troba a la mateixa qüestió, tot exposant la qualitat superior de l'esmentat coneixement en Déu. Les *Quaestiones Orosii*, Q. 26,⁵¹ assenyalen que el coneixement que dona la ciència dels àngels és en certa manera un enfosquiment, en relació al matí del coneixement en Déu, mentre Agustí qualifica aquella ciència com un descoloriment del coneixement.

42. Vegeu un altre text augustinia ben proper al començament dels que transcrivim: Aug. *In Jo.*, Tr. 6, PL 35, 1435: «Corvus autem ille emissus est antequam siccaret aqua: rebaptizatus redire noluit; mortuus est in his aquis».

43. Vegeu els textos de les *Quaestiones Orosii*, Q. 49, PL 40, 748, i del *Contra Faustum man.*, XII, 20, PL 42,264-265, que el va inspirar, a pp. 89-90. No transcriurem allà el Ps. Eucherius, *Commentarii*, I, c. 8,7, PL 50, 932A-B, perquè és pràcticament còpia literal del text esmentat de sant Agustí. Los possibles variants són insignificants i per a nosaltres sense interès.

44. *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, (ed. J. VIVES - T. MARÍN MARTÍNEZ - G. MARTÍNEZ DÍEZ) (España Cristiana. Textos 1) Madrid-Barcelona 1963, 26.

45. CSEL 34/2, 699.

46. PL 42, 1092-1093.

47. PL 42,1095.

48. PL 35, 1890. Vegeu les pp. 42-43.

49. PL 41, 343.

50. PL 41, 322-323.

51. PL 40,740-741.

Com es palesa en els textos, no sembla discutible la dependència de les *Quaestiones Orosii* de la font augustiniana; però ensems no és menys clar que el seu autor refà el text que l'inspira. Quelcom semblant llegim a la:

Q. 28⁵²: Quamvis terra longe lateque subsidens, potuit concavas partes praebere, quae confluentes aquas susciperent, ut arida appareret.

AUGUSTINUS, *Gn. litt.* I, 14, 26:⁵³ «Quanquam **, et terra longe lateque subsidens, potuit alias partes praebere concavas, quibus confluentes et corruentes aquae reciperentur, et appareret arida' ** ex his partibus, unde humor abscederet».

Una reelaboració de textos augustinians, amb indicis prou clars, apareix a la Q. 30, quan ha d'explicar com el Gn 2, 6, diu que una font brollava fins a cobrir la faç de la terra. Explica com es tracta d'un llenguatge figurat, en el qual el singular s'universalitza per fer la funció del plural. Cita els SIm 77, 45, i 104, 34, que narren les plagues d'Egipte, tot dient que la mosca, el granot, el llagost foren exterminadors i, precisa el *Dialogus*, el SIm no parla de les mosques, els llagosts, etc., en plural, com en realitat va ser. St. Agustí havia adoptat els mateixos recursos a *Gn. litt.*, V, 10, 26,⁵⁴ per explicar el mateix passatge. I més endavant, no sabem si en estricta dependència de sant Agustí o dels llibres de preceptiva literària que ambdós autors pogueren aprendre, recorren a l'explicació a un text de Virgili, «Uterumque armato milite complet».⁵⁵ Sant Agustí ho fa amb un simple «sicut ait ille»,⁵⁶ mentre el redactor de les *Quaestiones Orosii* és més elegant quan cita el vers atribuït al «nobilissimus quidam poetarum: ,Numero Deus impare gaudet'».⁵⁷

Si entre les qüestions sobre la Trinitat ens és més planer trobar parentiu d'enfocament teològic, especialment amb els llibres *trin.* de St. Agustí, conjuminat amb mots semblants, quan entrem en la secció dedicada a la creació, a partir de la Q. 16, observam una barreja de fonts, que ens fa pensar en un llistat de qüestions establert per l'autor, sense un ordre estricte.

Hom creuria que els temes s'encetarien sobre l'origen del món, mentre l'autor comença demanant-se quina és la font del mal, Q. 16. Pensam que la resposta l'autor l'extreu de l'*ench.*, 11,⁵⁸ mentre encara és més clar que la Q. 17, sobre la igualtat dels àngels, prové del c. 28, 9, del mateix llibre.⁵⁹

52. PL 40, 743.

53. PL 34, 256.

54. PL 34, 330.

55. (VIRGIL., *Aeneid.* lib. 2, vers. 20). Vegeu P. VIRGILI MARÓ, *Eneida*, I (Llibres I-III) Text revisat i traducció de Miquel DOLÇ (Fundació Bernat Metge) Barcelona 1972, 159, que tradueix ,miles' en plural, segons la interpretació que en donen les *Quaestiones Orosii* i el *Dialogus*: «estiben de soldats armats el ventre del monstre».

56. *ench.*, Cap. XLIV. PL 40, 254.

57. Vegeu P. VIRGILI MARÓ, *Bucòliques*. Text revisat i traducció de Miquel DOLÇ (Fundació Bernat Metge) Barcelona 1956, 203. La traducció que dóna és: «La divinitat es complau en el nombre imparell».

58. PL 40, 236.

59. PL 40, 246.

Q. 17⁶⁰: Omnes quidem Angeli aequales creati sunt; sed cadentibus illis per superbiam, caeteri Domino pia obedientia cohaeserunt, accipientes certam scientiam suae stabilitatis, quam illi nunquam habuerunt.

AUGUSTINUS, *ench.*, 28, 9:⁶¹ «caeteri pia obedientia Domino cohaeserunt, accipientes^{**} etiam, quod illi non habuerunt, certam scientiam, qua essent de sua sempiterna et ^{**}, nunquam^{**} casura stabilitate securi».

Tot i que la temàtica pertany d'una manera predominant al llibre del Gn., les QQ. 45 a la 62 no s'inspiren tant en les obres exegètiques corresponents del bisbe hiponenc, sinó que pouden en el *c. Faust.* Serà mera casualitat, o l'autor haurà cercat una obra antimaniquèa? Serà una qüestió que hom s'haurà de posar, quan s'estudiïn els *Excerpta ex operibus Sancti Augustini*. St. Agustí volgué explicar en aquell conjunt del llibre la coherència entre l'Antic i Nou Testament. Però no és aquest l'horitzó que obri el panorama que interessa a l'autor de les *Quaestiones Orosii*, car en general el preocupen les qüestions aïllades. No pretén elaborar una obra de síntesi, ans teixir un empedrat de respostes a preguntes, sovint fruit de la curiositat. Per això, no hem d'excloure que l'autor tingués als seus prestatges l'obra antimaniquèa, perquè en el seu ambient era convenient, car els priscil·lians havien estat acusats de maniquèa.

No entrarem en detalls de contingut, car els apuntarem més endavant. Ens basti observar que aquestes 18 QQ., equivalents a quasi un 28% de les preguntes, s'inspiren en uns pocs capítols del llibre XII del *c. Faust.*, que van del vuitè al vint-i-cinquè.⁶² Qui va bastir les *Quaestiones Orosii* no va seguir exactament l'ordre del seu referent, però globalment s'hi va deixar dur. La petita secció comença després d'uns capítols consagrats al valor de l'Antic Testament per al cristià. Abasta un primer capítol sobre les edats del món, tema ja indicat abans, a la Q. 26, seguit de la sort de Caïn, passant per una subsecció sobre Noè i l'arca, per acabar amb la sortida d'Abraham de la seva terra, a la Q. 62. Les *Quaestiones Orosii* trenquen el curt capítol del *c. Faust.*, XII, 25, i en lloc de recollir la reflexió que mostra que en Isaac hi havia una personificació del Crist, continua fent una aplicació del despreniment d'Abraham a la pròpia història, que és la d'una persona que ha deixat les seves riqueses i els costums mundans. En parlarem en una altra avinentesa.

Torna a aparèixer amb força l'influx del *Gn. litt.*, XII, 6, 5, sobre els diversos gèneres de visions, a la Q. 63. Tanca el volum amb les dues restants QQ., sobre l'apostolat i els criteris per discernir qui és l'enviat de Déu. En la Q. 64 és clara la inspiració en St. Jeroni, *Commentaria in ep. ad Galatas*, I, c. 1, 1.⁶³ La cloenda de l'obra ens regala una reflexió sobre el ministeri episcopal amb una ressonància ben perceptible del *ciu.*, XIX, 19.

60. PL 40, 739.

61. PL 40, 246.

62. PL 42, 258-267.

63. PL 26, 311-312.

Creiem que hem ofert prou mostres de la dependència de St. Agustí, que observam en les *Quaestiones Orosii*. Si passàssim de les semblances literals a les de contingut, podríem adduir peces de gairebé totes les 65 qüestions. Aquest trànsit d'allò que és diàfan al que és boirós, però segur, el farem a l'apartat següent.

Però no voldríem que ens quedàs inadvertit que algunes de les expressions sobre la Trinitat, en concret quant a l'exclusió d'entendre-la com una sola persona depèn de la línia hispànica, representada per Baquiari i per les confessions de fe, la paternitat de les quals s'atribueix amb fonament al tardà St. Gregori d'Il·líberis o al seu entorn. També pertany a les mateixes fonts la precisió que exclou el termes ,genitus' i ,ingenitus' com a adients per a confessar la processió de l'Esperit Sant. La data i la geografia d'aquests orígens teològics són prou significatius.

IV. EL CONTINGUT DE LES ,QUAESTIONES OROSII'

Les 65 preguntes que cridaren l'atenció a l'autor de les *Quaestiones Orosii* se poden veure distribuïdes en cinc parts, molt desiguals, precedides d'un pròleg. Tota l'obra, amb major o menor intensitat, és de clara inspiració augustiniana. De la Q. 1 a la 20 els escrits trinitaris del bisbe d'Hipona hi ressonen, i de la Q. 21 a la 53 hi ha un influx predominant del *Gn. litt.* i del *c. Faust.*, amb intercalacions, sobretot dels llibres de *ciu.* A la Q. 64 hi observam la petja de St. Jeroni i a la darrera, la 65, l'autor expressa la seva dependència de *ciu.*, XIX,19.

Si volguéssim posar un cert ordre sistemàtic en aquest escrit, podríem enquadrar les qüestions d'aquesta manera:

0 Pròleg	
1 De la Trinitat	QQ. 1-12
La Trinitat Déu	1-3
El Fill	4-8
L'Esperit Sant	9-12
2 Cristologia	13-15
3 Antropologia	16-20
3.1 El mal	16-17
3.2 Creació de l'home	18-20
4 Qüestions del Gènesi	21-62
5 Qüestions de ,quolibet'	63-65

0. Pròleg⁶⁴

Aquesta obreta tan llegida s'obri amb un pròleg, que creiem molt original, en quant l'autor declara la seva petitesa i mostra que procedirà amb un estil allunyat de l'eloquii venustatem' dels experimentats autors.⁶⁵ En els molts escrits semblants, des dels que els autors cristians del s. IV ja varen compondre, no hem sabut trobar una altra obertura, construïda amb un to semblant. Hauríem de transferir-nos a la literatura hagiogràfica, per llegir-ne qualcun que, possiblement dependria del de la Circular de Sever de Menorca. Ja Antoni Roig va cridar l'atenció sobre el fet que el llibre *De miraculis* d'Uzali, que narra com va ser rebuda la carta de Sever, comença amb un to semblant, i cita també Tobit 12, 7.⁶⁶ La semblança és més tost en el to que en el vocabulari estrictament pres. L'autor de les *Quaestiones Orosii* justifica la seva obra en primer lloc en el fet que s'ha escrit tant i amb tanta complicació i amb un llenguatge recercat, que es fa difícil poder llegir aquestes matèries. D'altra banda, aquests barons espirituals per copsar l'alçada de les Escriptures, s'enfilen per vies ocultes, que deixen els petits, com el nostre autor, plens d'ambigüitats. Però, per tal satisfer els desitjos d'entendre aquelles coses, tot i no poder-se equiparar a aquells il·lustrats autors, intentarà arribar a un coneixement semblant al seu, servint-se del diàleg, de mode que l'anònim entrevistador rebi la resposta satisfactòria del desconegut entrevistat:

*Quaestiones Orosii.*⁶⁷ «Licet multi et probatissimi viri diverso quidem stilo, sed non diversa fide innumerabilia opuscula ediderint, ita ut difficile sit eorum omnia legere; ea tamen quae leguntur, propter eloquii venustatem et difficillimas quaestionum perplexitates, minime intelliguntur. Revera enim, dum coguntur propter altitudinem Scripturae divinae occultam viam carpere, parvitati nostrae ambiguitatem non minimam reliquerunt. Sunt etiam plane spirituales viri, qui eorum assequuntur eloquium, et penetrant intellectum.

64. Més endavant proposam els capítols de les *Quaestiones Orosii*, seguits dels textos que consideram com a possibles fonts, almenys en sentit ampli. Hem adoptat el text de la Patrologia Latina, exceptuant casos en els quals hem cregut més adient una edició moderna. Per exemple, a l'ep. 119, que és de Consenci, la PL presenta fins i tot alguna paraula en la seva modalitat grega, que l'aproxima molt més que l'edició de GOLDBACHER, al CSEL. Per no induir-nos a l'engany hem descartat aquest text. Però consideram que la PL és més assequible. En els texts de les possibles fonts d'inspiració hem assenyalat amb dos asteriscs inicials determinats passatges, perquè els consideram més propers a les *Quaestiones Orosii*. No hem volgut multiplicar aquestes crides d'atenció. Per això no les hem introduïdes al text de les *Quaestiones Orosii*.

65. PL 40, 733.

66. PL 41, 833. Ja la carta de LLUCIÀ, *Ad omnem ecclesiam*, PL 40, 807 i 808, s'obria amb un reconeixement de la pròpia petitesa, tot evocant la carta als Ef 3,8. Vegeu Antoni ROIG, *De Sacris apud Minorem Balearem Antistibus Severo potissimum deque istius Espistola Exercitatio et in eamdem Epistolam Animadversiones*. (Excudebat Antonius Miralles Pro-Typograph[us] Re[gius]) Palmae Balarium Anno MDCCLXXXVII, 150. Josep SASTRE PORTELLA, *La Carta de Sever de Menorca. Anàlisi de les principals citacions bíbliques*, Maó 2000, 48, ha recollit aquestes dades.

67. PL 40, 733.

Quorum nos dum concupiscentiis satisfacimus, praeclaræ eorum scientiæ non æquamur, ut eas sicut illi intelligere valeamus. Quapropter quaeso te ut percontanti mihi respondeas, et quæ obscuritatem faciunt, elucidare digneris».

Sever també vol proclamar les meravelles de Déu, però considera que fer-ho amb llenguatge recercat seria com si les amagàs.⁶⁸ Per això, per arribar al seu objectiu se servirà d'un llenguatge planer. No cal adduir les vegades que a la Circular apel·la a la seva petitesa, ja des de les primeres paraules de l'escrit, quan se considera, amb expressió manllevada d'Ef 3, 8, com el més petit de tots.

El pròleg de la *Circular*, per altra banda, se diferencia del de les *Quaestiones Orosii*, en què Sever se justifica amb una cita bíblica, presa de Tb 12, 7, i en què no obri el pas a cap composició literària dialogada. Com hem insinuat suara, l'hagiografia presenta altres casos, a més dels citats que, tot obrint l'obra, apel·len a la humilitat. Podem afegir-hi la *Vita Sancti Augustini* de Possidi, que cita també el text de *Tobit*, després de justificar que escriu quan ja ho han fet altres autors, que s'han ocupat de persones agraciades per Déu. Els ecos de la carta als Efezés, ja esmentada, també se deixen sentir.⁶⁹

68. SEVER DE MENORCA, *Circular* 1.1, *Orígens del cristianisme*, II, o. cit. a la p. 107, nota 366. 12: **«Cum ,opera Dei reuelare et confiteri honorificum esse' (Tb 12, 7) Raphael archangelus moneat, profecto silere uel celare miracula Christi periculosum est, in quibus tamen annuntian- dis maior gratia est si communi ac simplici sermone referantur. 2 Celatur, enim, quodammodo speciosissima pulchritudo uirtutis, si abundantiori eloquio circumlita fuerit ac fucata. 3 Qua- propter, ego quoque magnalia quæ apud nos Christus operatus est, beatitudini uestræ non compto sed ueridico sermone referre aggrediar»**.

69. PL 32, 33-34: **«Inspirante rerum omnium factore et gubernatore Deo, meî memor propositi, quo per gratiam Salvatoris omnipotenti ac diuinæ per fidem Trinitati seruire decreui, et antea in uita laicorum, et nunc in officio episcoporum, studens ex qualicumque accepto ingenio et sermone aedificationi prodesse sanctæ ac ueræ Christi Domini catholice Ecclesiæ, de uita et moribus prædestinati, et suo tempore præsentati sacerdotis optimi Augustini, quæ in eodem uidi, ab eoque audiui, minime reticere debeo. Id enim etiam ante nos factitatum fuisse a religio- sissimis sanctæ matris Ecclesiæ catholice uiris legimus et comperimus, qui diuino afflato Spiri- tu, sermone proprio atque stilo, et auribus et oculis scire uolentium, dicendo et scribendo similia studiosorum notitiæ intulerunt, quales quantique uiri ex communi Domini gratia in rebus hu- manis, et uivere, et usque in finem obitus perseverare meruerunt. Idcirco ipse quoque dispensa- torum omnium minimus, fide non ficta, qua Domino dominantium omnibusque bonis seruiendum et placendum est fidelibus, de prædicti uenerabilis uiri et exortu, et procurso, et de- bito fine, quæ per eum didici, et expertus sum, quam plurimis annis ejus inhaerens charitati, ut Dominus donauerit, explicandum suscepî. Verum summam quaeso maiestatem, quo munus hu- jusmodi a me arreptum ita geram et peragam, ut nec Patris luminum offendam ueritatem, nec bonorum Ecclesiæ filiorum ulla ex parte fraudare uidear charitatem. Nec attingam ea omnia in- sinuare, quæ idem beatissimus Augustinus in suis Confessionum libris de semetipso, qualis ante perceptam gratiam fuerit, qualisque jam sumpta uiveret, designauit. Hoc enim facere uoluit, ut ait Apostolus, ne de se quisquam hominum supra quam se esse noverat, aut de se auditum fuisset, crederet uel putaret (II Cor. XII, 6), humilitatis sanctæ more utens, et jam nullum fallens sed laudem non suam, sed sui Domini, de propria liberatione ac munere quaerens, ex iis uidelicet quæ jam perceperat; et fraternas preces poscens, de iis quæ accipere cupiebat. Sacramentum igitur regis, ut angelica auctoritate prolatum est, bonum est abscondere: opera autem Domini reue- lare et confiteri, honorificum est (Tobia XII, 7)»**.

Cap al final d'aquest escrit comentarem l'expressió «dum coguntur propter altitudinem Scripturae divinae occultam viam carpere».⁷⁰

1. *De la Trinitat, QQ. 1-12*

En la primera part, que abastaria les dotze primeres qüestions, ens trobam amb un petit catecisme sobre la Trinitat. Diguem que cap de les preguntes ni de les seves solucions són originals en el sentit que no se puguin detectar postures semblants en els autors anteriors a la primera meitat del s. V. Voldríem ressaltar, però, que tot i ésser St. Agustí el principal interlocutor, si ens hem d'atendre a una certa tradició literària, que el presenta com el qui respon a les seixanta-cinc preguntes i, molt més, si donam raó a la gran quantitat de citacions seves, que podem llegir en altres tantes respostes, tanmateix en les QQ. 1, 2 i 7, especialment, hi destriam la petja de la teologia trinitària hispànica. Se tracta de peces en un primer moment antiarrianes, com poden ésser les fórmules de fe de St. Gregori d'Il·líberis, o atribuïdes a ell, dels llibres *trin.*, hispànics, però de diversa època i de paternitat distinta. Aquesta reacció contra els arrians preparà la resposta als sabel·lians i als priscil·lians, que foren acusats de modalisme, quan presentaven la Trinitat com si se tractàs d'una sola persona, que se mostrava segons diverses funcions, d'acord amb les quals cada persona de la Trinitat rebria el nom, Pare, qui engendra, etc. Amb Baquiari i amb el I Concili de Toledo l'antipriscil·lianisme ja és declarat.

Les *Quaestiones Orosii* assoleixen encunyar expressions que recullen aquelles fórmules i les encasten en un conjunt més evolucionat, que prové del repastament de l'obra de St. Agustí. En aquest estat de les fórmules, particularment l'XI Concili de Toledo i tantes altres obres, que s'inspiraren o simplement saquejaren les *Quaestiones Orosii*, varen donar perpetuïtat a aquesta mena de catecisme, com podrem veure més endavant.

Si per al pròleg no podem presentar una font amb expressions idèntiques o semblants, sí que ho podem fer per a les qüestions. És el que assajarem de realitzar a continuació, donant en primer terme el text de cada qüestió i a continuació, acuradament distingida per la referència exacta i per la tipografia, apareix la font o les diverses fonts que varen inspirar l'autor de les *Quaestiones Orosii*, o que presenten un cert parentiu temàtic amb el que hi llegim. Comptades vegades se tracta solament de textos que solament contenen un pensament semblant.

70. Vegeu, p. 113, nota 400.

1.1 *La Trinitat Déu, QQ. 1-3**Q. 1*

Comença demanant proves sobre la Trinitat, extretes de l'Esriptura. De fet, la resposta conté un llistat bíblic que, des de Gn 1, 1, arriba a l'evangeli de Jo. Amb una precisa distinció de les persones,⁷¹ ataca els sabel·lians i els patripassians. Hi llegim un passatge que ens fa pensar en una de les poques expressions doctrinals de Consenci, *ep.* 119, 4, que tot just citarem. Avança i, per explicar l'engendrament del Fill, cita el SIm 119, 3, en la qual cosa podríem veure-hi una reminiscència prou clara de l'anònim hispànic del s. IV, al *trin.*, II.⁷² Precisa que en la Trinitat hi ha una substància —no utilitza el terme *essentia*— en tres persones distintes, la qual cosa no implica una separació en la divinitat. La fórmula tingué èxit, i podria ser al fons de la del IV Concili de Toledo (633), com indicam a un altre estudi. Diguem per avançat que St. Isidor, protagonista d'aquesta assemblea toledana, fou un gran lector del nostre tractat.⁷³ Quant a l'engendrament de la mateixa substància, també sembla que hem de veure sant Agustí com a intermediari de la resposta, que apel·la a una comparança crua, com és que cada animal engendra solament essers de la mateixa espècie. Aquest recurs escarrufava sant Agustí i provenia de l'objecció del bisbe arrià, Maximí. Del rerefons antipriscil·lià de la qüestió no hi ha dubte, car els seguidors del que fou bisbe d'Àvila, Priscil·lià, foren acusats de sabel·lians o modalistes. L'origen de les expressions el podem veure en les fórmules de fe de Gregori d'Il·líberis o, al menys, atribuïdes a ell amb prou fonament.⁷⁴ Hi observam un rebuig a una concepció d'un Déu solitari, o, en termes de les *Quaestiones Orosii*, d'un Déu considerat com si fos una sola persona. Trobam un llenguatge que intenta precisar la distinció de les persones, atesa la seva relació d'origen.⁷⁵ Contra la concepció del Déu solitari, com si fos una sola persona, se manifestà el I Concili de Braga (561).⁷⁶

Una variació de la resposta camina per la interdependència entre la creació i la divinitat de cada persona de la Trinitat. Hi ha el sotaentès que si les Persones

71. J. A. de ALDAMA, *El Símbolo toledano I. Su texto, su origen. Su posición en la historia de los símbolos*, (Analecta Gregoriana VII), Roma 1934, 94-95, 97-99.

72. PL 62, 248A-B.

73. Cf. *La pervivència de les Quaestiones Orosii et responsiones Augustini*, al proper número d'ATCA.

74. *Una trilogia agustiniana antipriscilianista y unas sugerencias para una nueva cronología*, dins «Revue des Études Augustiniennes», 44 (1998), especialment 216-219.

75. José Antonio de ALDAMA, *Símbolo toledano*, 101. Vegeu, també, pel que fa a Consenci, *Orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 238-239.

76. I Concili de Braga, (561): *Proposita contra Priscillianam haeresem capitula*, 1.- ** «Si quis Patrem et Filium et Spiritum Sanctum non confitetur tres personas unius esse substantiae et virtutis ac potestatis, sicut catholica [et apostolica] ecclesia docet, sed unam tantum ac solitariam esse personam, ita ut ipse sit Pater qui Filius, ipse etiam sit Paraclitus Spiritus, sicut Sabellius et Priscillianus dixerunt, anathema sit.»**. *Concilios visigóticos e hispanoromanos*, 67.

creen són Déu. És clar que la creació s'atribueix originàriament al Pare. El terme ,spiritus', que llegim a Gn 1, 2, aplicat a la presència de Déu que sobrevola les aigües, facilita atribuir el caràcter creador a l'Esperit Sant. Afegim, encara, que la versió llatina de Jo 8, 25, que utilitzaven sant Agustí i l'autor de les *Quaestiones Orosii*, afavoreix el plantejament trinitari de la creació, en el sentit que s'atribueix a Jesús la condició de ,principium'. És el que llegim tot just s'enceta la resposta a la primera de les qüestions. Aquesta traducció ha fet fortuna en la teologia trinitària llatina, de manera que ha tingut repercussions disgregadores de la cristiandat, aspecte en el qual no podem entrar; però l'influx que les *Quaestiones Orosii* exerciren en les confessions de fe dels concilis de Toledo,⁷⁷ que originaren la introducció del terme ,Filioque', és història prou coneguda i força estudiada.

Tot i que són possibles, les reminiscències del *civ.* XI, 4, quan el nostre tractat se remet a la creació del món, no les creiem gaire probables. Amb tot, no podem excloure-les, car més endavant, en la mateixa resposta primera, creuríem que l'autor tenia al davant aquest llibre de la gran obra augustiniana, quan afina la terminologia trinitària, tot distingint la unitat de les persones en una sola substància, de manera que cada una manté la seva alteritat, ,alius'; però no és mai un ,aliud', és a dir una persona de natura diversa, la qual cosa queda clara a *civ.* XI, 10, 1, que citarem com a possible font, tot seguit.

Perquè aquesta qüestió és la de més volada teològica i la que més pervivència ha tingut, encara cal esbrinar més les aportacions de la primera qüestió, no tant amb la intenció d'entrar en un estudi teològic, sinó romanent en el projecte d'obrir el ventall de les possibles fonts d'inspiració del nostre conjunt de problemes. Així, hem d'excloure que l'esmentat llibre XI de *civ.* 6, i també 9, inspiri els primers passos de la resposta primera, car, com ja hem dit, el ,principium' de què parla Gn 1, 1, en l'obra augustiniana no és entès dins els esquemes teològics, sinó segons l'explicació que deriva de l'origen del món en categories temporals, que solament qualificaríem d'històriques, en el sentit que tot d'una aquell primigeni cosmos és culminat amb la creació de la parella humana. En canvi, en la nostra qüestió, el ,principium', de sobte s'entén en sentit teològic, i densament trinitari, per la seva identificació amb Jo 8, 25. En canvi, el bisbe d'Hispania enceta el *Gn. litt.* I, 1, 1,⁷⁸ amb una prolusió sobre els diversos sentits de l'Esclatúra. I els aplica al text de Gn 1, 1. És evident, aquí l'esclatúra parla del sentit metatemporalment originari de la creació. Abans no hi havia res. Però amb la creació començà el temps. I el text segueix ben clarament sota l'influx del quart evangeli quan afirma, sense més explicacions, «in principio, quod est Verbum Dei unigenitus Filius».

Encara ens hem de fixar en un incís que ha tingut moltes repercussions en les fórmules trinitàries posteriors. Ens referim a la següent expressió: «Igitur Filius Dei natura est Filius, non adoptio». Juan Tejada y Ramiro, a la seva

77. Vegeu els textos a *La Pervivència*, (cf. nota 73).

78. PL 34, 246.

magna edició dels concilis hispànics, al final de la confessió de fe de l'XI Concili de Toledo (675), dedueix d'aquesta expressió que els conciliars de Toledo eren lluny de l'adopcionisme, nascut al s. VIII, seguint Nestori, en el qual se mesclaren Elipand de Toledo i Feliu d'Urgell.⁷⁹ No creiem que avui puguem repetir aital acusació, al menys referida a Feliu. El que volem ressaltar és que la prevenició contra l'adopcionisme, a la Hispània i a altres indrets occidentals era més general, en part degut al nostre tractat, en el qual se va inspirar el susdit concili toledà.⁸⁰

És el que tot d'una veiem explicitat:

Quaest. 1:⁸¹ «In primis quaero a te, utrum Deus Trinitas sit; et quibus testimoniis approbes, nosse desidero».

«Resp. Principium Geneseos evidenter ostendit. Ait enim: In principio fecit Deus coelum et terram [Gen. I,1]. Quem alium principium intelligendum putabimus, nisi Filium? Ipse enim de se ipso interrogantibus Judaeis quis esset, respondit: Principium, quia et loquor vobis (Joan. VIII, 25). Ergo principium Filius. Per Filium fecit Deus coelum et terram: Omnia per ipsum facta sunt, sicut evangelista Joannes narrat, et sine ipso factum est nihil (Id. I, 3). Procul dubio in Dei nomine Pater, in principii nomine Filius intelligendus est. Profecto cum dixisset, In principio fecit Deus coelum et terram; subsequutus adunxit, Et spiritus Dei ferebatur super aquas (Gen. I, 1, 2): qui tertia est in Trinitate persona. Igitur si Trinitas non esset, nunquam Dominus noster Jesus Christus diceret discipulis suis, Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti (Matth. XXVIII, 19): nec baptizato Domino in Jordane a Joanne, vox de coelo diceret, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui: nec Spiritus sanctus in columbae specie descendisse super eum, et mansisse diceretur (Id. III, 17, 16). Miror infelicem Sabellianam haeresim, hoc est, Patripassianorum, quod sic caeci sunt mente, ut tam praeclara, tam aperta testimonia non attendant. Ipsi namque asserunt unam esse personam, id est, ipsum sibi Filium esse qui Pater est, et ipsum Spiritum sanctum. Sed nos caecitatem ipsorum relinquentes, tres personas secundum Scripturas sanctas intelligamus; id est, alium esse Patrem qui genuit, alium Filium qui genitus est a Patre, alium Spiritum sanctum: non aliud, quia substantia unum sunt. Personas distinguimus, non deitatem separamus. Igitur Filius Dei natura est Filius, non adoptione. Sic enim scriptum est: **«Ex utero, inquit, ante luciferum genui te (Psal. CIX, 3). Non quod Deus Pater uterum habeat sicut nos, aut corporeus esse credendus sit; sed per uterum substantiam intelligi voluit, de qua natus est Filius»**. Quod est Pater, hoc genuit: Deus Deum, lux lucem. Igitur, «sicut homo hominem, et canis canem gignit»: nunquam autem visum est ut

79. *Colección de cánones de la Iglesia Española* publicada en latín a espensas de nuestros reyes por el Señor Don Francisco Antonio GONZÁLEZ [...] Traducida al castellano con notas é ilustraciones por D. Juan TEJADA Y RAMIRO, (Imprenta de D. Anselmo Santa Coloma y Compañía) Madrid 1850, 438.

80. Cf. *La pervivència* (vegi's nota 73).

81. PL 40, 733-734.

homo genuerit canem. Ac per hoc non de nihilo, neque de aliqua alia substantia, sed de se ipso Filium genuit».

AUGUSTINUS, *trin.*, I, 7, 14:⁸² «His et talibus diuinarum Scripturarum testimoniis, quibus, ut dixi, priores copiosius usi, expugnauerunt haereticorum tales calumnias uel errores, insinuatur fidei nostrae unitas et aequalitas Trinitatis».

CONSENCI, *Ep* 119, 4:⁸³ «...aequalem, sed eandem, id est unicam non separatam possident substantiam Deitatis. [...] In personis autem non ita est; quia Patris persona non est Filii, nec Filii persona eadem est Spiritus sancti».

GREGORIUS HISPANIENSIS, *Fides romanorum*:⁸⁴ «2. Non sic unum Deum quasi solitarium nec eundem, qui ipse sibi Pater sit, ipse et Filius, sed Patrem uerum».

ID., *Fides catholica*, 2:⁸⁵ «...non sic unum Deum quasi solitarium nec eundem, qui ipse sibi Pater sit, ipse et Filius, sed Patrem esse qui genuit».⁸⁶

INCERTI AUTORIS HISPANICI, *trin.*, II:⁸⁷ «Interrogatio. Declara ergo mihi si verus est Filius, aut non».

«Responsio. Nonne Pater, ut nos intelligeremus, hanc significationem intulit, ut deitatem nativitatis propriam Filii sui de semetipso insinuaret, dicens: **Ex utero ante luciferum genui te (Psal. CIX, 3). Unde? Non quia Deus Pater uterum ut homo habeat, qui incomprehensibilis est: sed ideo haec de nostris exempla introducens, significans comparavit, per quod nativitatem Filii sui veram de semetipso nobis propriam insinuaret**». Considera ergo in hoc loco et tu, Ariane, qualiter sit dictum. Nunquid hic factus est, qui de utero substantiae Patris inenarrabiliter natus est?»

AUGUSTINUS: *Collatio cum Maximino arianorum episcopo*, 14:⁸⁸ «Quare verus Deus? Quia verus Dei Filius. Si enim animalibus dedit ut non generent nisi quod sunt; **homo hominem generat, canis canem**, et Deus Deum non generat? Si ergo ejusdem substantiae est, quare dicis minorem? An forte, quia homo pater quando generat filium, etsi homo hominem generat, tamen major minorem generat?»

AUGUSTINUS: *Collatio cum Maximino arianorum episcopo*, 6:⁸⁹ «In Deo enim comparatione digna uti decet. Hoc sane mihi displicet, et valde animo dolui in tua prosecutione: ut enim diceres **quod homo hominem generat, et canis canem**; tam foeda comparatio in illam tantam immensitatem produci non debuit. 7. Quis autem ignorat **quod Deus Deum genuit**».

AUGUSTINUS: *Contra Maximinum arianorum episcopum*, I, 6:⁹⁰ «Quasi ego propterea terrenarum naturarum ista exempla produxerim, ut incorruptioni corruptionem, immortalitati mortalitatem, invisibilibus visibilia, aeternis temporalia coaequarem: ac non potius ut vos in magnis et summis rebus errantes, de rebus parvulis infimisque

82. CCL 50, 44-PL 42,828.

83. CSEL 34/2, 701.

84. GREGORIO DE ELVIRA, *La fe*. Introducción, traducción y notas de Joaquín PASCUAL TORRÓ. Texto latino y aparato crítico de Manlio SIMONETTI (Fuentes Patrísticas, 11. Editorial Ciudad Nueva) Madrid 1998, 156-*Gregorii Illiberitani episcopi quae supersunt*, Vincentius BVLHART, CCL 49, 267.

85. GREGORIO DE ELVIRA, *La fe*, 168.

86. Ibid., 271.

87. PL 62, 248A-B.

88. PL 42, 721.

89. PL 42, 726.

90. PL 42, 748-749.

convincerem, qui non videtis bonum quod Creator summe bonus dedit etiam extremis vilibusque creaturis, ut cum longe aliud sint quam est ipse, hoc tamen generent quod sunt ipsae. Nec attenditis quid mali dicatis, ut cum homines et canes, et caetera huiusmodi habeant filios veros, quos illis gignentibus creat veritas, non sit verus Dei Filius ipsa veritas. Aut si sancta Scriptura cogente permittitis ut verus Filius sit, rogamus permittite ut degener non sit. Et degener quomodo? Audiant catholici, unde erubescant haeretici. Filius viri fortis si non habeat fortitudinem, degener dicitur: tamen homo est, quod et pater est; atque in dissimili vita, non est tamen aliena substantia. Vos unigenitum Dei Filium ita degenerem vultis, ut ipsam Patris ei substantiam denegetis: minorem natum, minorem remansisse jactatis; non ullam datis aetatem qua possit augeri, non datis eandem formam qua possit aequari. Cujus naturae tanta subtrahitis, miror verum Filium qua fronte dicatis: nisi quia infelicissimo errore non vos putatis ad unius Patris gloriam, nisi per unici Filii contumeliam pervenire».

AUGUSTINUS: *Contra Maximinum arianorum episcopum*, I, 7.⁹¹ «De ventre matris meae Deus meus es tu (Psal. XXI, 11); ut ostenderet Patrem hinc esse Deum suum, quia homo factus est. Homo enim de ventre matris est natus, et secundum hominem de virgine natus est Deus: ut non solum Pater illi esset qui eum de se ipso genuit, verum etiam Deus ejus esset quem de ventre matris hominem creavit. Ad haec tu cum respondere voluisses, multa dixisti, et multa testimonia quae te nihil adjuvant, protulisti. Quomodo tamen dictum sit, De ventre matris meae Deus meus es tu; quamvis eadem Scripturae sanctae verba memorasses, nullo modo invenire potuisti. Cur autem in eo loco posueris psalmi alterius testimonium, ubi scriptum est, Tecum principium in die virtutis tuae, in splendoribus sanctorum, ex utero ante luciferum genui te (Psal. CIX, 3); omnino non video. Non enim Filii persona est dicentis, **Ex utero tuo, aut, De ventre tuo, Deus meus es tu. Illa ineffabilis generatio etiam si ex utero Patris accipitur, hoc significatum est, quia de se ipso, hoc est, de substantia sua Deus Deum** genuit, sicut ex utero matris quando natus est, homo hominem genuit: ut intelligeremus in utraque generatione non diversas ejus qui est natus, et eorum de quibus est natus, esse substantias. Diversa quidem substantia est, Deus Pater, et homo mater: non tamen diversa substantia est, Deus Pater, et Deus Filius; sicut non est diversa substantia, homo mater, et homo filius. Sed audi quid dicat in prophetia iste Filius: De ventre, inquit, matris meae Deus meus es tu. Noli multis verbis ad rem non necessariis conari operire res claras. Qui est Pater Filio ex utero suo, de ventre matris Deus ejus est, non de suo. Ad hoc ergo prorsus nihil respondere potuisti».

AUGUSTINUS: *trin.*, IV, 21, 31.⁹² «Si autem quaeritur, ipsa incarnatio quomodo facta sit: ipsum Verbum Dei dico carnem factum, id est, hominem factum, non tamen in hoc quod factum est conversum atque mutatum; ita sane factum, ut ibi sit non tantum Verbum Dei et hominis caro, sed etiam rationalis hominis anima, atque hoc totum et Deus dicatur propter Deum et homo propter hominem».

Q. 2

Després d'adduir textos bíblics per provar que Déu és Trinitat, cal obviar el problema de la confusió en la Trinitat, per a la qual cosa la Q. 2 proposa el problema de la distinció de les persones i, més particularment, l'autor vol fona-

91. PL 42, 749-750.

92. CCL 50, 203-204-PL 42, 910.

mentar la divinitat de l'Esperit Sant. La producció patristica és immensa en aquest punt. Ja hem mostrat com contemporàniament hi havia una opinió feta, entre els catòlics. Observem solament que, pels volts de l'any 400, el I Concili de Toledo, a la *Regula Fidei*,⁹³ pretenia combatre un cert modalisme que caracteritzava el priscil·lianisme, com ja hem dit. Possiblement el text citat de Consenci anava en la mateixa direcció, més centrat en rebutjar el macedonianisme, que feia menor l'Esperit Sant. Les fórmules que recollim i que inspiren les *Quaestiones Orosii*, en el passatge «nec inginitus est, nec genitus; sed ab utroque procedens», precisen acuradament la procedència de l'Esperit Sant, de manera que eviten dues paternitats i dos orígens per engendrament. En la mateixa tònica antipriscil·liana hem de prendre el text de Baquiari que ja hem citat, com a possible inspirador d'alguns fragments de les QQ. 4 i 5. Amb aquest autor podem citar les fórmules de fe, 'Fides romanorum', 'Fides catholica' i 'Fides Sancti Hieronymi', que s'han atribuït a St. Gregori d'Il·liberis. M. Simonetti no contradiu aquesta atribució; però posa una distància cronològica entre les confessions esmentades i la composició del *De fide* de l'esmentat bisbe, que les hauria antecedent. Afegeix que la 'Fides Romanorum' presenta un interès per la corporeïtat de Crist, real i no aparent, que no es manifesta a l'obra esmentada. Aquesta preocupació se vincula a una reacció antipriscil·liana.⁹⁴ El to del fragment del *trin.* de St. Agustí és més general. Però, cal retenir que les *Quaestiones Orosii* afirmen que l'Esperit Sant és **ab utrisque procedens id est et a Patre et a Filio** que, en altres termes, és l',unus amborum Spiritus'. Aquesta línia, que podem qualificar de més occidental, abocarà ben prest en el 'Filioque', en el *Libellus in modum symboli parvus*, del bisbe hispà Pastor.⁹⁵ Ara bé, aquestes formulacions no troben una inspiració directa en els textos hispànics que citam, ans semblen més afectats per St. Agustí. Per això, creiem que la conclusió de de Aldama, sobre la major antiguitat de la redacció curta del símbol de Toledo, que seria la verament conciliar, és la correcta. En aquest text s'omet el *Filioque*, mentre la llarga que la conté és més tardana.⁹⁶ Nosaltres pensam que és possible que l'autor de les *Quaestiones Orosii* hagués conegut l'esmentat símbol, tot i que no podem adduir proves fefaents.

Quaest. 2:⁹⁷ De personarum distinctione, vel de geniti Filii persona satisfactum mihi esse arbitrator: nunc quaero quid credas de Spiritu sancto; **utrum et ipse inginitus sit, an genitus**.

«Resp. Spiritum sanctum neque inginitum, neque genitum fides certa declarat. Quia si dixerimus inginitum, duos patres affirmare videbimur: si autem genitum, tunc duos filios credere culpabimur. Sed quod certa fides tenet, nec

93. *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, 348.

94. GREGORIO DI ELVIRA, *La fede*. (Introduzione, testo critico, traduzione, commento, glossario e indici a cura di Manlio SIMONETTI (Corona patrum, 3), Torino, Società Editrice Internazionale 1975, 11-12.

95. José Antonio de ALDAMA, *Símbolo toledano*, 51 i passim. Vegeu-ne el text al n.º. 3, 30.

96. *Ibid.*, 40.

97. PL 40, 734-735.

ingenitus est, nec genitus; sed ab utroque procedens, id est, et a Patre et a Filio. Et ut haec testimoniis approbem, ipsum Dominum nostrum Jesum Christum discipulos suos audi docentem: Cum autem venerit, inquit, Paracletus quem ego mittam vobis a Patre, Spiritum veritatis qui a Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me (Joan. XV, 26). Et rursus ipse Dominus noster Jesus Christus, post resurrectionem suam, ut ostenderet a se procedere Spiritum sanctum sicut a Patre, insufflans in discipulos suos ait, Accipite Spiritum sanctum (Id. XX, 22): item, Ego mittam promissum Patris mei in vos (Luc. XXIV, 49). Unus ergo Spiritus est Patris et Filii, unus amborum Spiritus. Igitur quod Patris sit Spiritus, ipse Dominus et Salvator noster discipulis suis ait: Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis (Matth. X, 20). Et quod idem et Filii sit Spiritus, Paulus apostolus testis est: Si quis autem, inquit, Spiritum Christi non habet, hic non est ejus (Rom. VIII, 9)».

BACHIARIUS, *Libellus de fide*, V:⁹⁸ «Pater enim principale nomen diuinitatis per se, quod creditur et quod dicitur Pater Deus. Filius Deus ex Patre, non ex se, sed Patris. Pater Deus et Filius Deus; sed non idem Pater qui Filius, sed idem esse creditur Pater quod Filius. Spiritus Sanctus non Pater ingenitus, sed Spiritus ingeniati Patris. Filius genitus, non Spiritus Filius, sed ipse est Filius super quem a Patre missus est Spiritus Sanctus. Itaque cum ingenitus Pater sit, cujus est Spiritus, incaute Spiritus **sanctus dicitur ingenitus. Spiritus Sanctus Deus ex Patre, non ex se; ne duo ingeniati aut duo patres** ab infidelibus aestimentur. Filius Patris ante saecula genitus a Patre, non potest alium genitum habere consortem, ut credatur unigenitus, et duo geniti non dicantur. Pater enim unus ingenitus; Filius unus genitus; Spiritus Sanctus a Patre Filioque procedens, Patri et Filio coaeternus».

Fides romanorum, 3:⁹⁹ **«Spiritum uero Sanctum Deum non ingeniatum neque genitum, non creatum nec factum, sed Patris et Filii**».

Fides catholica, 3:¹⁰⁰ **«Spiritum uero Sanctum Deum non ingeniatum neque genitum neque factum, sed de Patre procedentem».

Fides Sancti Hieronymi, 3:¹⁰¹ «Credo et in **Spiritum Sanctum Deum non ingeniatum neque genitum**», non creatum neque factum, sed Patri et Filio coaeternum.

Cf. INCERTI AUTORIS HISPANICI, *trin.* I. 762, 41.¹⁰²

I CONC. TOLEDO, *Regula Fidei*:¹⁰³ «**Est ergo ingenitus Pater, genitus Filius, non genitus Paraclitus** sed procedens.

CONSENCI, *ep.* 119, 1:¹⁰⁴ «Nam profecto neque Arriani, qui Filium, quem genitum confitemur, iuniorum putant, in hac impietate persistenter neque Macedoniani **spiritum sanctum, quem neque genitum neque ingeniatum credimus**», quantum in ipsis

98. JOSÉ MADOZ, *Una nueva redacción del "Libellus de fide" de Baquiaro*, dins «Revista española de Teología», I (1940-1941), 457-488; el text és en la 467—PL 20, 1026A-1028A.

99. GREGORIO DE ELVIRA, *La fe*, 156. CCL 49, 267.

100. GREGORIO DE ELVIRA, *La fe*, 168. CCL 49, 271, amb algunes variants, que no ens afecten gaire.

101. GREGORIO DE ELVIRA, *La fe*, 1180. CCL, 49, 275.

102. PL 62, 241.

103. *Concilios visigóticos e hispano-romanos*, 26

104. CSEL 34/2, 699.

est, a diuinitatis arce detruderent, si scripturis sanctis magis quam suis ratiocinationibus accommodare fidem mallent».

[LUCIFERIANUS HISPANICUS, s. IV] *trin.*, Liber X:¹⁰⁵ «Haereticus. Ingeniti nomen Patris, et Filii geniti appellas. Quid de **Spiritu sancto** dicturus, qui utique in tertio gradu ponitur, in Scripturis **genitum eum confiteris, aut ingenitum** appellas? Si genitus, jam non est unigenitus Filius, eo quod sit et alter natus de Patre. Si non est natus, est utique et alter ingenitus, et jam non est unus Deus Pater ex quo omnia, sed duo sunt patres. Quod si neque natus de Patre est **Spiritus, neque non genitus**», superest ut creatura dicatur».

«Athanasius. Si Scripturis Domini vel Domino loquenti crederes, nunquam creatorem creaturis comparares, cum legeris: Verbo Domini coeli firmati sunt, et Spiritu oris ejus omnis virtus eorum (Psal. XXXII, 6). Item ipse David: Emittes Spiritum eorum, et creabuntur (Psal. CIII, 30). Audivi et Patrem loquentem: Spiritus ex me prodiit (Isai. LVII, 16). Item ipse per Joel prophetam: Effundam de Spiritu meo super omnem carnem (Joel. II, 28). Et Dominus in Evangelio apostolis dicit: Mittam vobis a Patre meo Paracletum, Spiritum veritatis: hic de Patre procedit, et de meo accipit (Joan. XV, 26; XVI, 14)».

AUGUSTINUS, *ciu.* 11, 10, 1:¹⁰⁶ «Est itaque bonum solum simplex, et ob hoc solum incommutabile, quod est Deus. Ab hoc bono creata sunt omnia bona, sed non simplicia, et ob hoc mutabilia. Creata sane, inquam, id est facta, non genita. Quod enim de simplici bono genitum est, pariter simplex est, et hoc est quod illud de quo genitum est; quae duo Patrem et Filium dicimus; et utrumque hoc cum Spiritu sancto unus est Deus: qui Spiritus Patris et Filii, Spiritus sanctus propria quadam notione hujus nominis in sacris Litteris nuncupatur. Alius est autem quam Pater et Filius, quia nec Pater est, nec **Filius: sed, Alius dixi; non, Aliud**»; quia et hoc pariter simplex pariterque bonum est incommutabile et coaeternum. Et haec Trinitas unus est Deus: nec ideo non simplex, quia Trinitas. Neque enim propter hoc naturam istam boni simplicem dicimus, quia Pater in ea solus, aut solus Filius, aut solus Spiritus sanctus; aut vero sola est ista nominis Trinitas sine subsistentia, sicut Sabelliani haeretici putaverunt sed ideo simplex dicitur, quoniam quod habet, hoc est, excepto quod relative quaeque persona ad alteram dicitur. Nam utique Pater habet Filium, nec tamen ipse est Filius; et Filius habet Patrem, nec tamen ipse est Pater. In quo ergo ad se ipsum dicitur, non ad alterum, hoc est quod habet: sicut ad se ipsum dicitur vivens, habendo utique vitam, et eadem vita ipse est.

AUGUSTINUS, *trin.*, XV, 26, 45:¹⁰⁷ «Deinde in illa summa Trinitate quae Deus est, intervalla temporum nulla sunt, per quae possit ostendi aut saltem requiri, utrum prius de Patre natus sit Filius, et postea **,de ambobus** processerit Spiritus sanctus. Quoniam Scriptura sancta Spiritum eum dicit **amborum**». Ipse est enim de quo dicit Apostolus, Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra (Galat. IV, 6): et ipse est de quo dicit idem Filius, Non enim vos estis qui loquimini; sed Spiritus Patris vestri, qui loquitur in vobis (Matth. X, 20). Et multis aliis divinatorum eloquiorum testimoniis comprobatur Patris et Filii esse Spiritum, qui proprie dicitur in Trinitate Spiritus sanctus: de quo item dicit ipse Filius, Quem ego mittam vobis a Patre (Joan. XV, 26).»

105. PL 62, 292-293.

106. PL 41, 325.

107. PL 42, 1092-1093.

Q. 3

Afinant el coneixement de la Trinitat, aporta multitud de textos confirmant que hi ha una sola substància o essència, tot i que distingeix expressament les tres Persones. Tot i que trobem en altres escrits el predicatiu ‚Graeci’ vora el terme ὁμοσίαν,¹⁰⁸ tanmateix creiem que pot ésser pertinent recollir allò que llegim a l’*ep.* 120, 17,¹⁰⁹ com ho feïm un poc més endavant. Les *Quaestiones Orosii* dues vegades en aquesta qüestió conserven la traducció ambivalent d’ο□σζα amb el mot ‚substantia’, que equival a ‚essentia’; en canvi sant Agustí, en el text de la lletra que citam, precisa que el terme grec més que ‚substantia’ significa ‚essentia’. Cal retenir aquesta diferència terminològica. En efecte, en les *Quaestiones Orosii* hi apreciariem un arcaisme, que hem de considerar. Si la persona que va conjuminar aquest escrit hagués conegut el grec, per explicar-se possiblement no hagués partit del terme compost ὁμοσίαν, que hauríem de traslladar com a ‚coessència’, que era un neologisme amb arrels en el Símbol de Nicea (325), en el passatge que diu: «unius substantiae (ὁμοούσιον) cum patre, quod graeci dicunt ‚homousion’».¹¹⁰ Al final de l’anatematisme, el llatí dóna la versió d’ἐτέρας ὑποστάσεως per ‚alia substantia’.¹¹¹ Com podem observar, el terme ‚substantia’ serveix tant per traduir ο□σζα com □πόστασις.¹¹² Aquest mode de parlar el trobam a la versió de la professió de la fe atribuïda a St. Gregori d’Il·líberis i a Rufi d’Aquileia, *De fide catholica*.¹¹³ Tornem a acarar els textos:

Quaest. 3.¹¹⁴ «De singulis personis, quod alius sit Pater, alius Filius, alius Spiritus sanctus; vel quod Filius sit genitus, et Spiritus sanctus procedens, secundum Scripturas sanctas advertimus: nunc vero illud scire cupio, si Deus sit Filius aut Spiritus sanctus, vel utrum una sit substantia vel essentia, quam Graeci ὁμοσίαν, vocant».

«Resp. Intento animo aduerte: quae te mouent libentius demonstrabo. Beatus Paulus apostolus, quod Filius sit Deus, ad Romanos scribens de Israelitis: Quorum patres, inquit, ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in saecula (Id. IX, 5). Et iterum in Euangelio secundum Joannem: Ut cognoscant, inquit, te solum uerum Deum, et quem misisti

108. Caldrà disposar d’una edició crítica de les *Quaestiones Orosii*, per poder precisar més. Algun còdex hispànic confirma la lectura de l’edició dels Maurins, reproduïda al Migne, cf. Lisboa, Biblioteca Nacional, ms. 416, f. 114r, segona columna. És del s. XIII.

109. *Orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 240.

110. *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, ed. J. ALBERIGO- J. A. DOSSETTI, P.-P. JOANNOU, Claudio LEONARDI-P. PRODI- H. JEDIN, Bologna³ 1973, 5, líns. 9-11.

111. *Ibid.*, líns. 22-23, pel grec i el llatí se troba a les líns. 24-25.

112. Yves-M. CONGAR, *El Espíritu Santo*, (Biblioteca Herder. Secció de Teologia y Filosofía, 172) Barcelona 1983, 105, recordava que per als llatins la ‚substantia’ era idèntica a l’essentia’. Més tard, el vocabulari s’especialitza, i el mot □πόστασις comença a servir per designar el que els llatins anomenaven ‚persona’.

113. Cf. Manlio SIMONETTI, *Alcune osservazioni a proposito di una professione di fede attribuita a Gregorio di Elvira*, dins «Rivista di cultura classica e medioevale», 2 (1960), 308. Cf. CPL, ns. 554 i 201.

114. PL 40, 735.

Jesum Christum (Joan. XVII, 3). Ordo est uerborum: Ut cognoscant te, et quem misisti Jesum Christum solum uerum Deum. Et rursus alia Scriptura dicit: Ut simus in uero eius Filio Jesu Christo; ipse est uerus Deus et uita aeterna (I Joan. V, 20). Et ut aequalitatem suam ostendat, ait ipse Dominus: Ego et Pater unum sumus (Joan. X, 30). Unum sunt, scilicet natura, non persona. Et iterum: Propterea, inquit, quaerebant Iudaei Jesum interficere, quia non solum soluebat sabbatum, sed et Patrem suum dicebat Deum, aequalem se faciens Deo (Id. V, 18). Et rursus beatus apostolus Paulus: Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo (Philipp. II, 6). Non enim poterat esse rapina, ubi aequalis erat natura; quae non erat usurpata, sed nata. Non rapuit, quia habuit: et multa innumerabilia, quae ad momentum non occurrunt. Spiritum uero sanctum uerum Deum Actus Apostolorum apertissime edocent: Anania, inquit Petrus, cur tentauit satanas cor tuum mentiri te Spiritui sancto? et infra, Non es hominibus mentitus, sed Deo (Act. V, 3, 4). Et in Euangelio secundum Joannem: Dominus, inquit, Spiritus est (Joan. IV, 24). Paulus apostolus ad Corinthios scribens: Nescitis, inquit, quia corpora uestra templum est Spiritus sancti, qui in uobis est, quem habetis a Deo, et non estis uestri? Empti enim estis pretio magno: glorificate et portate Deum in corpore uestro (I Cor. VI, 19, 20). Pater, inquam, Deus, Filius Deus, Spiritus sanctus Deus; non tres dii, sed unus Deus est. Nam si Pater maior, Filius minor, Spiritus sanctus plus quam minor, quod haeretica prauitas asserit, iam non erit unus Deus, sed tres dii; quod nefas est credere. Et ualde redarguit illos Scriptura diuina: Audi, Israel, inquit, Dominus Deus tuus, Deus unus est (Deut. VI, 4). Ac per hoc sicut non dicimus tres deos, nec tres essentias; ita nec tres sapientias, nec tres spiritus. Nam interrogati de singulis personis, si Pater sit sapientia uel Spiritus sanctus; respondemus, Pater sapientia, et Filius sapientia, et Spiritus sanctus sapientia: non tres sapientiae, nec tres spiritus, sed una sapientia est et unus spiritus; sicut est una substantia, aut una essentia: quia hoc est illi esse quod sapientem esse uel spiritum esse».

AUGUSTINUS, *Ep* 120, 17, *ad Consentium*:¹¹⁵ «...nam nonnulli nostri et maxime **Graeci** trinitatem, quae deus est, magis essentiam quam unam substantiam esse dixerunt aliquid inter haec duo nomina esse arbitantes uel intelligentes, unde nunc disputare non opus est, quod, etsi diuinitatem istam, quae aliud existimatur esse quam ipsa trinitas, non substantiam sed essentiam dixerimus, eadem falsitas consequetur. si enim alia est quam ipsa trinitas, altera erit essentia, quod absit ut catholicus sentiat. restat itaque, ut ita credamus unius esse substantiae trinitatem, ut ipsa essentia non aliud sit quam ipsa trinitas».

Ibid. 11:¹¹⁶ «...si in aliquo, eo utique, quod est aliis duobus praestantius, sicut est **sapientia**». quod si donum eius in nobis est et minus est quam illa summa et incommutabilis, quae dei 'sapientia' dicitur —puto quod non debemus dono suo inferius

115. CSEL 34/2, 719.

116. CSEL 34/2, 714.

cogitare donantem— si autem aliquis splendor eius in nobis est, quae nostra **sapiencia** dicitur».

Si haguéssim d'assenyalar textos que d'una o altra manera contenen passatges aproximats al que ens ocupa, seria impossible, atesa la seva multiplicació. Els textos bíblics dispersos, però dins context trinitari, se repeteixen sovint. Les variants sobre la negació que la Trinitat siguin tres deus té una llarga tradició. D'altra banda, l'expressió ,haeretica prauitas', sobretot a partir de St. Jeroni, és molt freqüent en el llatí dels cristians.

1.2 *El Fill, QQ. 4-8*

Q. 4

Per tal d'alliberar d'un sentit simplement literal una sèrie de textos neotestamentaris, que subratllen la humanitat del Crist, l'autor a la Q. 4, recorre a una distinció coneguda, i prou freqüent en els escrits augustinians.¹¹⁷ Segons les *Quaestiones Orosii*, cal advertir que **«Ista omnia et alia quae a te non sunt dicta, secundum formam servi, quam assumpsit, dicta sunt»**.¹¹⁸ Aquí ens trobam amb un recurs interpretatiu que ja el va conèixer sant Hilari.¹¹⁹

Quaest. 4:¹²⁰ «Et si aequales sunt Pater et Filius, quomodo ipse Filius dicit, Pater major me est (Joan. XIV, 28); et, Non veni voluntatem meam facere, sed voluntatem ejus qui me misit (Id. VI, 38); et, Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste (Matth. XXVI, 39); et, Mea doctrina non est mea, sed ejus qui me misit (Joan. VII, 16)»?

«Resp. Ista omnia et alia quae a te non sunt dicta, secundum formam servi, quam assumpsit, dicta sunt. Igitur cum primus homo conditus esset a Deo, et libero arbitrio muneratus, praeceptumque ei positum esset; si custodisset quae ei Deus praeceperat, morte non corporis, neque animae multaretur. Sed ille inobediens mandato Dei, atque elatus superbia, suasioni serpentis obediens, Dei praecepta contempsit. Et haec causa exstitit ut mortis periculum incurreret, et ab illo uno homine omnis humana natura vitiosa atque peccato abnoxia mortalis existeret. Apostolus Paulus, Per unum hominem, inquit, peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccaverunt. Quia sicut per unum hominem omnes homines in condemnationem; ita et per unius justitiam omnes homines in justificationem vitae (Rom. V, 12, 18). Et iterum: Primus homo de terra, terre-

117. Sant AGUSTÍ, *trin.*, I, 11, 22, PL 42, 836: **«22. Regula qua intelligitur Filius in Scripturis nunc aequalis, nunc minor. Quapropter, cognita ista regula intelligendarum Scripturarum de Filio Dei, ut distinguamus quid in eis sonet secundum formam Dei, in qua aequalis est Patri, et quid secundum formam servi quam accepit»**. Cf. el n. 23, *Ibid.*

118. PL 40, 735.

119. Alois GRILLMEIER, *Cristo en la tradición cristiana. Desde el tiempo apostólico hasta el concilio de Calcedonia (451)*. (Verdad e imagen, 143), Sígueme) Salamanca, Ediciones Sígueme, 1997, 636.

120. PL 40, 735-736.

nus; secundus homo de coelo, coelestis (I Cor. XV, 47). Hic, inquam, homo coelestis est. Coelestem itaque dico, quia non ex humano conceptus est semine, sed de Maria virgine pro nostra salute assumptus a Filio Dei, sicut evangelista Joannes testatur: Et verbum, inquit, caro factum est, et habitavit in nobis (Joan. I, 14). Verbum caro factum est, non in carnem mutatum; ut non desisteret esse quod erat, sed coeperit esse quod non erat. Assumpsit enim carnem, non se convertit in carnem. Carnem istam a parte totum hominem intelligimus, id est carnem et animam rationalem. Et sicut primus homo et carne et anima mortuus fuerat, ita etiam oportuit ut per mediatorem Dei et hominum¹²¹ hominem [cf. 1 Tm 2,5] Jesum Christum et carne et anima vivificaretur. Ergo, ut supra diximus, secundum assumpti hominis formam dictum est, Pater major me est».

AUGUSTINUS, *trin.*, I, 11, 22.¹²² «Regula qua intelligitur Filius in Scripturis nunc aequalis, nunc minor. Quapropter, cognita ista regula intelligendarum Scripturarum de Filio Dei, ut distinguamus quid in eis sonet **,secundum formam Dei**, in qua aequalis est Patri, et quid secundum formam servi quam accepit, in qua minor est Patre, non conturbabimur tanquam contrariis ac repugnantibus inter se sanctorum Librorum sententiis. Nam secundum formam Dei aequalis est Patri et Filio et Spiritus sanctus, quia neuter eorum creatura est, sicut jam ostendimus: secundum autem formam servi, minor est Patre, quia ipse dixit: Pater major me est (Joan. XIV, 28) [...] Secundum formam Dei, ipse et Pater unum sunt (Joan. X, 30): **,secundum formam servi**, non venit facere voluntatem suam, sed voluntatem ejus qui eum misit (Id. VI, 38). **,Secundum formam Dei**, sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso (Id. V, 26): **,secundum formam servi**, tristis est anima ejus usque ad mortem; et, Pater, inquit, si fieri potest, transeat a me iste calix (Matth. XXVI, 38, 39). **,Secundum formam Dei**, ipse est verus Deus et vita aeterna (I Joan. V, 20): **,secundum formam servi**, factus est obediens usque ad mortem, mortem autem crucis (Philipp. II, 8).

«**23. ,Secundum formam Dei**, omnia quae habet Pater, ipsius sunt (Joan. XVI, 15): et, Omnia mea tua sunt, inquit, et tua mea (Id. XVII, 10). **,Secundum formam servi**, non est doctrina ipsius, sed illius qui eum misit (Id. VII, 16).

121. MC NALLY, CCL 108B, 191, recorda que s'ha adduït aquesta expressió, com a símptoma oriental, en les *Quaestiones S. Hysidori*. Però adverteix que no és necessari d'atribuir a aquesta obra d'origen ibèrnic un origen romà, car la Hispània visigòtica va ser la dipositària de les idees orientals, i d'aquí aquests corrents passaren a les Illes Britàniques, cf. J. N. HILLGARTH, *The East, Visigothic Spain and the Irish*, a *Studia Patristica* 4 (Texte und Untersuchungen, 79) Berlin 1961, 442-456. És evident, que en aquest cas l'origen de l'expressió és hispànic. La podeu veure amplemment a *ciu*. XI,2, PL 41, 318-319. Vegeu, José MADDOZ, *Excerpta Vincentii Lirinensis, según el códice de Ripoll, n. 151 con un estudio crítico introductorio*, (Estudios Onienses. Serie I. Vol. I.) Madrid 1947, II, 107, lín. 12 i IX, 130, líns. 9-10, que és una citació de sant Agustí, *ep.*, 187, 2, 3, CSEL 36, 83; PL 32, 833. Les referències al tema, als escriptors hispanovisigots, se repeteixen, per exemple a sant ISIDOR, *Sententiae*, I, 14, 4, PL 83, 565B, i a TAJÓ, *Sententiarum libri quinque*, II, 6 i 7, PL 80, 778B i 783B, respectivament.

122. PL 42, 836.

Q. 5

El joc de l'autor consisteix a exigir que hom expliqui que les dues maneres d'actuar, en quant Déu i en quant home, no fan que tinguem dos Fills, sinó un, car altrament la Trinitat se convertiria en quaternitat.¹²³ També se tracta d'una qüestió que, per exemple, al s. IV St. Hilari de Poitiers ja havia discutit i resolt. Fixem-nos que el llenguatge de les *Quaestiones Orosii* és arcaic. Hom esperaria que introduís el terme ,natura', per parlar de la divinitat i de la humanitat del Crist; però conserva el mot ,substantia'. Per altra banda, distingeix els termes esmentats del de ,persona', quan diu que el qui **«erat Dei Filius, factus est filius hominis in unitate personae»**. Creiem que és un indicatiu més de l'antiguitat del llibre.

Quaest. 5:¹²⁴ «Video te, dum de uno Filio Dei inquirereres, duos introducere voluisse, ut dicas Filium Dei, et filium hominis».

«Resp. Non sunt duo filii, sed unus. Quia ille qui erat Dei Filius, factus est filius hominis in unitate personae. Quia sicut anima et caro unus est homo, ita Verbum et homo unus est Christus. Duas substantias accipimus in uno Filio Dei, unam deitatis, alteram humanitatis, non duas personas. Igitur, si dixerimus duas esse personas, introducemus duos filios; et jam non erit Trinitas, sed quaternitas. Profecto enim per id quod Deus est, aequalis semper Patri, ubique praesens est, et in coelo totus, et in terra totus, et nullo contentus loco. Per id quod homo, et passus, et mortuus, et resurrexit, et ascendit in coelum, sedetque ad dexteram Patris: et sic veniet ad iudicandum vivos et mortuos, quemadmodum visus est ire in coelum, in eadem forma carnis atque substantia; cui profecto immortalitatem dedit, naturam non abstulit»

AUGUSTINUS, *Io. eu. tr.* 27, 4:¹²⁵ «Quo pertinet, nisi ut intelligamus, quod etiam pristino sermone commendavi Charitati vestrae, unam personam esse Christum Deum et hominem, non **,duas**; ne fides nostra **,non sit Trinitas, sed quaternitas**? Christus ergo unus est: Verbum, anima et caro unus Christus: Filius Dei et filius hominis unus Christus. Filius Dei semper, filius hominis ex tempore; tamen unus Christus secundum unitatem personae. In coelo erat, quando in terra loquebatur. Sic erat filius hominis in coelo, quomodo Filius Dei erat in terra; Filius Dei in terra in suscepta carne, filius hominis in coelo in unitate personae».

Ibid. tr. 78, 3:¹²⁶ «Dicat plane Dominus et Magister noster, Si diligeretis me, gauderetis utique, quia vado ad Patrem, quia Pater major me est. Cum discipulis audiamus verba doctoris, non cum alienis sequamur astutiam deceptoris. Agnoscamus geminam substantiam Christi; divinam scilicet qua aequalis est Patri, humanam qua major est Pater. Utrumque autem simul **,non duo**; sed unus est Christus; **,ne sit quaternitas**; non Trinitas Deus. Sicut enim unus est homo anima rationalis et caro, sic unus est Christus Deus et homo: ac per hoc Christus, est Deus anima rationalis et caro. Christum in his omnibus, Christum in singulis confitemur. Quis est ergo per quem

123. Consenci d'alguna manera va escórrer-se aquest escull, cf. *Orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 241.

124. PL 40, 736.

125. PL 35, 1617.

126. PL 35, 1834.

factus est mundus? Christus Jesus, sed in forma Dei. Quis est sub Pontio Pilato crucifixus? Christus Jesus, sed in forma servi. Item de singulis quibus homo constat. Quis non est derelictus in inferno? Christus Jesus, sed in anima sola. Quis resurrecturus triduo jacuit in sepulcro? Christus Jesus, sed in carne sola. Dicitur ergo et in his singulis Christus. Verum haec omnia non duo, vel tres, sed unus est Christus».

*Ibid. tr. 99, 1:*¹²⁷ «Quid est quod Dominus ait de Spiritu sancto, cum eum venturum esse promitteret, et docturum discipulos ejus omnem veritatem, vel eos deducturum in omni veritate: Non enim loquetur a semetipso, sed quaecumque audiet, loquetur? Simile est enim hoc ei quod de se ipse dixit, Non possum a me facere quidquam: sicut audio, judico (Joan. V, 30). Sed illud cum exponeremus, secundum hominem posse accipi diximus:¹²⁸ ut obedientiam suam qua factus est obediens usque ad mortem crucis (Philipp. II, 8), praenuntiasset Filius videretur, et in iudicio futuram, quo vivos et mortuos iudicabit; quia hoc per id facturus est quod filius hominis est. Propter quod dixit, Pater non iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio: quia in iudicio non forma Dei qua aequalis est Patri, nec ab impiis videri potest, sed forma hominis apparebit, qua minoratus est etiam modico minus ab Angelis; quamvis jam in claritate, non in pristina sit humilitate venturus, conspicuus tamen futurus et bonis et malis. Hinc ait et illud: Et potestatem dedit ei iudicium facere, quoniam filius hominis est (Joan. V, 22, 27). In quibus verbis ejus manifestatur non eam formam praesentandam esse iudicio, in qua cum esset, non rapinam arbitratus est esse aequalis Deo; sed illam quam cum semetipsum exinanisset, accepit. Semetipsum enim exinanivit formam servi accipiens (Philipp. II, 6, 7): in qua videtur etiam ad faciendum iudicium obedientiam suam commendasse, cum dixit, Non possum facere a meipso quidquam: sicut audio, judico. Adam namque per cuius unius hominis inobedientiam peccatores constituti sunt multi, non sicut audivit, iudicavit; quia quod audivit praevaricavit, et a semetipso fecit malum quod fecit; quia non Dei voluntatem, sed suam fecit: iste autem per cuius unius hominis obedientiam iusti constituuntur multi (Rom. V, 19), non solum obediens fuit usque ad mortem crucis, in qua est vivus iudicatus a mortuis; sed obedientem se futurum promittens in ipso quoque iudicio, quo est de vivis iudicaturus et mortuis, Non possum, inquit, a meipso facere quidquam: sicut audio, judico. Sed numquid de Spiritu sancto quod dictum est, Non enim loquetur a semetipso, sed quaecumque audiet, loquetur, secundum hominem vel secundum assumptionem cuiusquam creaturae dictum esse audebimus opinari? Solus quippe in Trinitate Filius formam servi accepit, quae forma illi ad unitatem personae coaptata est, id est, ut Filius Dei et filius hominis unus sit Jesus Christus; ne non Trinitas, sed **, quaternitas praedicetur a nobis'**, quod absit a nobis. Propter quam personam unam ex duabus substantiis divina humanae constantem, aliquando secundum id quod Deus est loquitur, ut est illud quod ait, Ego et Pater unum sumus (Joan. X, 30): aliquando secundum id quod homo est, sicuti est illud, Quoniam Pater major me est (Id. XIV, 28); secundum quod accepimus esse ab eo dictum et hoc unde nunc disputo, Non possum a meipso facere quidquam: sicut audio, judico. In persona vero Spiritus sancti quomodo accipiamus quod ait, Non enim loquetur a semetipso, sed quaecumque audiet, loquetur; cum in ea non sit alia divinitatis, alia humanitatis, vel alterius creaturae cuiuscumque substantia, magna exoritur difficultas».

Cf. *Id., trin., I, 13, 29.*¹²⁹

127. PL 35, 1885-1886.

128. (Supra, Tract. XIX-XXII). [Ed.].

129. PL 42, 841-842.

Q. 6

La unitat de la persona se mostra resseguint la història de Jesús i les afirmacions dogmàtiques que es refereixen al Fill, des d'abans de l'Encarnació i abasten a l'escatologia, quan apareixerà com a jutge. Són diversos els textos de sant Agustí, que hem apuntat i que d'una o altra manera pogué conèixer l'autor de les *Quaestiones Orosii*, car citen entre d'altres llocs el comentari sobre l'Evangelí de sant Joan.

Si tan íntima i eterna és la unitat en la Trinitat, ja antigament va inquietar el fet que solament el Fill se va encarnar. En el fons, hi havia la pressió més o menys conscient del monarquianisme o del sabel·lianisme, que l'autor esmenta a la Q. 2. Si Déu és una sola persona, segons ells, en Déu no hi hauria pluralitat de persones, sinó pluralitat de modes de presentar-se o de manifestar-se, la qual cosa és el que se coneix com a modalisme. Així, també, podríem dir que el Pare va patir, que és la forma doctrinal coneguda com el patripassianisme, que també esmenta el nostre autor, a la susdita qüestió. La solució que trobam a la Q. 6 prové d'un recurs que s'assembla a l'explicació psicològica que ja sant Agustí va exposar, per apropar-se a la Trinitat, especialment a partir dels llibres VIII-XV del *trin.* Les *Quaestiones Orosii* conviden a fer l'ascens des de la criatura al creador. La qüestió no era nova, tot i que el text que adjuntam, de sant Agustí, no recorre a l'explicació psicològica:

Quaest. 6:¹³⁰ «Si una substantia est Patris et Filii et Spiritus sancti, quomodo Filius sine Patre et Spiritu sancto suscepit carnem?»

«Resp. Neque persona Patris, neque Spiritus sancti, sed sola Filii persona suscepit carnem. Et ut hoc intelligas, comparationibus utar, ut ex creatura intelligas Creatorem. Certe in anima est ratio, et cum unum sint, aliud anima agit, aliud ratio. Anima vivimus, ratione sapimus. Ita Pater et Filius et Spiritus sanctus cum sint una substantia tota Trinitas operata est hominem, quem non tota Trinitas assumpsit, sed sola Filii persona.»

AUGUSTINUS, *trin.*, XV, 11, 20:¹³¹ «Ideoque non Deus Pater, non Spiritus sanctus, non ipsa Trinitas, sed **,solus Filius**, quod est Verbum Dei, **,caro factum est**; quamvis Trinitate faciente: ut sequente atque imitante verbo nostro ejus exemplum, recte viveremus, hoc est, nullum habentes in verbi nostri vel contemplatione vel operatione mendacium. Verum haec hujus imaginis est quandoque futura perfectio. Ad hanc consequendam nos erudit magister bonus fide christiana pietatisque doctrina, ut revelata facie a Legis velamine quod est umbra futurorum, gloriam Domini speculantes, per speculum scilicet intuentes, in eandem imaginem transformemur de gloria in gloriam, tanquam a Domini Spiritu (II Cor. III, 18), secundum superiorem de his verbis disputationem».

130. PL 40, 735-736.

131. PL 42, 1073.

Q. 7

Tot i que no presenti cap novetat doctrinal, la present qüestió pot ésser una de les més sorprenents. En la dilucidació de si el Pare va engendrar per necessitat o per la seva lliure voluntat, l'autor ha d'excloure ambdues alternatives. Una distinció en la Trinitat, que sembli una nova realitat, és falsa. Les distincions en Déu són de raó. D'altra banda, fins i tot en termes humans, la persona és superior a la seva llibertat. Ni el Pare pot ser subjecte d'un imperatiu extern, ni el Fill és inferior a la llibertat del Pare si, com deixa establert al final de la Q. 1, el Pare engendrà de la pròpia substància: **«neque de alia substantia, sed de se ipso Filium genuit»**. Ara bé, ens topam amb el cas únic en el qual recorre a un autor, diguem-ne proper, del qual extreu el contingut d'un diàleg amb un heretge. Qualsevol fos el nom d'aquest dissident cristià, cal classificar-lo entre els arrians.¹³² El *Credo* de Nicea, en precisar que el Fill era de la mateixa substància del Pare, ja eliminava tota interpretació que pogués induir a pensar que fos el fruit de la lliure voluntat del Pare. En tal cas li seria inferior i se podria donar l'absurda hipòtesi en la teologia catòlica, que podria no haver-hi la Trinitat. Tornarem a reproduir el text de les *Quaestiones Orosii* i el de les que creiem que són les seves fonts que, al nostre veure, són d'origen polèmic. Hi comptam, per ordre cronològic, el Luciferianus hispanus, *trin.*, X, que segons Simonetti és a l'origen de la *Fides catholica*,¹³³ atribuïda a sant Gregori d'Il·liberis, i sant Agustí.¹³⁴

Acabam de precisar la importància cronològica de les fonts d'aquest tema. Precedeix la tradició cristològica hispànica, els trets de la qual se perpetuaran, al menys fins que va esclatar la pressió carolina sobre el bisbe Feliu d'Urgell, com veurem en una altra avinentesa. Ara bé, el carolí Agobard, quan considerava supèrflua la qüestió sobre la generació del Fill, que se'n planteja, a més de descurar una inquietud ben legítima, no se'n temia que també prescindia d'una preocupació agustiniana que, juntament amb la tradició hispànica, va confluir en els concilis toledans, en els teòlegs isidorians, i en el carolí Wigbod. No solament això, sinó que també sant Tomàs d'Aquino s'hi va aturar, adduint el testimoni de sant Agustí, al qual ell atribuïa aquesta qüestió:

Quaest. 7.¹³⁵ «Voluntate genuit Pater Filium, an necessitate?»

«Resp. Nec voluntate, nec necessitate: quia necessitas in Deo non est: praeire autem voluntas sapientiam non potest, quod est Filius: igitur prius est rationabiliter sapere, quam rationabiliter velle. Nam quidam nostrum, cum eum interrogasset haereticus, utrum volens, an nolens genuerit Pater Filium; lauda-

132. Cf. I. ORTIZ DE URBINA, *Nicea y Constantinopla*, (Historia de los Concilios Euménicos, 1) Vitoria, Editorial ESET 1969, 48.

133. SIMONETTI, *Alcune osservazioni*, 318.

134. Aquí ens hem de decantar de K. KÜNSTLE, *Antipriscilliana. Dogmengeschichtliche Untersuchungen und Texte aus dem Streite gegen Priscillians Irrlehre*, Freiburg/B. 1905, 48, on afirma que aquesta expressió tingué l'origen en sant AGUSTÍ, *trin.*, XV, 22, on res hi ha que ho pugui sustentar. El bisbe d'Hipona pogué inspirar les *Quaestiones Orosii*; però també volem deixar constància del fet que, al seu torn, va poder escriure després de tenir coneixença dels esmentats textos hispànics.

135. PL 40, 736-737.

biliter respondisse fertur: Dic, inquit, et tu, haeretice, Deus Pater necessitate est Deus, an voluntate? Quod si dixisset, Necessitate; sequebatur illum grandis absurditas. Si autem, Voluntate; respondebatur illi, Ergo voluntate est Deus, non natura: et ita in laqueum quem volebat ponere, ipse incidit; et videns se convictum, obmutuit».

GREGORIUS HISPANIENSIS, *Fides catholica*:¹³⁶ **«Pater Filium genuit, non uoluntate nec necessitate, sed natura»**.¹³⁷

LUCIFERIANUS HISPANUS, *trin.*, X:¹³⁸ **«Haereticus. Deus Pater, ex voluntate genuit Filium, an ex necessitate? Responso. Nec ex voluntate, nec ex necessitate, quia Deo nulla manet necessitas. Sed et mihi interroganti: Deus bonus est, an non? Utrique bonus est. Ex **«voluntate, aut ex necessitate»**». Si ex voluntate, major jam et prior voluntas est ex qua bonus. Si ex necessitate, major est necessitas, et Deus infirmior habetur. Qua de re, Filius ex Patre, non ex voluntate, neque ex necessitate, sed ex substantia natus est, quia supra voluntatem et necessitatem est id quod est deitas».

AUGUSTINUS, *Contra sermonem arianorum*, c. I, 1-2. C. II, 3:¹³⁹ **«Sed voluntate Patris dicunt** constitutum, nolentes dicere Deum de Deo aequalem, genitum atque coaeternum. Nusquam autem legunt **voluntate** Patris Filium ante omnia saecula constitutum. Sed hoc propterea dicunt, ut prior illo videatur voluntas Patris, qua eum constitutum volunt. Et argumentatio eorum talis esse solet: **,interrogant** enim utrum Pater Filium **,volens** an nolens genuerit; ut si responsum fuerit quod **,volens** genuerit, dicant, Prior est ergo voluntas Patris. Quod autem nolens genuerit, quis potest dicere? Sed ut noverint quam inania loquantur, etiam ipsi interrogandi sunt, utrum Deus Pater volens an nolens sit Deus. Non enim audebunt eum dicere, nolle se esse Deum. Si ergo responderint quod volens sit Deus, eo modo illis inferenda est vanitas sua, qua dici potest prior illo esse voluntas ejus: quo quid dicitur stultius?»

Per més que hi hagi punts semblants entre les *Quaestiones Orosii* i l'anònim hispànic *trin.*, creiem que també la font d'inspiració s'ha de cercar en sant Agustí, *Contra sermonem arianorum*, c. I, 1-2,¹⁴⁰ car la construcció de l'exposició en la segona meitat és més pròpera entre un i altre escrit.

A qui se refereixen les *Quaestiones Orosii* quan recorden que **«quidam nostrum, cum eum interrogasset haereticus»**? Per ací al mig hi ha un heretge. A primera vista aquesta al·lusió ens podria fer pensar en l'anònim hispànic esmentat. Ara bé, creiem que, malgrat que aquest escrit se proposi en forma de diàleg entre un heretge i un catòlic, cal no oblidar que el sermó de sant Agustí és una resposta detallada a un arrià. Per això no cal sortir de l'escrit per trobar un conversador heretge. Afegim que el contingut i la manera de redactar-lo són més augustinians que acostats a l'anònim hispànic ja citat. Quin abast té aquesta al·lusió? Pensava l'autor en algú de la pròpia comunitat eclesial o en un catòlic simplement? Creiem que ens

136. GREGORIO DE ELVIRA, *La fe*, 167.

137. Aquest incís no ha estat traduït per PASCUAL TORRÓ, 169.

138. PL 62, 290D.

139. PL 42, 684-685.

140. PL 42, 684-685. A les cols. 677-684, hi ha el *Sermo Ariani cuiusdam*, que J. PERARNAU, *Una nova font de Felii d'Urgell*, en aquest volum, p. . ., Indica com a referent per a Sant Agustí.

hem de decantar per la segona alternativa. Amb tot no podem treure més conseqüències de l'incís. Solament volem veure confirmada l'afirmació que hem fet abans, sobre la cura de l'autor en fer notar que transcriu textos d'un altre.

Q. 8

Avancem ja que amb aquesta qüestió setena podrem considerar les *Quaestiones Orosii* com una de les fonts del símbol de fe de l'XIe Concili de Toledo. Des d'aquest punt més clar, ens podrem orientar vers altres que no ho són tant.

Engendrant el Fill, el Pare li va donar la vida. La Q. 8 no distingeix dos moments: l'engendrament i la donació de la vida. L'interrogant que l'ocupa ja el va posar en termes semblants sant Agustí, a *Io. eu. tr.* 19, 12:¹⁴¹ **«Quomodo ergo dedit Filio vitam Pater? Non sic quasi ante fuerit Filius sine vita, atque ut viveret a Patre acceperit vitam»**. I, d'una manera que pogué inspirar el *Dialogus*, la va respondre *trin.* I, 13, 29:¹⁴² (Jo 5, 26), **«ut significaret quia sic genuit Filium»**:

Quaest. 8:¹⁴³ «Quomodo illud intelligendum est, quod legitur: Sicut Pater vitam habet in semetipso, sic dedit et Filio habere vitam in semetipso (Joan. V, 26)?

«Resp. Scimus Filium Dei a semetipso non esse, sed a Patre genitum esse; Patrem vero a nullo genitum esse, a nullo vitam accepisse. Dedit Pater Filio vitam gignendo: non quod prius fuerit Filius sine vita, et postea acceperit vitam; sicut nos qui per peccatum amisimus vitam, et per gratiam Salvatoris recipimus: sed ideo dicitur, Accepit vitam, quia non est a se ipso genitus; non enim existendo dedit, sed gignendo».

AUGUSTINUS, *Io. eu. tr.* 19, 12:¹⁴⁴ **«Quomodo ergo dedit Filio vitam Pater? Non sic quasi ante fuerit Filius sine vita, atque ut viveret a Patre acceperit vitam»**: nam si hoc esset, non haberet vitam in semetipso».

Id., *trin.*, I, 13, 29:¹⁴⁵ «Sic dedit Filio habere vitam in semetipso (Id. V, 22, 26), **ut significaret quia sic genuit Filium»**: an ex illa de qua loquitur Apostolus dicens, Propter quod et Deus exaltavit eum et donavit illi nomen quod est super omne nomen».

ANÒNIM, *Contra Marivadum*, cap. 65:¹⁴⁶ «Caput LXV. Ubi dicunt: Sicut Pater habet vitam in semetipso, ita et Filio dedit vitam habere in semetipso. Si tibi opposuerint quod Filius dixerit: Sicut habet Pater vitam in semetipso, sic dedit Filio vitam habere in semetipso (Joan. V, 26)».

Cf. LUCIFERIANI HISPANICI. X, *Interrogationes*.?62, 92-293.¹⁴⁷

141. PL 35, 1549.

142. PL 42, 841.

143. PL 40, 737.

144. PL 35, 1549.

145. PL 42, 841.

146. PL 62, 394.

147. PL. 62, 292-293.

1.3 *L'Esperit Sant, QQ. 9-12*

Q. 9

Les *Quaestiones Orosii* entren en una tercera qüestió trinitària. La referent a l'Esperit Sant. Notem que solament una vegada, a la Q. 1, emprà l'ordinal ,tertia' per referir-se a l'Esperit Sant, com a tercera persona de la Trinitat. En tots els altres casos evita o prescindeix del terme. La Q. 9 pretén esbrinar com la missió de l'Esperit Sant no el fa inferior al Pare ni al Fill. Per a resoldre el problema pressuposa el que ja deixà establert, seguint el mètode augustinia, a la Q. 4. Hi ha una unes atribucions al Fill que se fan **,secundum substantiam** i d'altres **,secundum formam servi** . Aquesta regla s'ha d'aplicar a les formes de manifestar-se l'Esperit. No pot fer-ho directament, per la incapacitat ,dels ulls carnals', sinó que realitza les seves teofanies **,per subiectam creaturam** . Té presents expressament la manifestació en forma de colom i sota llengües de foc (cf. Mt 3, 16; Act 2, 2). Ara bé, el *trin.* augustinia, en el llibre II, després de minuciosos suggeriments hermenèutics, entra en el nostre tema, i desemboca, al c. 6, 11,¹⁴⁸ en proposar la solució de les manifestacions de l'esperit **,creatura inserviente Creatori** . En el llibre IV, cc. 20, 27, i 21, 32,¹⁴⁹ resol l'altre vessant del problema, i és que si el Fill no és menor pel fet de ser engendrat, tampoc la missió de l'Esperit no el rebaixa sota cap concepte. Creiem que les *Quaestiones Orosii* són un bon resum d'aquesta doctrina, més analíticament exposada per sant Agustí; tot i que aquest tracta el tema en diversos llocs, creiem que el paral·lel que proposam és el més acostat, car conté les dues citacions neotestamentàries que hem esmentat.

Quaest. 9:¹⁵⁰ «Quoniam et ratione et testimoniis persuasisti mihi de subiectione Filii, quod non sit secundum substantiam minor, sed secundum formam servi quam assumpsit; ideo quaero quid de missione Spiritus sancti sentias: numquid et ipse hominem assumpsit, ut missus esse dicatur?»

«Resp. Sicut nec secundum substantiam dicitur, seu missus, seu minor Filius; ita nec Spiritus sanctus. Postremo sicut ille propter hominem minor aut missus; ita iste propter columbam vel ignem missus dicitur (Matth. III, 16, et Act. II, 2): scilicet, quia non in ea substantia qua est aequalis Patri, apparuit; sed, ut dictum est, per subjectam creaturam. Non enim sicut Filius hominem assumpsit, ut sic in aeternum permaneat, sic Spiritus sanctus columbam vel ignem: sed factae illae visiones de creatura inferiore, ad manifestandum Spiritum sanctum, esse postea destiterunt. Numquam enim illa incomprehensibilis immutabilisque divinitas, quae est Trinitas Deus, ab oculis carnalibus¹⁵¹ videri potest, nisi, ut dictum est, per subjectam creaturam.»

148. PL 42, 851-852

149. PL 42, 906 i 911-912.

150. PL 40, 737.

151. Vegeu l'expressió semblant a CONSENCI: *ep.* 119, 3, 3: **,...quam etiam carnalibus oculis saltem Christus aspiciat** i a *ep.* 12*, 6, 1: **,si me his carnis obtutibus carnali paternitatis tuae frui**.

AUGUSTINUS, *trin.*, II, 6, 11:¹⁵² «Ideo autem nusquam scriptum est, quod Deus Pater major sit Spiritu sancto, vel Spiritus sanctus minor Deo Patre, quia non sic est **,*assumpta creatura**», in qua apparet Spiritus sanctus, sicut assumptus est filius hominis, in qua forma ipsius Verbi Dei persona praesentaretur: non ut haberet Verbum Dei, sicut alii sancti sapientes, sed prae participibus suis (Hebr. I, 9); non utique quod amplius habebat Verbum, ut esset quam caeteri excellentiore sapientia, sed quod ipsum Verbum erat. Aliud est enim Verbum in carne, aliud Verbum caro; id est, aliud est Verbum in homine, aliud Verbum homo. Caro enim pro homine posita est [...] Non enim sine anima vel sine mente: sed ita omnis caro, ac si diceretur, Omnis homo. Non ergo sic est assumpta creatura, in qua apparet Spiritus sanctus, sicut assumpta est caro illa et humana illa forma ex virgine Maria. Neque enim columbam beatificavit Spiritus, vel illum flatum, vel illum ignem, sibi et personae suae in unitatem habitumque conjunxit in aeternum: aut vero mutabilis et convertibilis est natura Spiritus sancti, ut non haec ex creatura fierent, sed ipse in illud atque illud mutabiliter verteretur, sicut aqua in glaciem. Sed apparuerunt ista, sicut opportune apparere debuerunt, creatura serviente Creatori, et ad nutum ejus incommutabiliter in se ipso permanentis, ad eum significandum et demonstrandum, sicut significari et demonstrari mortalibus oportebat, mutata atque conversa. Proinde, quanquam illa columba Spiritus dicta sit (Matth. III, 16), et de illo igne cum diceretur, Visae sunt illis, inquit, linguae diviseae velut ignis, qui et insedit super unumquemque eorum, et coeperunt linguis loqui, quemadmodum Spiritus dabat eis pronuntiare (Act. II, 3, 4), ut ostenderet per illum ignem Spiritum demonstratum, sicut per columbam: non tamen ita possumus dicere Spiritum sanctum et Deum et columbam, aut et Deum et ignem, sicut dicimus Filium et Deum et hominem: nec sicut dicimus Filium agnum Dei, non solum Joanne Baptista dicente, Ecce Agnus Dei (Joan. I, 29); sed etiam Joanne evangelista vidente Agnum occisum in Apocalypsi (Apoc. V, 6). Illa quippe visio prophetica non est exhibitae oculis corporis per formas corporeas, sed in spiritu per spirituales imagines corporum... ad haec tantummodo significanda repente exstiterunt.»

Q. 10

Per tal de precisar quina és la diferència entre el naixement del Fill i la processió de l'Esperit Sant, el penúltim capítol del darrer llibre del *trin.* XV, 27, 48,¹⁵³ li para la resposta. Aquest bocí transcriu expressament un llarg passatge de *Io. eu. tr.* 99, 9.¹⁵⁴ Les *Quaestiones Orosii*, Q. 10, manllevem literalment la solució. Vegeu el final de la resposta. És un dels casos en els quals no ho deixa constatar expressament. Tot i que siguin paraules del comentari al Quart Evangeli, creiem que l'autor el va prendre del *trin.* Primerament, perquè la temàtica ho aconsella i, en segon lloc, perquè el passatge era més bo de recordar, car es troba gairebé al final del gruixut volum. I aquesta circumstància no és indiferent. A més, observem, que el nostre autor explicita que l'Esperit Sant, a diferència del Fill, és **,*amborum spiritus**.

152. PL 42, 851-852.

153. PL 42, 1095.

154. PL 35, 1890.

Quaest. 10:¹⁵⁵ «Filius autem Dei quomodo sit de Patre natus, Spiritus vero sanctus ab utroque procedens, declarasti. Ideoque quaero quid distat inter natiuitatem Filii, et processionem Spiritus sancti».

«Resp. Filius autem solius est Patris, non Spiritus sanctus:¹⁵⁶ amborum spiritus, id est, Patris et Filii. Quod si Spiritus sanctus filius esse diceretur:¹⁵⁷ nullus autem filius est nisi duorum, patris et matris, quod absit ut inter Deum Patrem et Filium tale aliquid suspicemur: quia nec filius hominis simul ex patre procedit, et ex matre; quia cum procedit ex patre, non tunc procedit ex matre, et cum procedit ex matre in hac luce, non tunc procedit ex patre. Spiritus vero sanctus non de Patre procedit in Filium, et de Filio procedit ad sanctificandam creaturam, sed simul de utroque procedit».

AUGUSTINUS, *trin.*, XV,48:¹⁵⁸ (*In Joannis Evang.* tract. 99, n. 9,¹⁵⁹) [...] (Id. VII, 16). «De Patre procedit, ut non diceret, De me non procedit? A quo autem habet Filius ut sit Deus (est enim de Deo Deus), ab illo habet utique ut de illo etiam procedat Spiritus sanctus: ac per hoc Spiritus sanctus ut etiam de Filio procedat, sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre. Hic utcumque etiam illud intelligitur, quantum a talibus quales nos sumus, intelligi potest, cur non dicatur natus esse, sed potius procedere Spiritus sanctus: quoniam si et ipse Filius diceretur, amborum utique filius diceretur; quod absurdissimum est. **,Filius quippe nullus est duorum, nisi patris et matris. Absit autem ut inter Deum Patrem et Deum Filium aliquid tale suspicemur. Quia nec filius hominum simul et ex patre et ex matre procedit: sed cum in matrem procedit ex patre, non tunc procedit ex matre; et cum in hanc lucem procedit ex matre, non tunc procedit ex patre. Spiritus autem sanctus non de Patre procedit in Filium, et de Filio procedit ad sanctificandam creaturam; sed simul de utroque procedit'**.».

Q. 11

Per què Jo 16, 13 diu que l'Esperit no parlarà per ell mateix i això no constitueix un mancança de la seva divinitat, ho explica la Q. 11. Sant Agustí ho exposa repetides vegades. El text que més s'acosta al nostre passatge és el del *Io. eu., tr. 4.*¹⁶⁰

Quaest. 11:¹⁶¹ «Quomodo intelligendum est illud quod Joannes evangelista de Spiritu sancto dicit, quod non loquetur a semetipso. Sic enim ait: Non enim loquetur a semetipso; sed quaecumque audiet, loquetur (Joan. XVI, 13)».

«Resp. Non loquetur a semetipso, quia non est a semetipso. Pater enim a nullo est natus; Filius a Patre est genitus; Spiritus sanctus a Patre et Filio procedens.

155. PL 40, 737.

156. Com bé va observar MADDOZ, *Le Symbole*, 177, l'edició que usam de les *Quaestiones Orosii*, per haplografia, va saltar ,spiritus sancti' i va passar directament a ,spiritus sanctus', la qual cosa dificulta la comprensió del text.

157. *Ibid.*, pel que fa a l'omissió de ,duorum filius diceretur'.

158. PL 42, 1095.

159. PL 35, 1890.

160. PL 35, 1888.

161. PL 40, 737.

Ideo non loquitur a semetipso; sed quaecumque audit, loquitur. Audire illi esse est; esse autem a se non est, sed a Patre: ideo quaecumque audit, loquitur».

AUGUSTINUS, *Io. eu. tr.* 4:¹⁶² «Pater quippe solus de alio non est. Nam et Filius de Patre natus est, et Spiritus sanctus de Patre procedit: Pater autem nec natus est de alio, nec procedit. Nec ideo sane aliqua disparilitas in summa illa Trinitate cogitationi occurrat humanae: nam et Filius ei de quo natus est, et Spiritus sanctus ei de quo procedit, aequalis est. [...] Non ergo loquetur a semetipso: quia non est a semetipso. Sed quaecumque audiet, loquetur: ab illo audiet a quo procedit.»

Q. 12

El darrer interrogant sobre l'Esperit Sant, Q. 12, el provoca la manera de parlar de Rm 8, 26-27, quan esmenta els sospirs que en els creients dóna l'Esperit. L'explicació que dóna se basa en el fet que aquest mode de parlar és freqüent. Pau escriu que l'Esperit gemega, perquè provoca que el creient sospiri, pregui amb insistència. Entre les explicacions que del mateix text paulí dóna sant Agustí, podem recórrer a *Gn. adu. Man.*, 22, 34,¹⁶³ i c. *Max.*,¹⁶⁴ però ens sembla que hem de completar-los amb *Io. eu. tr.* 6. 32, 33.¹⁶⁵ No cal dir-ho, aquestes obres varen inspirar d'una altra manera altres qüestions.

Quaest. 12:¹⁶⁶ «Quid est quod dicit apostolus Paulus ad Romanos scribens: Nam quid oremus, inquit, sicut oportet, nescimus; sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus; quia secundum Deum postulat pro sanctis (Rom. VIII, 26, 27)?»

«Resp. Modus iste locutionis frequenter in Scripturis sanctis invenitur, sicut dicit Dominus ad Abraham, Nunc cognovi quod timeas Deum (Gen. XXII, 12); hoc est, cognoscere te feci: sicut dicit Apostolus, Nunc cognoscentes Deum, imo nunc cogniti a Deo (Galat. IV, 9). Semper omnia in praesentia Dei sunt; antequam fiant, praesentia sunt; et futura jam facta sunt: quomodo nunc dicimur cogniti a Deo, nisi faciente Deo ut cognoscamus Deum? Sic et hic scribitur Spiritus sanctus gemere pro nobis, id est, gementes nos facere. Infundit enim nobis charitatem in Deum et proximum. Sicut dicitur laetus dies, quod laetos facit: aut tristis, quod tristes facit; aut laeta epistola, quod laetos facit: ita et hic gemere dicitur Spiritus sanctus, eo quod nos gementes facit».

AUGUSTINUS, *Gn. adu. Man.*, (Gn 2, 1-3) 22, 34:¹⁶⁷ «Primo ergo hujus locutionis regula in multis divinarum Scripturarum locis animadvertenda atque discenda est. Quid enim aliud significat, quod dicitur Deus requievisse ab omnibus operibus suis, quae fecit bona valde, nisi requiem nostram, quam nobis daturus est ab omnibus operibus nostris, si et nos bona opera fecerimus? Secundum ipsam figuram locutionis dicit et

162. PL 35, 1888.

163. PL 34, 189.

164. PL 42, 751.

165. PL 35, 1425.

166. PL 40, 737-738.

167. PL 34, 189.

Apostolus: Quid enim oremus, sicut oportet, nescimus; sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus (Rom. VIII, 26). Non enim Spiritus sanctus gemit, quasi indigeat aut angustias patiatur, qui secundum Deum interpellat pro sanctis: sed quia ipse nos movet ad orandum cum gemimus, quod ipso movente nos facimus, ipse facere dictus est.[...] Ex hac figura multae quaestiones in divinis Scripturis, eis qui jam **,genus locutionis hujus** noverunt, sine ulla difficultate solvuntur. Talibus locutionibus etiam abundat nostra consuetudo, cum **,dicimus laetum diem, quia nos laetos facit**; et pigrum frigus, quia nos pigros facit; et fossam caecam, quia nos eam non videmus; et linguam politam, quia verba polita facit: postremo etiam quietum ab omnibus molestiis tempus dicimus, in quo nos ab omnibus molestiis quieti sumus».

ID., *Io. eu. tr.* 6. 32, 33:¹⁶⁸ «(Rom. VIII, 26). Quid ergo, fratres mei, hoc dicturi sumus, quia Spiritus gemit, ubi perfecta et aeterna beatitudo est ei cum Patre et Filio? Spiritus enim sanctus Deus, sicut Dei Filius Deus, et Pater Deus. Ter dixi Deus, sed non dixi tres deos: magis enim Deus ter, quam dii tres; quia Pater et Filius et Spiritus sanctus unus Deus: hoc optime nostis. Non ergo Spiritus sanctus in semetipso apud semetipsum in illa Trinitate, in illa beatitudine, in illa aeternitate substantiae gemit: sed in nobis gemit, quia gemere nos facit».

ID., *c. Max.* I, 9:¹⁶⁹ «(Rom. VIII, 26): ne credamus Spiritum sanctum nunquam esse sine gemitibus posse, quoniam nullus dies, nulla hora, nullum momentum temporis invenitur, quo non a sanctis orationes Deo ubicumque fundantur, ab aliis hic, ab aliis alibi. Cum tamen ab orationibus sanctorum nullum sit tempus immune, quandoquidem diebus et noctibus, cum alii cibo ac potu reficiuntur, alii quodlibet aliud agunt, alii dormiunt, non utique desunt quos desiderium sanctum orare compellat; ita fit ut Spiritus sanctus, qui ubique omnibus adest, aliquantulum cessare a gemitibus non sinatur, quod est extremae miseriae, cum pro quibuscumque orantibus cogitur gemere: nisi gemitibus inenarrabilibus interpellare sic intelligatur, ut dixi, id est, quia gemitibus sanctorum desideriorum interpellare sanctos facit, quibus affectum pium gratiae spiritualis infundit. Sed cum **,similes locutionum modos**», quando per efficientem significatur id quod efficitur; sicut frigus pigrum dicimus, quia pigros facit; **,et diem tristem vel laetum, quia tristes vel laetos facit**»; etiam de Scripturis sanctis commemoraverim, ubi Deus dicit ad Abraham, Nunc cognovi (Gen. XXII, 12)[...].».

2. *Cristologia, QQ. 13-15*

Q. 13

De fet, per començar aquesta subsecció, ens topam amb tres qüestions que més tost són trivials i s'assemblen a la que va proposar Consenci al mateix Agustí, a *ep.* 205,2: **,«Quaeris utrum nunc corpus Domini ossa et sanguinem habeat, aut reliqua carnis lineamenta. Quid si adderes, utrum etiam vestimenta? Nonne augetur quaestio?»**». La Q. 13 planteja la dificultat que fa sorgir Mt 12, 39-40, quan addueix el signe de Jonàs, com a preanunci de la resurrec-

168. PL 35, 1425.

169. PL 42, 750-751.

ció de Jesús. De fet l'esdeveniment era anunciat per al tercer dia, i l'autor de les *Quaestiones Orosii* pretén justificar que la profecia se va acomplir, malgrat no haguessin transcorregut les hores pertinents. La resposta la troba en que la part és pren per el tot. La crucifixió i la resurrecció esdevenen en dies diferents, separats pel divendres d'entremig. Aquesta explicació és freqüent en la patristica. Sant Agustí la va oferir, entre altres llocs, a *trin.*, IV, 6, 10,¹⁷⁰ *ep.* 102, 34,¹⁷¹ i a *qu. Eu.*, VII.¹⁷²

Quaest. 13:¹⁷³ «Cum Judaei signum peterent a Domino Salvatore nostro, respondit illis: Generatio haec adultera signum quaerit, et signum non dabitur ei, nisi signum Jonae prophetae. Sicut enim Jonas fuit in ventre ceti tribus diebus et tribus noctibus, ita erit et Filius hominis in corde terrae tribus diebus et tribus noctibus (Matth. XII, 39, 40). Approba ergo quomodo in inferno fuerit tribus diebus, et tribus noctibus, cum die sexta sabbati quae est parasceve, hora nona emiserit spiritum, et prima sabbati ante lucem quae est Dominica, resurrexerit. Ecce non sunt tres dies pleni, nec tres noctes».

«Resp. Antiqui patres nostri hoc senserunt, ut prima dies quae est parasceve a parte ultima, et ultima quae est Dominica a parte prima, tota cum noctibus suis debeat computari: et ita denominando a parte totum, tres dies fuerunt; ultima pars feriae sextae, totum sabbatum, et prima pars Dominicae cum suis noctibus».

AUGUSTINUS, *trin.*, IV, 6, 10:¹⁷⁴ «10. Ipsum autem triduum non totum et plenum fuisse, Scriptura testis est: sed primus dies a parte extrema totus annumeratus est; dies vero tertius a parte prima, et ipse totus; medius autem inter eos, id est, secundus dies absolute totus viginti quatuor horis suis, duodecim nocturnis et duodecim diurnis. Crucifixus est enim primo Judaeorum vocibus hora tertia, cum esset dies sexta sabbati. Deinde in ipsa cruce suspensus est hora sexta, et spiritum tradidit hora nona (Id. XXVII, 23-50). Sepultus est autem cum jam sero factum esset, sicut sese habent verba Evangelii (Marc. XV, 42-46); quod intelligitur, in fine diei. Undelibet ergo incipias, etiam si alia ratio reddi potest, quomodo non sit contra Evangelium Joannis (Joan. XIX, 14), ut hora tertia ligno suspensus intelligatur; totum diem primum non comprehendis. Ergo a parte extrema totus computabitur, sicut tertius a parte prima. Nox enim usque ad diluculum, quo Domini resurrectio declarata est, ad tertium diem pertinet».

Id., *ep.* 102, 34:¹⁷⁵ «...de ipso autem triduo mortis domini Christi quo modo ratio reddatur, cum a parte totum intellegitur in die primo et nouissimo, ut toti tres dies, id est cum suis noctibus computentur, longum est disserere et in aliis sermonibus iam saepissime dictum est».

Id., *q. eu.*, VII.¹⁷⁶

170. PL 42, 894.

171. PL 33, 384.

172. PL 35, 1325.

173. PL 40, 738.

174. PL 42, 894.

175. CSEL 34, 1/1, 573-PL 33, 384.

176. PL 35, 1325.

Q. 14

Per què el Ressuscitat no va resplendir com el sol, segons va anunciar-ho Jesús per als justs (cf. Mt 13, 43), va ser perquè els ulls dels deixebles no ho haguessin pogut resistir, ens diu la Q. 14. En aquest sentit se mou sant Agustí a *ciu.*, XXII, 19.¹⁷⁷

Quaest. 14.¹⁷⁸ «Cum repromittat Dominus noster Jesus Christus sanctis quod in resurrectione fulgebunt sicut sol (Id. XIII, 43), quare ipse Dominus in resurrectione sua sic non fulsit?»

«Resp. Clarificata carne utique resurrexit; sed noluit in ea clarificatione discipulis suis apparere, quia non possent oculis suis talem claritatem perspicere. Si enim antequam moreretur pro nobis et resurgeret, quando transfiguratus est in monte, discipuli sui eum videre non potuerunt, sed prae timore in terram ceciderunt; quanto magis, clarificata carne Domini, eam videre non potuerunt?»

AUGUSTINUS, *ciu.*, XXII, 19.¹⁷⁹ «Coloris porro suavitas quanta erit, ubi justii fulgebunt sicut sol in regno Patris sui (Matth. XIII, 43)? Quae claritas in Christi corpore, cum resurrexit, ab oculis discipulorum potius abscondita fuisse, quam defuisse credenda est. Non enim eam ferret humanus atque infirmus aspectus, quando ille a suis ita deberet attendi, ut posset agnosci. Quo pertinuit etiam, ut contrectantibus ostenderet suorum vulnere cicatrices; ut etiam cibum potumque sumeret, non alimentorum indigentia, sed ea qua et hoc poterat potestate».

Q. 15

La secció se clou amb la solució a les discrepàncies que mostren els evangelistes, especialment Mc i Jo, pel que fa a l'hora de la crucifixió de Jesús. El primer la fixa a l'hora de tèrcia i Jo a la de sexta. La resposta a la Q. 15 se manifesta en aquests termes: «Nam hora tertia clamaverunt Pilato Judaei: Crucifige, crucifige eum (Luc. XXIII, 21). Milites autem hora sexta crucifixerunt eum. Igitur quod illi lingua, hoc isti manibus effecerunt. Ne autem viderentur Judaei non crucifixisse Dominum, ideo evangelista posuit hora tertia crucifixum Dominum, quia non tantum illi crucifixerunt qui ministerium impleverunt, sed et illi qui clamaverunt». Pel que donen els textos, hom pot adonar-se que era freqüent ocupar-se de la discrepància entre els evangelistes. No devia ser cosa dels sols més erudits. Sant Agustí s'hi afanyà en moltes ocasions, *cons. eu.*, III, 13, 42, 43, 44, 49¹⁸⁰ i 1189; *Io. eu. tr.* 117, 19, 2:¹⁸¹ «Erat autem hora tertia, et crucifixerunt eum (Marc. XV, 23); nisi quia hora tertia crucifixus est Dominus linguis Judaeorum, hora sexta manibus militum? Ut intelligamus horam quintam jam fuisse transactam, et aliquid de sexta coeptum quando sedit pro tribu-

177. PL 41, 781.

178. PL 40, 738.

179. PL 41, 781.

180. PL 34, 1184-1185.

181. PL, 35, 1944-1945.

nali Pilatus, quae dicta est a Joanne hora quasi sexta»; *en. Ps.*, 63, 4-5.¹⁸² No és senzill precisar si realment l'autor de les *Quaestiones Orosii* es va inspirar en algun d'aquests passatges. El que coincideix ben clarament és que la discordança, en un i altres llocs, se resol si hom té present que els sinòptics donen a entendre que els jueus ,mataren' Jesús, quan cridaren a Pilat que el crucificàs:

Quaest. 15:¹⁸³ «Marcus evangelista narrat Dominum hora tertia crucifixum (Marc. XV, 25), Joannes autem sexta (Joan. XIX, 14-18); cui potius credendum est ex his duobus?»

«Resp. Et ille verum dixit, et ille similiter. Nam hora tertia clamaverunt Pilato Judaei: Crucifige, crucifige eum (Luc. XXIII, 21). Milites autem hora sexta crucifixerunt eum. Igitur quod illi lingua, hoc isti manibus effecerunt. Ne autem viderentur Judaei non crucifixisse Dominum, ideo evangelista posuit hora tertia crucifixum Dominum, quia non tantum illi crucifixerunt qui ministerium impleverunt, sed et illi qui clamaverunt. In eis enim completum est quod ait Psalmographus: Filii hominum, dentes eorum arma et sagittae, et lingua eorum machaera acuta (Psal. LVI, 5). Vides qualem gladium habuerunt, unde hora tertia Dominum occiderunt.»

AUGUSTINUS, *cons. eu.*, Lib. III, Cap. XIII, 42-44:¹⁸⁴ «42. **, Quaeramus iam consequenter, cur Marcus, cum commemorasset, quod crucifigentes eum diuiserunt uestimenta eius mittentes sortes super eis, quis quid tolleret'**, secutus adiunxit: **,erat autem hora tertia et crucifixerunt eum'**. (Mc 15. 24-25) Iam certe dixerat: **,et crucifigentes eum diuiserunt uestimenta eius'**. Sic etiam caeteri adtestantur, quod eo crucifixo uestimenta diuisa sunt. Si eius rei gestae tempus uoluit commemorare Marcus, sufficeret dicere: **,erat autem hora tertia'**, ut quid adiunxit: **,et crucifixerunt eum'**, nisi quia uoluit aliquid recapitulando significare, quod quaesitum inueniretur, cum Scriptura ipsa illis temporibus legeretur, quibus uniuersae Ecclesiae notum erat, qua hora Dominus ligno suspensus sit, unde posset huius uel error corrigi, uel mendacium refutari? Sed quia sciebat a militibus suspensum Dominum, non a Iudaeis, sicut Ioannes apertissime dicit (cf. Io 19, 23), occulte ostendere uoluit eos magis crucifixisse qui clamauerunt ut crucifigeretur, quam illos qui ministerium principi suo secundum suum officium praebuerunt. Intellegitur **,ergo hora fuisse tertia cum clamauerunt Iudaei, ut Dominus crucifigeretur'** (cf. Mt 27, 22-23; Mc 15, 13-14; Lc 23, 21-23), et ueracissime demonstratur tunc eos crucifixisse, quando clamauerunt, maxime quia nolebant uideri se hoc fecisse, et propter ea eum Pilato tradiderant, quod eorum uerba satis indicant, secundum Iohannem. [...] Quod ergo maxime uideri fecisse nolebant hoc eos hora tertia fecisse Marcus ostendit uerissime iudicans magis fuisse Domini necatricem linguam Iudaeorum quam militum manus».

«43. Quisquis autem dixerit non fuisse horam tertiam, cum hoc Iudaei primitus clamauerunt, insanissime se ostendit inimicum euangelii; nisi forte aliter potuerit eandem dissoluere quaestionem: non enim habet unde conuincat non fuisse tunc horam tertiam, et ideo ueridico euangelistae potius credendum quam contentiosis suspicionibus hominum. Vnde, inquit, probas horam tertiam fuisse? Respondeo: Quia credo

182. PL 36, 763.

183. PL 40, 738.

184. CSEL 43, 325-328; PL 34, 1184-1185.

euangelistis. Quibus et tu si credis, ostende, quemadmodum et hora sexta et hora tertia potuerit Dominus crucifigi. De sexta enim, ut fateamur, narratione Iohannis urgemur; tertiam Marcus commemorat, quibus si uterque nostrum credit, ostende tu aliter, quemadmodum fieri utrumque potuerit, libentissime adquiescam. [...]».

«44. Si autem quis dixerit se inde conuincere non fuisse horam tertiam, cum illud Iudaei clamauerunt, quia posteaquam dixit idem Marcus: **, Pilatus autem iterum respondens ait illis: quid ergo uultis faciam regi Iudaeorum? At illi iterum clamauerunt: crucifige eum' ** (Mc 15, 12-13) non interponitur aliquid morarum ab eodem Marco in eius narratione et continuo ad id peruenitur, ut traderetur ad crucem Dominus a Pilato, quod Iohannes hora quasi sexta factum esse commemorat, intellegat qui hoc dicit multa praetermissa esse quae in medio gesta sunt, cum Pilatus ageret quaerens, quomodo eum a Iudaeis eriperet et aduersus eorum insanissimam uoluntatem quibuscumque modis potuit, instantissime niteretur. [...]».

Id., *Ibid.* 49:¹⁸⁵ «Ergo ne quisquam cogitationem tanti criminis auersus a Iudaeis in milites illos conuerteret, **, erat autem, inquit, hora tertia et crucifixerunt eum' **, ut illi eum potius crucifixisse inueniantur quos hora tertia, ut crucifigeretur, clamare potuisse diligens inquisitor inueniet, cum aduerterit hoc quod a militibus factum est, hora sexta factum esse».

Id., *Io. eu. tr.* 117, 19, 2:¹⁸⁶ «Iudicante atque damnante Pilato pro tribunali, Dominum Iesum Christum hora quasi sexta susceperunt, et eduxerunt. Et baiulans sibi crucem, exiit in eum qui dicitur Caluariae locum, hebraice Golgotha, ubi crucifixerunt eum. Quid est ergo quod Marcus euangelista dicit, Erat autem hora tertia, et crucifixerunt eum (Marc. XV, 23); nisi quia hora tertia crucifixus est Dominus linguis Iudaeorum, hora sexta manibus militum? Ut intelligamus horam quintam iam fuisse transactam, et aliquid de sexta coeptum quando sedit pro tribunali Pilatus, quae dicta est a Ioanne hora quasi sexta: et cum duceretur, et ligno cum duobus latronibus configeretur, et iuxta eius crucem gererentur quae gesta narrantur, hora sexta integra compleretur; ex qua hora usque ad nonam sole obscurato, tenebras factas trium euangelistarum, Matthaei, Marci et Lucae contestatur auctoritas (Matth. XXVII, 45; Marc. XV, 33, et Luc. XXIII, 44). Sed quoniam Iudaei facinus interfecti Christi a se in Romanos, id est, in Pilatum et eius milites transferre conati sunt; propterea Marcus suppressa ea hora qua Christus a militibus crucifixus est, quae agi sexta iam coeperat, tertiam potius horam recordatus expressit, qua hora intelliguntur apud Pilatum clamare potuisse, Crucifige, crucifige (Ioan. XIX, 6): ut non illi tantum reperiantur crucifixisse Iesum, id est, milites qui eum ligno sexta hora suspenderunt; uerum etiam Iudaei, qui ut crucifigeretur, hora tertia clamauerunt».

Id., *en. Ps.*, 63, 4-5:¹⁸⁷ «Sed si reus quia fecit uel inuitus; illi innocentes qui coegerunt ut faceret? Nullo modo. Sed ille dixit in eum sententiam, et iussit eum crucifigi, et quasi ipse occidit; et uos, o Iudaei, occidistis. Unde occidistis? Gladio linguae: acuisit enim linguas uestras. Et quando percussistis, nisi quando clamastis, Crucifige, crucifige (Luc. XXXIII, 21)? 5. Propterea enim non est praetermittendum, quia uenit in mentem, ne forte aliquem perturbet lectio diuinorum Librorum: quidam euangelista dicit hora sexta crucifixum Dominum (Ioan. XIX, 14), et quidam hora tertia (Marc. XV, 25): nisi intelligamus, perturbamur. Et iam incipiente sexta hora dicitur Pilatus

185. CSEL 43, 335-336; PL 34, 1189.

186. PL, 35, 1944-1945.

187. PL 36, 763.

sedisse pro tribunali; et reuera quando leuatus est Dominus in ligno, hora sexta erat. Sed alius euangelista intuens animum Iudaeorum, quia uolebant se immunes uideri a morte Domini, narrando eos ostendit reos, dicens Dominum hora tertia crucifixum. Considerantes autem omnem circumstantiam lectionis, quanta agi potuerint, cum apud Pilatum Dominus accusaretur, ut crucifigeretur; inuenimus horam tertiam esse potuisse, quando illi clamauerunt, Crucifige, crucifige. Ergo uerius illi tunc occiderunt, quando clamauerunt. Apparitores potestatis hora sexta crucifixerunt; praeuaricatores Legis hora tertia clamauerunt: quod illi manibus hora sexta, hoc illi lingua hora tertia. Rei magis isti qui clamando saeuiebant, quam illi qui obtemperando administrabant. Ipsum est totum acumen Iudaeorum; hoc est quod pro magno quaesierunt: Occidamus, et non occidamus; sic occidamus, ut non ipsi occidisse iudicemur. Exacuerunt tanquam gladium linguas suas».

3. Antropologia, QQ. 16-20

3.1 *El mal*, QQ. 16-17

Q. 16

Les *Quaestiones Orosii* plantegen dos problemes centrats sobre tot en l'origen del mal. La Q. 16 sobre el mal en general, i diríem que referit especialment als éssers racionals, l'home i els àngels. La resposta és més tost d'ordre metafísic. El mal és la privació del bé. El substrat del mal és el bé creat, no el bé absolut, que és Déu.¹⁸⁸ L'home, que pot ésser l'home dolent, etc. Però el mal sense un substrat de bé no és possible. Entre les diverses explicacions que sant Agustí dóna a aquesta pregunta veuríem la de *l'ench.*, 13, com la que més pugui haver inspirat l'autor de les *Quaestiones Orosii*:

Quaest.16:¹⁸⁹ «Cum Deus omnia bona creauerit, nihilque sit quod non ab illo conditum sit, unde malum?»

«Resp. Malum natura non est; sed privatio boni hoc nomen accepit. Denique bonum potest esse sine malo, sed malum non potest esse sine bono, nec potest esse malum ubi non fuerit bonum. Ac per hoc dicimus et angelum bonum et angelum malum, et hominem bonum et hominem malum: sed bonum quod angelus, malum quod vitiosus; bonum quod homo, malum quod vitiosus. Ideoque quando dicimus bonum, naturam laudamus; quando dicimus malum, non naturam, sed vitium, quod est bonae naturae contrarium, reprehendimus.»

188. Vegeu unes dades generals a Agostino TRAPÉ, dins Johannes QUASTEN, (ed. di BERARDINO, Angelo), *Patrologia*. III, *Dal Concilio di Nicea (325), al Concilio di Calcedonia (451)*. I *Padri Latini*, Torino 1978, 394-395. (Traducció castellana *Patrología* III. La Edad de oro de la literatura patristica latina, (BAC 422), Madrid 1981).

189. PL 40, 738.

AUGUSTINUS, *ench.*, 13:¹⁹⁰ «Nullum malum, nisi quod et bonum sit. Ac per hoc nullum est quod dicitur malum, si nullum sit bonum. Sed bonum omni malo carens, integrum bonum est; cui verum inest malum, vitiatum vel vitiosum bonum est: nec malum unquam potest esse ullum, ubi bonum est nullum. Unde res mira conficitur, ut quia omnis natura, in quantum natura est, bonum est, nihil aliud dici videatur, cum vitiosa natura mala esse natura dicitur, nisi malum esse quod bonum est: nec malum esse, nisi quod bonum est; quoniam omnis natura bonum est, nec res aliqua mala esset, si res ipsa quae mala est, natura non esset. Non igitur potest esse malum, nisi aliquod bonum.[...]. Omnis itaque natura, etiamsi vitiosa est, in quantum natura est, bona est; in quantum vitiosa est, mala est».

Q. 17

Més acostat ens sembla el text de les *Quaestiones Orosii* al de sant Agustí, quan a la Q. 17 s'interroga sobre la igualtat o desigualtat dels àngels, pel fet que uns caigueren i d'altres es mantingueren en l'estabilitat de l'obediència a Déu.

Quaest. 17:¹⁹¹ «Omnes Angeli aequales an inaequales creati sunt? Et si aequales, cur non omnes firmi et stabiles fuerunt? Si vero inaequales, quo merito alii praesentiae suae stabilitatem accipere meruerunt, et alii futurum suae ruinae casum minime praevidere potuerunt?»

«Resp. Omnes quidem Angeli aequales creati sunt; sed cadentibus illis per superbiam, caeteri Domino pia obedientia cohaeserunt, accipientes certam scientiam suae stabilitatis, quam illi nunquam habuerunt. Et sic sunt gratia Dei in omnibus circumdati, ut nunquam possint cadere a beata vita, qua fruuntur Domino cohaerentes.»

AUGUSTINUS, *ench.* 28, 9:¹⁹² «Dejectis desertoribus angelis, caeteri in beatitudine formati. Angelis igitur aliquibus impia ‚superbia‘ deserentibus Deum, et in hujus aeris imam caliginem de superna coelesti habitatione dejectis, residuus numerus angelorum in aeterna cum Deo beatitudine et sanctitate permansit. [...] sed eo qui diabolus factus est, cum sociis impietatis elato, et ipsa cum eis elatione prostrato, **,caeteri pia obedientia Domino cohaeserunt, accipientes etiam, quod illi non habuerunt, certam scientiam**, qua essent de sua sempiterna et nunquam casura stabilitate securi».

3.2. Creació de l'home, QQ. 18-20

Q. 18

La creació de l'home a la imatge de Déu, segons Gn 1, 26, donarà lloc a una interpretació marcada per l'expressió de sant Pau 1Cor 11, 7. Una lectura restrictiva, que reflecteix l'ambient cultural del moment, estableix una discriminació de la dona, que no sembla provenir del Gn. Així, mentre la dona s'ha de

190. CCL 46, 54-55; PL 40, 237-238.

191. PL 40, 738-739.

192. CCL 46, 64-65; PL 40, 246.

cobrir el cap, el baró no, perquè és imatge de Déu. Se tracta d'una interpretació de l'Antic Testament pel Nou, a l'estil d'altres passatges.¹⁹³ Adduirem, vora les expressions de les *Quaestiones Orosii*, tres textos de sant Agustí, que se mantenen dins la curta llista de les obres que paulatinament confeccionam, tot seguint les referències que espigolam a partir del nostre autor:

Quaest. 18:¹⁹⁴ «Quomodo intelligendum est quod dicit Deus in Genesi: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram (Gen. I, 26)?»

«Resp. In mente est ratio et intelligentia. Ipsa itaque mens quando cogitat ea quae sunt aeterna, tunc vere imago Dei dicenda est. Et cogitando aeterna, vir est: sicut ait Paulus apostolus, Vir non debet velare caput suum, cum sit imago gloriae Dei (I Cor. XI, 7). Quantoque se magis extenderit in id quod aeternum est, tanto magis inde formatur ad imaginem Dei: et ideo non est cohibenda, ut inde se contineat ac temperet. Quando vero ea agit et cogitat quae sunt temporalia, mulier appellatur: tunc non est dicenda imago Dei, et propterea debet velare caput suum, ne nimia sit ejus ad inferiora progressio, et cum licita agit, illicita concupiscat.»¹⁹⁵

AUGUSTINUS, *Gn. litt. in. XVII*, 61:¹⁹⁶ «Et dixit Deus, Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram [...] Est tamen et homo imago Dei, sicut apertissime ostendit Apostolus dicens: Vir quidem non debet velare caput, cum sit imago et gloria Dei (I Cor. XI, 7)».

ID., *Gn. litt.*, XI, 42, 58:¹⁹⁷ «Illud magis movet, si jam spiritualis erat Adam, quamvis mente, non corpore, quomodo credere potuerit quod per serpentem dictum est, ideo Deum prohibuisse ne fructu ligni illius vescerentur, quia sciebat eos, si fecissent, futuros ut deos propter dignoscantiam boni et mali, tanquam hoc tantum bonum creaturae suae Creator inviderit: hoc mirum si homo spirituali mente praeditus credere potuisset. An quia hoc credere ipse non posset, propterea mulier addita est, quae parvi intellectus esset, et adhuc fortasse secundum sensum carnis, non secundum spiritum mentis viveret, et hoc est quod ei Apostolus non tribuit imaginem Dei? Sic enim ait: Vir quidem non debet velare caput, cum sit imago et gloria Dei; mulier autem gloria viri est (I Cor. XI, 7). Non quod mens feminae eandem imaginem capere non possit, cum in illa gratia nos dicat nec masculum esse nec feminam (Galat. III, 27, 28); sed quod fortassis illa hoc nondum perceperat quod fit in agnitione Dei, et viro regente paulatim fuerat perceptura. Neque enim frustra est illud quod Apostolus ait, Adam enim primus formatus est, deinde Eva: et Adam non est seductus, mulier autem seducta in praevaricatione facta est».

ID., *trin.*, XII, 7, 9-10:¹⁹⁸ «9. Non itaque ita debemus intellegere hominem factum ad imaginem summae Trinitatis, hoc est ad imaginem Dei, ut eadem imago in tribus intellegatur hominibus: praesertim cum Apostolus virum dicat esse imaginem Dei, et

193. Elizabeth A. CLARK, *Reading Renunciation. Ascetism and Scripture in Early Christianity*, Princeton University Press, Princeton (N. J.) 1999.

194. PL 40, 739.

195. Cf. [*De Spiritu et Anima*, cap. 34.] [Ed.].

196. PL 34, 244.

197. PL 34, 451-453.

198. CCL 50, 325-329; PL 42, 1003-1004.

propterea velamentum ei capitis demat, quod mulieri adhibendum monet, ita loquens: Vir quidem non debet velare caput, cum sit imago et gloria Dei. Mulier autem gloria viri est. Quid ergo dicemus ad haec? Si pro sua persona mulier adimplet imaginem Trinitatis, cur ea detracta de latere viri adhuc ille imago dicitur? Aut si et una persona hominis ex tribus potest dici imago Dei, sicut in ipsa summa Trinitate, et unaquaeque persona Deus est, cur et mulier non est imago Dei? Nam et propterea caput velare praecipitur, quod ille quia imago Dei est prohibetur (I Cor. XI, 7, 5). Sicut de natura mentis diximus, quia et si tota contempletur veritatem, imago Dei est; est cum ex ea distribuitur aliquid, et quadam intentione derivatur ad actionem rerum temporalium. Nihilominus ex qua parte conspectam consulit veritatem, imago Dei est; ex qua vero intenditur in agenda inferiora, non est imago Dei. Et quoniam quantumcumque se extenderit in id quod aeternum est, tanto magis inde formatur ad imaginem Dei, et propterea non est cohibenda. Ut se inde contineat ac temperet; ideo vir non debet velare caput (I Cor. XI, 7)».

Q. 19

Amb el pecat entra la mort. Aquest seria el resum de la Q. 19, car l'autor sosté que l'home hagués pogut no morir. Sant Agustí s'havia expressat en aquest sentit. Les *Quaestiones Orosii* prenen expressions seves i el moviment del seu pensament se guia pel nervi augustinià, expressat a *Gn. litt.*, 6, 25.¹⁹⁹ Vegem-ho:

Quaest. 19:²⁰⁰ «Primus homo mortalis factus est, an immortalis?»

«Resp. Et mortalis secundum aliam, et immortalis secundum aliam causam. Tale itaque corpus habebat primus homo, quale et nos, sed sine peccato. Non enim habebat legem in membris suis repugnantem legi mentis suae [Rom. 7, 23]; sed utique promeruit post praevaricationem. Igitur animale corpus habuit Adam; sed ut non senesceret nec deficeret per illius ligni virtutem, qua sustentabatur, quod in paradiso vitae nomen acceperat. Quapropter si Dei praecepta servasset, obedientiae merito in illud corpus spirituale, quale sanctis in resurrectione promittitur, esset postmodum commutandum. Ac per hoc poterat non mori, si Dei praeceptis pia obedientia cohaesisset. Non enim et sic factus fuerat, ut non posset mori, sicut caeterae naturae quae omnino mori non possunt: sed ita ut obedientia immortalem, inobedientia mortalem faceret.»

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, 6, 25:²⁰¹ **«Illud quippe ante peccatum, et mortale secundum aliam, et immortale secundum aliam causam dici poterat**»: id est mortale, quia poterat mori; immortale, quia poterat non mori. Aliud est enim non posse mori, sicut quasdam naturas immortales creavit Deus: aliud est autem posse non mori, secundum quem modum primus creatus est homo immortalis; quod ei praestabatur de ligno vitae, non de constitutione naturae: a quo ligno separatus est cum peccasset, ut posset mori, qui nisi peccasset posset non

199. PL 34, 353-354.

200. PL 40, 739.

201. CSEL 28/1, 197; PL 34, 353-354.

mori. Mortalis ergo erat conditione corporis animalis, immortalis autem beneficio Conditoris. Si enim corpus animale, utique mortale, quia et mori poterat; quamvis et immortale, ideo quia et non mori poterat. Neque enim immortale quod mori omnino non possit, erit nisi spirituale, quod nobis futurum in resurrectione promittitur. Ac per hoc illud animale et ob hoc mortale, quod propter justitiam spirituale fieret et ob hoc omni modo immortale, factum est propter peccatum non mortale, quod et antea erat, sed mortuum, quod posset non fieri, si homo non peccasset».

Q. 20

Acaba de deixar clar que als justs Déu els ha promès la resurrecció. A Q. 20, però vol resoldre la dificultat que sorgeix de 1Cor 1, 50: «La carn i la sang no posseiran el Regne de Déu», entès per alguns heretges com si no hi hagués resurrecció amb el mateix cos i la mateixa sang. La solució la pogué trobar l'autor, per exemple, a partir de la resposta de sant Agustí, amb l'*ep.* 205, I, 2 i II, 5-16, adreçada a Consenci, on tots els punts de la qüestió present foren ja elaborats, amb el recurs als mateixos textos bíblics,²⁰² quan aquest autor proposà els seus dubtes, de connotació priscil·liana, a sant Agustí. A més, el bisbe d'Hipona va resoldre en termes semblants la qüestió a *c. adu. leg.*, II, 22²⁰³ i a les *retr.*, 17 (16),²⁰⁴ *f. et symb.* Per no allargar, solament transcriurem una part del text adreçat a Consenci i dels altres dos escrits, vora el de la qüestió següent:

Quaest. 20:²⁰⁵ «Quid est quod dicit apostolus Paulus, Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt? [I Cor. XV, 50].»

«Resp. Ex hoc testimonio multi minus intelligentes, ac per hoc haeretice asserunt hominem non posse in eadem, qua defunctus est, carne resurgere; sed tollentes veram carnem, nescio quale corpus aereum quod nunquam habuit, homini post resurrectionem attribuunt. Quod valde absurdum considerantibus ipsam sententiam, approbatur. Caro et sanguis, inquit, regnum Dei non possidebunt. Et idem apostolus Paulus exponens quodam modo, subsecutus, adiunxit: Neque corruptio incorruptionem possidebit. Quibus scribebat Apostolus? Nempe his qui dicebant: Manducemus et bibamus; cras enim moriemur (Id. XV, 50, 32). Hos redarguit beatus Paulus apostolus, dicens, carnem et sanguinem, hoc est opera carnis et sanguinis, non posse adipisci regnum Dei. Nam si propria hic substantia carnis accipienda est, quid dicent de his quibus scribit idem apostolus, Vos autem in carne non estis, sed in spiritu? Numquidnam Romani carnem non habebant, quibus Apostolus scribebat? Sed, in carne, inquit, non estis; id est, non estis carnales, non facitis opera carnis, quae inimica

202. Esmentam les notes que posàrem a l'edició i traducció de la carta, dins CONSENCI. *Correspondència amb Sant Agustí*, II, (Fundació Bernat Metge 268 [Escriptors cristians]) Barcelona 1991, 55-70.

203. PL 42, 649.

204. PL 32, 612.

205. PL 40, 739.

sunt Deo, quae legi Dei non subjiciuntur. Qui autem in carne sunt, inquit, Deo placere non possunt (Rom. VIII, 9, 8). Ecce qualis caro regnum Dei non possidebit. Nam quod homo in eadem qua moritur carne resurgat, Dominus noster Jesus Christus post resurrectionem suam dubitantibus discipulis, et putantibus se spiritum videre, respondit: Palpate et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere (Luc. XXIV, 39). Ac per hoc credimus hominem non tantum cum carne et ossibus, sed etiam cum sanguine, vel quidquid ad naturam ejus pertinet resurgere; sed sine ulla corruptione erit illi semper aeterna vita et aeterna felicitas, contemplando Trinitatem Deum. Igitur sicut justi cum sua carne ad aeternam felicitatem, ita impii ad aeternam resurgent miseriam».

AUGUSTINUS, *ep.* 205, 2, 5:²⁰⁶ «Quod ergo legitur apud apostolum, Caro et sanguis regnum dei non possidebunt (I Cor. 15, 50), soluitur quidem quaestio etiam isto modo, quem tu commemorasti, ut carnis et sanguinis nomine opera carnis et sanguinis intelligantur; uerum, quia non de operibus sed de modo resurrectionis loquebatur apostolus et eam quaestionem disputando uersabat, melius eo loco intellegitur caro et sanguis pro corruptione carnis et sanguinis posita. si enim nomen carnis significat operationem, cur non significet etiam corruptionem, sicut dictum est: Omnis caro faenum? (Es. 40, 6-8) nam et hic ipsa corruptibilitas significata est; sequitur enim: Et omnis honor carnis ut flos faeni: faenum aruit, flos decidit. numquidnam hoc etiam illi carni competit, de qua dictum est: Palpate et videte, quia spiritus ossa et carnem non habet, sicut me videtis habere? (Luc. 24,39) nam quo modo arescat aut decidat, cum scriptum sit, quod Christus surgens a mortuis iam non moriatur et mors ei ultra non dominabitur (Rom. 6,9)?»

Id., *c. adu. leg.*, II, 22:²⁰⁷ «Illud autem quod Apostolus ait (nam et hoc testimonium iste posuit), Caro et sanguis regnum Dei non possidebit; non facit de anima, sed de resurrectione corporis quaestionem. Verum et ista duobus modis soluitur. Aut enim carnis et sanguinis nomine corruptionem carnis et sanguinis nuncupavit, quae in resurrectione non erit: aut carnem et sanguinem, homines ad omnes illecebras saecularium voluptatum carni et sanguini deditos, qui regnum Dei non possidebunt. Totus autem iste locus apostolici sermonis, ubi scriptum est, Caro et sanguis regnum Dei non possidebit, si consideretur diligentius, magis persuadebit corruptionem carnis sicut nunc est, his eum uocabulis appellare uoluisse, atque ad exponendum quid diceret ad iunxisse, Neque corruptio incorruptionem possidebit. Quia cum facta fuerit quae in resurrectione speratur illa mutatio, non utique remanebit ulla corruptio. Quamvis ergo et post resurrectionem Dominus dixerit discipulis suis, Palpate, et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere (Luc. XXIV, 39): tamen secundum substantiam caro erit, non secundum corruptionem, quae nunc carni hoc nomen imponit. Unde ait propheta, Omnis caro fenum. (Isai. XL, 6,7)».

Id., *retr.*, 17 (16):²⁰⁸ *De Fide et Symbolo*, liber unus. [...] «Quod cui uidetur incredibile, qualis sit nunc caro attendit, qualis autem futura sit non considerat: quia illo tempore immutationis angelicae, non jam caro erit et sanguis, sed tantum corpus [Cap. 10, n. 23]; et caetera quae ibi de corporum terrestrium in corpora coelestia mutatione disse-

206. PL 33, 943-944.

207. PL 42, 650-651.

208. PL 32, 613.

ruí, quoniam dixit Apostolus, cum inde loqueretur, Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt. Sed quisquis ea sic accipit, ut existimet ita corpus terrenum, quale nunc habemus, in corpus coeleste resurrectione mutari, ut nec membra ista, nec carnis sit futura substantia; procul dubio corrigendus est, commonitus de corpore Domini, qui post resurrectionem in eisdem membris non solum conspiciendus oculis, verum etiam manibus tractandus apparuit, carnemque se habere etiam sermone firmavit, dicens: Palpate et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere (Luc. XXIV, 39). Unde constat Apostolum non carnis substantiam negasse in regno Dei futuram; sed aut homines qui secundum carnem vivunt, carnis et sanguinis nomine nuncupasse, aut ipsam carnis corruptionem, quae tunc utique nulla erit. Nam cum dixisset, Caro et sanguis regnum Dei non possidebunt; bene intelligitur, tanquam exponendo quid dixerit, continuo subdidisse: Neque corruptio incorruptionem possidebit (I Cor. XV, 50).»

4. *Qüestions del Gènesi, QQ. 21-62*

Aquí comença la quarta part del nostre escrit, que hom ha utilitzat amb prevalència per proposar una datació adient, que seria posterior al s. VIII. S'ha observat la dependència de les *Quaestiones Orosii* amb referència als *Commentarii*, atribuïts al Pseudo Euqueri de Lió. Ja ho hem comentat i, atès que hi ha manuscrits anteriors al que hom coneixia, ja deixarem de banda aquest debat, que ja pertany als estudiosos dels *Commentarii in Genesim in tres libros distributi*,²⁰⁹ els quals hauran de precisar en quina mesura depenen de les *Quaestiones Orosii*, perquè els termes de les relacions entre ambdós escrits, segons la nostra hipòtesi, s'han invertit.

4.1. *Criteria d'interpretació*

4.1.1 Creació en el Verb

Q. 21

Evidentment, cal obrir la sèrie de temes amb allò que és realment el començament de tot. És a dir, se tracta d'establir l'ordre segons el qual Déu va crear. Així, la Q. 31 pretén omplir una llacuna del *Gènesi*. Segons la concepció tradicional, que estableix una jerarquia en els éssers creats, cal donar por assentat que els àngels són la primera criatura. Si les coses són així, hem de concloure que Gn 1, 1, no se pot prendre literalment, quan diu que «en el principi Déu va crear el cel i la terra». Per tal de salvar la veritat del text bíblic, com sant Agustí ja ho va fer, tot apel·lant al començament de l'evangeli de Jo, se'ns diu que abans del principi de la creació hi ha el qui era al principi, el Verb. Quan el Gn parla del

209. PL 50, 893-1048.

cel, les *Quaestiones Orosii*, de forma més directa que com ho digué sant Agustí, *Gn. litt*, I, c. 1, 2, 3;²¹⁰ *Gn. adu. Man.*, 1, 2, 3,²¹¹ escriuen que s'ha d'entendre que se va crear la natura angèlica. Transcriurem, vora la conclusió del text de la Q. 21 de les *Quaestiones Orosii*, un fragment del darrer llibre de sant Agustí citat, car hi ha elements molt més propers entre ambdós. L'al·lusió a la matèria i a la forma, no és tant en el sentit metafísic de l'hilemorfisme, com en el sentit que pot tenir en un taller artesanal:

Quaest. 21:²¹² «Genesis principium est: In principio fecit Deus coelum et terram (Gen. I, 1). Angeli postmodum facti sunt, an non? Si enim ante Angeli facti sunt, non primo omnium fecit Deus coelum et terram».

«Resp. Quando facta sunt simul sidera, ait Scriptura, laudauerunt me omnes Angeli mei uoce magna (Job XXXVIII, 7, sec. LXX). Quarto enim die facta sunt sidera, et iam Angeli erant. Neque enim die tertio, neque secundo facti sunt. In his enim apparet quae facta sunt. Tertio enim die arida, scilicet terra ab aquis discreta est. Secundo enim factum est firmamentum, ubi sol et luna discurrunt et sidera. Porro primus dies ipse est angelica natura, quae primo coeli nomine nuncupata est. Unde evidenter ostenditur primo die spiritualem factam, id est, angelicam naturam, et sic hoc coelum quod oculis cernimus. Nam quod ait, In principio fecit Deus coelum et terram; non est primo omnium, sicut ais: sed, In principio, id est, in Filio, imo per Filium fecit Deus omnem spiritualem corporalemque creaturam, quae et coeli et terrae nomine appellata est. Nam quod ipse sit principium, de se interrogantibus Iudaeis quis esset, respondit: Principium, quia et loquor uobis (Joan. VIII, 25). Primo igitur voluit coelum et terram velut quamdam spiritualem corporalemque materiam dicere, et sic quemadmodum singillatim facta sunt, ordine texere. Quod enim dixit coelum, hoc mihi videtur dixisse aquarum abyssum tenebrosam, atque quodam modo fluitantem vitam, nisi convertatur ad Creatorem, et fiat lux, et contempletur Trinitatem Deum esse in Deo. Neque ita dicimus, ut ista materies praecedat formam suam, sicut praecedit lignum arcam; sed sicut praecedit vox verbum: non enim tempore, sed origine. Igitur prima creatura lux non est ista quae quarta die facta est; sed spiritualis, id est, angelica natura».

AUGUSTINUS, *ciu.* XI, 9:²¹³ «Nunc, quoniam de sanctae civitatis exortu dicere institui, et prius quod ad sanctos Angelos attinet dicendum putavi, quae hujus civitatis et magna pars est, et eo beator, quod nunquam peregrinata, quae hinc divina testimonia suppetant, quantum satis videbitur, Deo largiente, explicare curabo. Ubi de mundi constitutione sacrae Litterae loquuntur, non evidenter dicitur utrum vel quo ordine creati sint Angeli: sed si praetermissi non sunt, vel coeli nomine, ubi dictum est, In principio fecit Deus coelum et terram (Gen. I, 1); vel potius lucis hujus, de qua loquor, significati sunt. Non autem praetermissos esse hinc existimo, quod scriptum est requievisse Deum in septimo die ab omnibus operibus suis quae fecit; cum liber ipse ita

210. PL 34, 247.

211. PL 34, 174.

212. PL 40, 740.

213. PL 41, 323-324.

sit exorsus, In principio fecit Deus coelum et terram: ut ante coelum et terram nihil aliud fecisse videatur. Cum ergo a coelo et terra coeperit, atque ipsa terra quam primitus fecit, sicut Scriptura consequentur eloquitur, invisibilis et incomposita, nondumque luce facta, utique tenebrae fuerint super abyssum, id est super quamdam terrae et aquae indistinctam confusionem (ubi enim lux non est, tenebrae sint necesse est); deinde omnia creando disposita sint, quae per sex dies consummata narrantur: quomodo Angeli praetermitterentur, tanquam non essent in operibus Dei, a quibus in die septimo requievit? Opus autem Dei esse Angelos, hic quidem etsi non praetermissum, non tamen evidenter expressum est; sed alibi hoc sancta Scriptura clarissima voce testatur. Nam et in hymno trium in camino virorum cum praedictum esset, Benedicite, omnia opera Domini, Domino; in executione eorumdem operum, etiam Angeli nominati sunt (Dan. III, 57, 58). Et in Psalmo canitur: Laudate Dominum de coelis, laudate eum in excelsis. Laudate eum, omnes Angeli ejus; laudate eum, omnes Virtutes ejus. Laudate eum, sol et luna; laudate eum, omnes stellae et lumen. Laudate eum, coeli et coelorum; et aquae quae super coelos sunt, laudent nomen Domini. Quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse mandavit, et creata sunt (Psal. CXLVIII, 1-5). Etiam hic apertissime a Deo factos esse Angelos divinitus dictum est, cum eis inter caetera coelestia commemoratis, infertur ad omnia, Ipse dixit, et facta sunt. Quis porro audebit opinari, post omnia ista quae sex diebus enumerata sunt, Angelos factos? Sed et si quisquam ita desipit, redarguit istam vanitatem illa Scriptura pariter auctoritatis, ubi Deus dicit, Quando facta sunt sidera, laudaverunt me voce magna omnes Angeli mei (Job XXXVIII, 7, sec. LXX). Jam ergo erant Angeli, quando facta sunt sidera. Facta sunt autem quarto die. Numquidnam ergo die tertio factos esse dicemus? Absit. In promptu est enim, quid illo die factum sit. Ab aquis utique terra discreta est, et distinctas sui generis species duo ista elementa sumpserunt, et produxit terra quidquid ei radicitus inhaeret. Numquidnam secundo? Ne hoc quidem: tunc enim firmamentum factum est inter aquas superiores et inferiores, coelumque appellatum est; in quo firmamento facta sunt sidera quarto die. Nimirum ergo si ad istorum dierum opera Dei pertinent Angeli, ipsi sunt lux illa quae diei nomen accepit, cujus unitas ut commendaretur, non est dictus dies primus, sed dies unus. Nec alius est dies secundus, aut tertius, aut caeteri: sed idem ipse unus ad implendum senarium vel septenarium numerum repetitus est, propter senariam vel septenariam cognitionem; senariam scilicet operum quae fecit Deus, et septenariam quietis Dei. Cum enim dixit Deus, Fiat lux, et facta est lux; si recte in hac luce creatio intelligitur Angelorum, profecto facti sunt participes lux aeternae, quod est ipsa incommutabilis Sapientia Dei, per quam facta sunt omnia, quem dicimus unigenitum Dei Filium; ut ea luce illuminati, qua creati, fierent lux, et vocarentur dies participatione incommutabilis lucis et diei, quod est Verbum Dei, per quod et ipsi et omnia facta sunt. Lumen quippe verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum (Joan. I, 9), hoc illuminat et omnem angelum mundum, ut sit lux non in se ipso, sed in Deo: a quo si avertitur angelus, fit immundus; sicut sunt omnes qui vocantur immundi spiritus, nec jam lux in Domino, sed in se ipsis tenebrae, privati participatione lucis aeternae. Mali enim nulla natura est; sed amissio boni, mali nomen accepit».

Id., *Gn. adu. Man.*, I, 6, 10:²¹⁴ «Et ideo Deus rectissime creditur omnia de nihilo fecisse, quia etiamsi omnia formata de ista materia facta sunt, haec ipsa materia tamen de omnino nihilo facta est. Non enim debemus esse similes istis qui omnipotentem Deum

214. PL 34, 178.

non credunt aliquid de nihilo facere potuisse, cum considerant fabros et quoslibet opifices non posse aliquid fabricare, nisi habuerint unde fabricent. Et ligna enim adjuvant fabrum, et argentum adjuvat argentarium, et aurum aurificem, et terra figulum adjuvat ut possit perficere opera sua. Si enim non adjuventur ea materia unde aliquid faciunt, nihil possunt facere, cum materiam ipsam ipsi non faciant. Non enim faber lignum facit, sed **,de ligno** facit aliquid: sic et caeteri omnes hujusmodi opifices.»

4.1.2. Els antropomorfismes

Malgrat que el nostre autor no pequi de sistemàtic, li hem de reconèixer unes preocupacions seguides amb un ritme molt coherent, i aquestes són primordialment d'ordre trinitari. Per això els antropomorfismes bíblics causaven problemes reals als cristians, que encara en temps de la composició de les *Quaestiones Orosii* devien ser una minoria en mig d'un món pagà.

Q. 22

Voldríem encara fer una nova observació. La resposta de la Q. 22, que és la que ens ocupa, juxtaposa, més que no sintetitza, dues dades bíbliques. La primera se refereix a la manera com explicar que l'Esperit planava sobre les aigües (Gn 1,2) i la segona recull com Déu no va crear per necessitat, sinó per amor. Creuríem que aquesta conjuminació no deriva del text sobre els orígens. Aquesta comprovació ens mena a observar que en les *Quaestiones Orosii* se va realitzar perquè l'autor va resumir d'una manera atropellada el text de sant Agustí, *Gn. litt.*, I, c. 5, 11.²¹⁵ Vegem-ho en els dos textos, i en altres que recullen la mateixa exposició:

Quaest. 22:²¹⁶ «Spiritus Dei ferebatur super aquas (Gen. I, 2): localiter ferebatur, sicut sol et luna et alia sidera, an aliter?»

«Resp. Spiritus sanctus Deus est. Quare non continetur loco aut distenditur, neque temporum motionibus subjacet, sed est ubique praesens totus. Cum modo sane nominavit creaturam, cui superferri diceretur Spiritus sanctus, non localiter, sed potentialiter dicitur. Non ex indigentia Deus fecit opera sua, sed ex beneficentia; neque horum indiget quae fecit. Indigus quippe atque egenus amor, subjacet rebus quas diligit. Ideo dictum est superferri creaturae Spiritum sanctum, quia non ex indigentia operatus est ipsam creaturam».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, I, c. 5, 11:²¹⁷ «Inest enim Deo benignitas summa, et sancta et justa; et quidem non ex indigentia, sed ex beneficentia veniens amor in opera sua. Propterea priusquam scriberetur, Dixit Deus, Fiat lux; praecessit Scriptura dicens, Et Spiritus Dei superferebatur super aquam. Quia sive aquae nomine appellare voluit totam corporalem materiam, ut eo modo insinuaret unde facta et formata sint omnia, quae in suis generibus jam dignoscere possumus, appellans aquam, quia ex humida na-

215. PL 34, 234.

216. PL 40, 740.

217. PL 34, 234.

tura videmus omnia in terra per species varias formari atque concreescere; sive spiritua-lem vitam quamdam ante formam conversionis quasi fluitantem: superferebatur utique Spiritus Dei; quia subjacebat scilicet bonae voluntati Creatoris, quidquid illud erat quod formandum perficiendumque inchoaverat: ut dicente Deo in Verbo suo, Fiat lux; in bona voluntate, hoc est in beneplacito ejus pro modulo sui generis maneret quod factum est; et ideo rectum est, quod placuerit Deo, Scriptura dicente, Et facta est lux; et vidit Deus lucem quia bona est».

Citat a *In librum de octo Dulcitii Quaestionibus*, 8, 2.²¹⁸

conf., XIII, 1, 5:²¹⁹ «Quid ergo tibi deesset ad bonum quod tu tibi es, etiamsi ista vel omnino nulla essent, vel informia remanerent, quae non ex indigentia fecisti, sed ex plenitudine bonitatis tuae, cohibens atque convertens ad formam, non ut tanquam tuum gaudium compleatur ex eis? [...] Spiritus enim tuus bonus superferebatur super aquas (Ibid., 2)».

ciu. XI, 24:²²⁰ «In eo vero quod dicitur, Vidit Deus quia bonum est; satis significatur, Deum nulla necessitate, nulla suae cujusquam utilitatis indigentia, sed sola bonitate fecisse quod factum est, id est, quia bonum est: quod ideo, posteaquam factum est, dicitur, ut res quae facta est, congruere bonitati propter quam facta est, indicetur. Quae bonitas si Spiritus sanctus recte intelligitur, universa nobis Trinitas in suis operibus intimatur».

Q. 23

Les *Quaestiones Orosii*, aquí, volen ajudar a no ensopegar en el segon antropomorfisme, que sorgeix en el tercer verset del Gn. Com pogué Déu manar que existís la llum. Si Déu, per parlar en el temps, se va servir d'una criatura, per tant la llum no és la primera. Una cop més, la resposta ve de la Trinitat: el Verb era des del principi i en ell foren creades i dites totes les coses. És la solució que temptejà oferir sant Agustí. No en tots els punts el segueix el nostre autor; però ens sembla que entre els textos que proposam a continuació hi ha prou inspiració per a la resposta que dóna:

Quaest. 23:²²¹ «Dixit Deus, Fiat lux (Ibid., 3)! In die dixit, an ante omnem diem? Si in die dixit, temporaliter dixit: si temporaliter dixit, per aliquam creaturam dixit. Igitur non est prima creatura lux».

«Resp. Nec in die dixit, nec temporaliter dixit; quia ante omnem profecto creaturam Verbum suum genuit, et per Verbum omnem creaturam creavit. Dictio itaque Dei, Verbum Dei est. Sed divina Scriptura parvulis congruens, et quodam modo eos lactans, ut proficiant et cibum spiritualem capiant, voluit semper per omnem creaturae formationem dictionem Dei nuncupare. Ut, verbi gratia, si requiras, Quomodo facta est lux? audias, In Verbo Dei erat, ut fieret. Quomodo factum coelum? In Verbo Dei erat, ut fieret. Et caetera per ordinem si requiras quomodo facta sint, in Verbo Dei erant, ut fierent. Hoc est enim:

218. PL 34, 147 i PL 40, 166.

219. PL 32, 846.

220. PL 41, 338

221. PL 40, 740.

Dixit Deus, Fiat lux. Neque enim corporalibus modis loquitur divina natura; nec quoties dicitur, Dixit, toties verba formavit. Unum enim Verbum genuit coaeternum et consubstantiale sibi, in quo omnia ineffabiliter et intemporaliter dixit».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, I, 2, 4:²²² «Et quomodo dixit Deus, Fiat lux? utrum temporaliter, an in Verbi aeternitate? Et si temporaliter, utique mutabiliter; quomodo ergo possit intelligi hoc dicere Deus, nisi per creaturam; ipse quippe est incommutabilis? Et si per creaturam dixit Deus, Fiat lux; quomodo est prima creatura lux, si erat jam creatura, per quam Deus diceret, Fiat lux? An non est lux prima creatura; quia jam dictum erat, In principio fecit Deus coelum et terram; et poterat per coelestem creaturam vox fieri temporaliter atque mutabiliter, qua diceretur, Fiat lux? Quod si ita est, corporalis lux facta est ista, quam corporeis oculis cernimus, dicente Deo per creaturam spiritualem, quam Deus jam fecerat, cum in principio fecit Deus coelum et terram, Fiat lux; eo modo quo per talis creaturae interiorem et occultum motum divinitus dici potuit, Fiat lux».

Ibid. I, 2, 5: «An etiam corporaliter sonuit vox dicentis Dei, Fiat lux; sicut corporaliter sonuit vox dicentis Dei, Tu es Filius meus dilectus (Matth. III, 17): et hoc per creaturam corporalem, quam fecerat Deus [...]».

Ibid., I, 9, 15-17:²²³ «Utrum in tempore dictum sit, Fiat lux, an sine tempore. 15. Quod ergo dixit Deus, Fiat lux; et facta est lux, in aliquo die dixit, an ante omnem diem? Si enim Verbo sibi coaeterno dixit, hoc utique intemporaliter dixit: si vero temporaliter dixit, non Verbo sibi coaeterno, sed per aliquam dixit creaturam temporalem; ac per hoc non erit prima creatura lux, quia jam erat per quam temporaliter diceretur, Fiat lux».

16. «Quomodo autem per creaturam, quam fecit ante tempora, dici potuit temporaliter, Fiat lux, invenire difficile est. [...]».

17. «Utrum ergo spiritualis motus, sed tamen temporalis erat, quo dictum intelligimus, Fiat lux, expressus ab aeterno Deo per Verbum coaeternum in creatura spirituali, quam jam fecerat, cum dictum est, In principio fecit Deus coelum et terram, id est in illo coelo coeli? an et ista locutio non tantum sine aliquo sono, sed etiam sine ullo temporali motu spiritualis creaturae, in ejus mente atque ratione fixa quodammodo a Verbo Patri coaeterno, et quodammodo impressa intelligitur, secundum quam moveretur, et ad speciem converteretur inferior illa tenebrosa imperfectio naturae corporeae, et fieret lux?»

Q. 24

A l'antropomorfisme provocat per tal com el Gènesi diu que Déu va parlar, el segueix lògicament el de l'admiració de Déu, que reconeix que la llum és bona (Gn 1, 4). Tot i que l'autor dóna per resolt l'enigma, a la Q 24, la podria repetir tantes vegades com són els dies de la creació segons la lletra del Gènesi. Però no hi retornarà. És que Déu no ho sabia abans, que la llum era bona? Ho va haver d'aprendre? La resposta és que, si els humans primer pensam allò que hem

222. PL 34, 248.

223. PL 34, 251-252.

de fer, molt més Déu. Ho assevera lúcidament sant Agustí a *Io. eu. tr.* XXIV, 8:²²⁴ «Non enim aliquid Deus constituit quod ante nescivit; in Verbo ipsius erat quod factum est». Ara bé, un cop més la inspiració prové de l'obra exegetica de St. Agustí, que sovint hem citat, com ho palesa la comparació següent:

Quaest. 24:²²⁵ «Si subito Deus vidit lucem, quod esset bona (Gen. I, 4), an ante nescivit, et visio ei contulit scientiam?»

«Resp. Omne opus praecedit voluntas nostra, dum cogitamus quid operari debeamus. Nemo enim ignorans aliquid facit, dum cogitat qualiter fiant quae facienda cogitando disposuit. Et cum hoc in hominem cadere non possit, ut aliquid ignorans faciat; quanto magis in Deum, qui omnia aeterno et stabili suo consilio, quae voluit, fecit, nec aliter facta et aliter facienda esse vidit? Eo itaque modo vidit facta, quo viderat facienda».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, II, 6, 14:²²⁶ «Cum ergo audimus, Et dixit Deus, Fiat; intelligimus quod in Verbo Dei erat ut fieret. Cum vero audimus, Et sic est factum; intelligimus factam creaturam non excessisse praescriptos in Verbo Dei terminos generis sui. Cum vero audimus, Et vidit Deus quia bonum est, intelligimus in benignitate Spiritus ejus non quasi cognitum posteaquam factum est placuisse, sed potius in ea bonitate placuisse ut maneret factum, ubi placebat ut fieret».

4.1.3. Problemes diversos en l'ordre de la creació

Q. 25

Per ullar la font augustiniana de la Q. 25 hem de sortir de les obres exegetiques, que no atorguen un espai rellevant als àngels. Per això, cal que retornem al *ciu.* Entre les moltes disquisicions sobre aquestes criatures, en trobam una que pogué cridar l'atenció al qui va compondre el nostre llibre. Déu va crear bons tots els àngels, com ho escriví a la Q. 12, però com que tenia pre-ciència que uns se deixarien conduir per la supèrbia, els va dividir entre bons i dolents. I, seguint la teoria, que de cap manera cau en el maecanicisme, reconeix que les coses se poden dividir. I així, Déu va dividir els àngels. Els bons són llum i els dolents tenebres. De la llum va dir que era bona, que és el que va entendre també dels àngels bons. En canvi no ho digué de les tenebres, que són el pecat, i els àngels dolents. No ho va dir, per tal de no aprovar el mal. Atesa la poca presència dels àngels en els primers capítols del Gn, Agustí tampoc en parla. Adduïm una síntesi de la teoria de la divisió, que se troba a *Gn. litt.*, II, 4, 8:²²⁷ **«nullum esse quamlibet exiguum corpusculum in quo divisio finiatur, sed infinite omnia dividi; quia omnis pars corporis corpus est, et omne corpus habeat necesse est dimidium quantitatis suae»**. Pogué servir d'inspiració a l'autor de les

224. PL 35, 1674.

225. PL 40, 741.

226. PL 34, 268.

227. PL 34, 266.

Quaestiones Orosii. Aquella obra, a I, 17, 33,²²⁸ arriba a veure en les tenebres el pecat de la creatura racional. Tanmateix, com hem insinuat, sant Agustí pogué inspirar aquesta qüestió de les *Quaestiones Orosii*, amb una altra obra que ben segur va llegir el seu autor. Ho podem besllumar en els textos que tot seguit oferim:

Quaest. 25.²²⁹ «Et divisit, inquit Scriptura, lucem a tenebris (Ibid.). Omne enim quod dividitur, etiam esse potest. Sicut ergo essentia lucis, ita est et essentia tenebrarum. Et cur non dixit Scriptura, Vidit Deus tenebras quod essent bonae, sicut de luce dictum est?»

«Resp. Deus bona et incommutabili voluntate creavit omnes Angelos bonos. Et quia ex his quosdam per superbiam praesciebat casuros per incommutabilitatem praescientiae suae, divisit inter bonos et malos. Malos igitur appellans tenebras, bonos appellans lucem: de bonis dicens, Vidit Deus quia boni sunt; de malis nullatenus hoc dixit, ne peccata, quae sunt tenebrae, approbare videretur».

AUGUSTINUS, *ciu.*, XI, 19:²³⁰ «...non mihi videtur ab operibus Dei absurda sententia, si cum lux illa prima facta est, Angeli creati intelliguntur, et inter sanctos Angelos et immundos fuisse discretum, ubi dictum est, Et divisit Deus inter lucem et tenebras; et vocavit Deus lucem diem, et tenebras vocavit noctem. Solus quippe ille ista discernere potuit, qui potuit etiam priusquam caderent praescire casuros, et lumine privatos veritatis in tenebrosa superbia remansuros. Nam inter istum nobis notissimum diem et noctem, id est inter hanc lucem et has tenebras, vulgatissima sensibus nostris luminaria coeli ut dividerent, imperavit: Fiant, inquit, luminaria in firmamento coeli, ut luceant super terram, et dividant inter diem et noctem. [...] Inter illam vero lucem, quae sancta societas Angelorum est illustratione veritatis intelligibiliter fulgens, et ei contrarias tenebras, id est malorum angelorum aversorum a luce justitiae terribilissimas mentes, ipse dividere potuit, cui etiam futurum, non naturae, sed voluntatis malum, occultum aut incertum esse non potuit».

Q. 26

La següent qüestió s'introdueix d'una manera estranya. Retorna al que va establir a la 21, sobre la primordialitat de la creació dels àngels, en quant la criatura espiritual és anterior a la material. Així parteix la Q. 26. Afirmar la dimensió trinitària de la creació. Més tost diríem la cristocèntrica. En el Verb totes les coses tenen vida. És una expressió molt arriscada. Tanmateix no volem fer un estudi teològic, car el que ens ocupa és la inspiració del text. Per seguir-la podem recórrer a sant Agustí, *ciu.*, XI, 29.²³¹ Pensament i a voltes paraules són semblants. Segueix una reordenació de les coses creades, a partir de la primordialitat del coneixement dels àngels en Déu. La inspiració ens sembla que l'hem

228. PL 34, 259.

229. PL 40, 741.

230. PL 41, 333.

231. PL 41, 343.

de cercar a *ciu.*, XI, 7.²³² Si avançam en aquest monument literari, i saltam part damunt els dos textos esmentats fins a *ciu.*, XI, 30,²³³ veurem com, entre els molts paral·lels de l'antiguitat i de sant Agustí mateix,²³⁴ trobam una disquisició sobre la perfecció del número sis, que escau molt adientment com a inspiradora del nostre autor, que hi arriba després de moltes cavil·lacions sobre els nombres. La manipulació dels números entran en la doble mort, la de Jesús i la dels homes, a les quals morts segueix la resurrecció. Una altra vegada l'obra trinitària d'Agustí ofereix cabal abundós per al nostre autor, a *trin.*, IV, 5, 9.²³⁵ Finalment, les lucubracions numèriques acaben en la periodització de la història de la humanitat en sis edats. La trobam de bell nou a la Q. 55. Tema que és reiteratiu en el bisbe d'Hispania; però preferim considerar *trin.* IV, c. 4, 7,²³⁶ com a més a l'abast del qui va fer aquest empedrat de textos.²³⁷

Quaest. 26:²³⁸ «Primum diem spiritualem astruis esse creaturam, et quomodo habuit vespere et mane (Ibid., 5)?»

«Resp. Omnis creatura antequam tempore suo fieret, in ipso Dei Verbo prius erat ab Angelis cognoscenda, et sic suo tempore facienda. Quapropter ipsa creaturae cognitio in semetipsa vespera, in Deo erat mane: quia plus videtur ipsa creatura in Deo, quam in se ipsa videatur. Creatura plus scilicet videtur in arte qua facta est, quam ipsa in se ipsa quae facta est. Propterea enim ait evangelista Joannes, Quod factum est, in ipso vita erat (Joan. I, 3, 4). Omnia ergo quae facta sunt, et vitam non habent, in ipso Verbo Dei vita sunt, in se ipsis vita non sunt. Coelum, terra, lapis, vitam non habent, et tamen in Deo vita sunt. Vivunt igitur in Deo sine initio, atque incommutabiliter omnes rationes creaturarum. Ac per hoc plus videntur ab Angelis sanctis in Verbo Dei ubi sunt vita, quam in se ipsis; quia scientia Angelorum in comparatione Dei quodam modo vesperascit. Sic ergo in cognitione spirituum, dies primus; in cognitione firmamenti, secundus; in cognitione discretionis terrae ac maris, tertius; in cognitione solis ac lunae et stellarum, quartus; in cognitione reptilium et volatilium, quintus; in cognitione iumentorum et ferarum vel hominis, sextus. Neque enim diei unius, quem intelligimus naturam spiritualium creaturarum, id est, angelicarum, sexies facta cognitio, sex dies fecit, propter senarii numeri perfectionem. Sed de numeri senarii perfectione aliquid tibi ex Scripturis sanctis colligam. Libens adesto, et te totum ad audiendum praepara. Unum in numeris dividi non potest: ab ipso enim surgit omnis numerus. Ergo duo dividi

232. PL 41, 322-323.

233. PL 41, 343-344.

234. Vegeu, entre altres textos agustinians, *trin.* IV, c. 4, 7, PL 42, 893; *Gn. litt.* IV, 2, 3, PL 34, 297.

235. PL 42, 893-894.

236. PL 42, 893.

237. Podrem llegir divagacions semblants de sant Agustí a *trin.* IV, c. 4, 7, PL 42, 893; *qu. vet. te.*, PL 34, 821; *Io. eu. tr.* 15, 9, PL 35, 1510; *tr.* 15, 9, PL 35, 1510; *Gn. adu. Man.*, 24, PL 34, 190-193; *diu. qu.*, 38, 2, PL 40, 43; *ciu.*, XXII, 30, 5, PL 41, 804. c. *Adim.*, 7, 2, PL 42, 257-258.

238. PL 40, 741-742.

possunt: sed pars eorum unum est. Igitur divisio duorum in bis unum est: divisio trium in ter unum est. Quid autem aliud hic numerus ostendit, nisi Trinitatem quae Deus est? quae quamvis tres sint personae, unum creduntur in unitate naturae. Quaternarius duas partes habet: nam quarta ejus, unum; media ejus, duo. Unum videlicet et duo tria sunt. Ecce partes suas; nec ultra ex-crescit, nec completur; et ideo imperfectus est numerus. Quinarius non habet nisi unum, quod est quinta ejus. Senarius ergo numerus perfectus est, quia partibus suis completur: habet enim unum, quod est sexta pars ejus; duo, quae sunt tertia; tria, quae sunt media. Unum ergo, duo, et tria, sex faciunt. Ideoque propter hujus numeri perfectionem, sex diebus operatus est Deus omnem creaturam. Tres ergo hae partes senarii numeri demonstrant nobis Trinitatem Deum, in trinitate numeri, mensurae, et ponderis, fecisse omnem creaturam. Plurimum valere senarii numeri perfectionem, in Scripturis sanctis frequenter reperimus, praesertim in morte Domini simpla, et in resurrectione ejus simpla, et in morte nostra dupla, et in resurrectione nostra dupla. Mors itaque Domini nostri Jesu Christi non fuit in anima, sed in carne sola. Mors vero nostra non in carne solum, sed et in anima: in anima propter peccatum, in carne propter poenam peccati. Ille vero quia peccatum non habuit, in anima non est mortuus, nisi tantum in carne; et hoc propter similitudinem carnis peccati, quam de Adam traxerat. Igitur simpla ejus mors profuit duplae nostrae, et simpla ejus resurrectio duplae nostrae resurrectioni profuit. Est etenim mors carnis ejus et resurrectio ejus, mors carnis nostrae et resurrectio ejus, et mors animae nostrae et resurrectio ejus. Mors autem carnis ejus et resurrectio ejus, duas mortes nostras et duas resurrectiones nostras significat. Unde si addas ad unam mortem Domini et unam resurrectionem ejus, quae duo faciunt, quatuor, hoc est, duas mortes et duas resurrectiones nostras, sex fiunt. Ideoque simplum Domini bis, et duplum nostrum bis, tria bis sunt; et tria bis secundum quod supra diximus, partes sunt unde senarius numerus est. Nam et triginta sex horae quibus Dominus fuit in inferno, huic simplo et duplo congruunt. Duodecim ergo horae fuerunt diurnae, et viginti quatuor nocturnae. Item viginti quatuor ad duplam mortem nostram concinunt, et illae duodecim horae ad mortem Domini simplam. Revera enim et nativitas ejus senarium numerum habet. Quadraginta enim et sex annis aedificatum esse templum asserunt Judaei in Evangelio, quod intelligitur de corpore Domini (Joan. II, 20. 21). Quadraginta et sex anni pro diebus positi sunt. Quadraginta et sex diebus dicunt infantem formari in utero, et subinde in diem parturitionis augmentari. Quadragies sexies quippe seni, fiunt ducenti septuaginta sex, qui faciunt menses novem et dies sex. Computa ergo ab octavo calendas aprilis quando passus est Dominus (nam et tunc etiam creditur fuisse conceptus), usque in diem octavum calendas januarii, et reperies dies ducentos septuaginta sex, qui constant per senarium numerum. Quid de illa muliere in Evangelio, quam decem et octo annis curvaverat satanas, quam sanavit Dominus, dicemus (Luc. XIII, 11-13)? quia et ipsi anni senarium numerum habent. Ter enim seni octodecim sunt. Illa itaque mulier intelligitur figurare genus humanum, quod sexta aetate saeculi a captivitate diaboli

Redemptor noster Dominus Jesus liberavit. Prima aetas est ab Adam usque ad Noe. Secunda aetas est a Noe usque ad Abraham. Tertia, ab Abraham usque ad David. Quarta, a David usque ad transmirationem Babylonis. Quinta, a transmiratione Babylonis usque ad adventum Domini nostri Jesu Christi. Sexta quae nunc agitur, donec Excelsus veniat ad iudicium. Sexta igitur aetate saeculi reformatur genus humanum ad imaginem Dei. Profecto enim anni decem et octo, non solum sex aetates, sed etiam tria tempora evidenter demonstrant: unum scilicet ante Legem, alterum sub Lege, tertium sub gratia. Igitur et ipse annus senario numero continetur. Habet enim dies trecentos sexaginta quinque. Sexies autem sexageni, sunt trecenti sexaginta. Remanent profecto dies quinque et quadrans. Quinque autem dies sexies, sunt mensis. Tamen etiamsi illum quadrantem pro die ponas, a parte totum, sex faciunt. Ecce quantum me Dominus adjuvit, de senarii numeri perfectione, etsi non quantum volui, tamen quantum potui, reddidi rationem».

AUGUSTINUS, *ciu.*, XI, 29:²³⁹ **«Illi quippe Angeli sancti non per verba sonantia Deum discunt; sed per ipsam praesentiam immutabilis veritatis»**, hoc est, Verbum ejus unigenitum: et ipsum Verbum et Patrem et eorum Spiritum sanctum; eamque esse inseparabilem Trinitatem, singulasque in ea personas esse unam substantiam; et tamen omnes non tres deos esse, **,sed unum Deum, ita noverunt, ut eis magis ista, quam nos ipsi nobis cogniti sumus. Ipsam quoque creaturam melius ibi, hoc est in sapientia Dei, tanquam in arte qua facta est, quam in ea ipsa sciunt: ac per hoc et se ipsos ibi melius quam in se ipsis, verumtamen et in se ipsis»**. Facti sunt enim, et aliud sunt quam ille qui fecit. Ibi ergo tanquam in cognitione diurna, in se ipsis autem tanquam in vespertina, sicut supra jam diximus (Cap. 7). [...] **,Omnia haec aliter in Verbo Dei cognoscuntur ab Angelis, ubi habent causas rationesque suas, id est, secundum quas facta sunt, incommutabiliter permanentes, aliter in se ipsis; illic clariore, hic obscuriore cognitione, velut artis atque operum: quae»** tamen opera cum ad ipsius Creatoris laudem venerationemque referuntur, tanquam mane lucescit in mentibus contemplantium».

Ibid., XI, 7:²⁴⁰ «Ita dies secundus, et caeteri. Cognitioni quippe creaturae in se ipsa decoloratior est, ut ita dicam, quam cum in Dei Sapientia cognoscitur, velut in arte qua facta est. Ideo vespera congruentius quam nox dici potest: quae tamen, ut dixi, cum ad laudandum et amandum refertur Creatorem, recurrit in mane. Et hoc cum facit **,in cognitione sui ipsius, dies unus est: cum in cognitione firmamenti, quod inter aquas inferiores et superiores coelum appellatum est, dies secundus: cum in cognitione terrae ac maris omniumque gignentium, quae radicibus continuata sunt terrae, dies tertius: cum in cognitione luminarium majoris et minoris omniumque siderum, dies quartus: cum in cognitione omnium ex aquis animalium natatiliium atque volatiliium, dies quintus: cum in cognitione omnium animalium terrenorum atque ipsius hominis, dies sextus»**.

Ibid., XI, 30:²⁴¹ «Haec autem propter senarii numeri perfectionem, eodem die sexies repetito, sex diebus perfecta narrantur: non quia Deo necessaria fuerit mora tempo-

239. PL 41, 343.

240. PL 41, 322-323.

241. PL 41, 343-344.

rum, quasi qui non potuerit creare omnia simul, quae deinceps congruis motibus peragerent tempora; sed quia per senarium numerum est operum significata perfectio. Numerus quippe senarius primus completur suis partibus, id est, sexta sui parte, et tertia, et dimidia, quae sunt unum, et duo, et tria: quae in summam ducta, sex fiunt. Partes autem in hac consideratione numerorum illae intelligendae sunt, quae quotae sint dici potest: sicut dimidia, tertia, quarta, et deinceps ab aliquo numero denominatae. Neque enim, exempli gratia, quia in novenario numero quatuor pars aliqua ejus est, ideo dici potest quota ejus sit: unum autem potest, nam nona ejus est; et tria potest, nam tertia ejus est. Coniunctae vero istae duae partes ejus, nona scilicet atque tertia, id est, unum et tria, longe sunt a tota summa ejus, quod est novem. Itemque in denario quaternarius est aliqua pars ejus; sed quota sit dici non potest: unum autem potest; nam decima pars ejus est. Habet et quintam, quod sunt duo: habet et dimidiam, quod sunt quinque. Sed hae tres partes ejus, decima et quinta et dimidia, id est unum et duo et quinque, simul ductae non complent decem: sunt enim octo. Duodenarii vero partes numeri in summam ductae, transeunt eum: habet enim duodecimam, quod est unum; habet sextam, quae sunt duo; habet quartam, quae sunt tria; habet tertiam quae sunt quatuor; habet et dimidiam, quae sunt sex: unum autem et duo et tria et quatuor et sex, non duodecim, sed amplius, id est, sexdecim fiunt. Hoc breviter commemorandum putavi ad commendandam senarii numeri perfectionem, qui primus, ut dixi, partibus suis in summam reductis ipse perficitur: in quo perfecit Deus opera sua.²⁴² Unde ratio numeri contemnenda non est, quae in multis sanctarum Scripturarum locis, quam magni aestimanda sit, elucet diligenter intuentibus. Nec frustra in laudibus Dei dictum est, Omnia in mensura et numero et pondere disposuisti (Sap. XI, 21)».

Id., *trin.*, IV, 3, 5:²⁴³ «Verum quod instat in praesentia, quantum donat Deus, ediserendum est quemadmodum simplum Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi duplo nostro congruat, et quodam modo concinat ad salutem. Nos certe, quod nemo christianus ambigit, et anima et corpore mortui sumus: anima, propter peccatum; corpore, propter poenam peccati, ac per hoc et corpore propter peccatum. Utrique autem rei nostrae, id est, et animae et corpori, medicina et resurrectione opus erat, ut in melius renovaretur quod erat in deterius commutatum. Mors autem animae impietas est; et mors corporis, corruptibilitas, per quam fit et animae a corpore abscessus. Sicut enim anima Deo deserente, sic corpus anima deserente moritur: unde illa fit insipiens; hoc, exanime. Resuscitatur enim anima per poenitentiam, et in corpore adhuc mortali renovatio vitae inchoatur a fide; qua creditur in eum qui justificat impium (Rom. IV, 5), bonisque moribus augetur et roboratur de die in diem, cum magis magisque renovatur interior homo (II Cor. IV, 16). Corpus vero tanquam homo exterior, quanto est haec vita diuturnior, tanto magis magisque corrumpitur, vel aetate, vel morbo, vel variis afflictionibus, donec veniat ultimam ad quae ab omnibus mors vocatur. Ejus autem resurrectione differtur in finem; cum et ipsa justificatio nostra perficietur ineffabiliter. Tunc enim similes ei erimus, quoniam videbimus cum sicuti est (I Joan. III, 2)».

Ibid. IV, 3, 6:²⁴⁴ «Huic ergo duplae morti nostrae Salvator noster impendit simplam suam: et ad faciendam utramque resuscitationem nostram, in sacramento et exemplo praeposuit et proposuit unam suam. Neque enim fuit peccator aut impius, ut ei tan-

242. Vegeu la nota de l'editor: *Conf. lib.* IV; *de Gen. ad Litt.*, n. 2-7, et *de Trinit. lib.* IV, n. 7-9.]

243. PL 42, 889-890.

244. PL 42, 891 i 892.

quam spiritu mortuo in interiore homine renovari opus esset, et tanquam resipiscendo ad vitam justitiae revocari: sed indutus carne mortali, et sola moriens, sola resurgens, ea sola nobis ad utrumque concinuit, cum in ea fieret interioris hominis sacramentum, exterioris exemplum. [...] Una ergo mors nostri Salvatoris duabus mortibus nostris saluti fuit. Et una ejus resurrectio duas nobis resurrectiones praestitit, cum corpus ejus in utraque re, id est, et in morte et in resurrectione, et sacramento interioris hominis nostri, et exemplo exterioris, medicinali quadam convenientia ministratum est».

Ibid., IV, 5, 9:²⁴⁵ «Nec immerito in aedificatione corporis Dominici, in cujus figura templum a Judaeis destructum triduo se resuscitaturum esse dicebat, numerus ipse senarius pro anno positus intelligitur. Dixerunt enim: Quadraginta et sex annis aedificatum est templum. Et quadragies sexies seni, fiunt ducenti septuaginta sex Qui numerus dierum complet novem menses et sex dies, qui tanquam decem menses parientibus feminis imputantur: non quia omnes ad sextum diem post nonum mensem perveniunt, sed quia ipsa perfectio corporis Domini tot diebus ad partum perducta comperitur, sicut a majoribus traditum suscipiens Ecclesiae custodit auctoritas. Octavo enim calendas aprilis conceptus creditur, quo et passus: ita monumento novo quo sepultus est, ubi nullus erat mortuorum positus (Joan. XIX, 41, 42), nec ante, nec postea, congruit uterus virginis quo conceptus est, ubi nullus seminatus est mortalium. Natus autem traditur octavo calendas januiarias. Ab illo ergo die usque ad istum computati, ducenti septuaginta et sex reperiuntur dies, qui senarium numerum quadragies sexies habent. Quo numero annorum templum aedificatum est, quia eo numero senariorum corpus Domini perfectum est, quod mortis passione destructum, triduo resuscitavit. Dicebat enim hoc de templo corporis sui (Id. II, 19-21), sicut evidentissimo et robustissimo Evangelii testimonio declaratur, quo ait: Sicut fuit Jonas in ventre ceti tribus diebus, et tribus noctibus; sic erit Filius hominis in corde terrae tribus diebus, et tribus noctibus (Matth. XII, 40)».

Ibid., IV, 4, 7:²⁴⁶ «Ratio simpli ad duplum ex perfectione senarii numeri. Senarii perfectio in Scripturis commendata. Annus senario numero pollet. Haec autem ratio simpli ad duplum oritur quidem a ternario numero; unum quippe ad duo, tria sunt: sed hoc totum quod dixi, ad senarium pervenit; unum enim et duo et tria sex fiunt. Qui numerus propterea perfectus dicitur quia partibus suis completur: habet enim illas tres, sextam, tertiam, dimidiam; nec nulla pars alia, quae dici possit quota sit, invenitur in eo. Sexta ergo ejus unum est; tertia, duo; dimidia, tria. Unum autem et duo et tria consummant eundem senarium. Cujus perfectionem nobis sancta Scriptura commendat, in eo maxime quod Deus sex diebus perfecit opera sua, et sexto die factus est homo ad imaginem Dei (Gen. I, 27). Et sexta aetate generis humani, Filius Dei venit et factus est filius hominis, ut nos reformaret ad imaginem Dei. Ea quippe nunc aetas agitur, sive milleni anni singulis distribuantur aetatibus, sive in divinis Litteris memorabiles atque insignes quasi articulos temporum vestigemus, ut prima aetas inveniatur ab Adam usque ad Noe, inde secunda usque ad Abraham: et deinceps, sicut Matthaeus evangelista distinxit, ab Abraham usque ad David, a David usque ad transmigrationem in Babyloniam, atque inde usque ad virginis partum (Matth. I, 17). Quae tres aetates conjunctae illis duabus, quinque faciunt. Proinde sextam inchoavit nativitas Domini, quae nunc agitur usque ad occultum temporis finem. Hunc senarium numerum quamdam temporis gerere figuram, etiam in illa ratione tripartitae distributionis».

245. PL 42, 893-894.

246. PL 42, 893.

Q. 27

L'aplicació de les lleis físiques a qüestions bíbliques i teològiques és de dubtosa validesa metodològica. De fet impedeix que l'explicació que l'autor de les *Quaestiones Orosii* proposa a la Q. 27 li sigui acceptable per a un lector actual. És espinós donar credibilitat a Gn 1, 6-7, que presenta una separació entre les aigües de baix i les que són sobre el cel, tot basant-nos en les lleis de la natura. No cal entrar en el fons de la concepció del firmament dels antics. Més escabrós és mesclar-hi la transformació que bíblicament suposa la resurrecció, que faria que, com les aigües, també l'home estigui part damunt el cel. Sense entrar en aquesta barreja, sant Agustí presenta uns elements que ens fan pensar que, almenys en primer aspecte, la Q. 27 depèn quasi literalment d'ell:

Quaest. 27:²⁴⁷ «Ordo elementorum et pondus non sinit ut sit aquarum substantia supra coelos. Aqua enim cedit terrae, et aer cedit aquae, et ignis cedit aeri. Nullo modo enim potest fieri ut secundum elementum, quod est aqua, sit supra quartum, quod est ignis. Et quomodo dictum est, Fiat firmamentum in medio aquarum, et dividat aquas ab aquis (Gen. I, 6)?

«Resp. Quomodo et qualeslibet sint aquae illae quas Scriptura docet supra coelos esse, eas esse ibidem minime dubitemus. Sicut enim nubes istae quae utique aquae sunt, feruntur supra aera, quod est tertium elementum; ita fieri posse arbitror, ut aquae tenues atque subtiles ferantur supra coelum. Nam ex hoc pondere elementorum multi philosophi resurrectionem carnis illudentes non posse fieri, inquirunt, ut homo qui utique ex terra factus est, sit in coelo. Sed hos veritas convincit, quae facit multa animalia terrena in aere volitare, et aquam esse supra aerem, et ignem quod est utique quartum elementum, esse in terra. Ergo Dei potentia quae haec facere approbatur, facit ut et homo et aqua sint supra coelum».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, II, 5, 9:²⁴⁸ «His quidam nostri conjecturis agunt adversus eos qui nolunt aquas super coelum credere, et volunt eam stellam esse frigidam, quae juxta summum coelum circuit; ut ex hoc cogantur aquarum naturam, non jam illic vaporali tenuitate, sed glaciali soliditate pendere. **, Quoquo modo autem et qualeslibet aquae ibi sint, esse eas ibi minime dubitemus'**: major est quippe Scripturae hujus auctoritas, quam omnis humani ingenii capacitas».

Id., *en. Ps.* 88, s. II, 5:²⁴⁹ «Nam de animi immortalitate **, multi'** etiam **, philosophi'** Gentium multa disputaverunt, et immortalem esse animum humanum pluribus et multiplicibus libris conscriptum memoriae reliquerunt: cum ventum fuerit ad resurrectionem carnis, non titubant, sed apertissime contradicunt, et contradictio eorum talis est, **, «ut dicant fieri non posse ut caro ista terrena possit in coelum ascendere»**.

247. PL 40, 742-743.

248. PL 34, 266-267.

249. PL 37, 1134.

Q. 28

Molt simple se presenta la recerca de la inspiració de la Q. 28. El *Gn. litt.* és ben clar:

Quaest. 28:²⁵⁰ «Nonne totam terram aqua tegebat? Et quomodo Scriptura dicit, Congregentur aquae quae sub coelo sunt, in locum unum, et appareat arida (Ibid., 9)?»

«Resp. Totam terram aqua tegebat sicut rarissima nebula, quae postea in unum redacta atque collecta est, ut posset etiam terrae species apparere. Quamvis terra longe lateque subsidens, potuit concavas partes praebere, quae confluentes aquas susciperent, ut arida appareret».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, I, 14, 26:²⁵¹ «Quo ergo congregatae sunt aquae, si totam terram prius occupaverant? illae scilicet quae detractae sunt, ut terra nudaretur, in quam partem congregatae sunt? Si enim erat aliquid nudum terrae, quo congregarentur, jam apparebat arida, nec totum abyssus occupabat. Si autem totum texerant; quis erat locus quo colligerentur, ut terrae ariditas appareret. [...] **Quamquam et terra longe lateque subsidens, potuit alias partes praebere concavas, quibus confluentes et corruentes aquae reciperentur, et appareret arida ex his partibus**», unde humor abscederet».

Q. 29

Aquí l'autor torna a afrontar dades de tipus trinitari i, sobretot, cristològic, amb les dels orígens del món. Podem veure en la gran obra augustiniana *trin.*, com en el llibre primer hi ha uns passatges que resolen la qüestió, no amb referències al Gn, sinó a la doble manera de veure la bondat del Crist: com a mestre bo i com a jutge. Com a jutge solament aquells que el miraran des de la justícia el consideraran bo. Els qui el varen enclavar no. Cal fixar-se en el fet que, llevat el text de Gn 1, 31, totes les altres citacions bíbliques provenen del text augustinà: Mc 10, 18-Mt 19, 17; Mt 12, 35 i Zac. 12, 10. Aquest darrer text amb la forma verbal **,pupugerunt***, que no és exclusiva, però tampoc és ni freqüent ni pertany a la Vulgata.

Quaest. 29:²⁵² «Cum Deus omnia bona creaverit, dicente Scriptura, Et ecce omnia quae fecit Deus, bona valde (Ibid., 31); cur rursus Dominus in Evangelio dicit, Nemo bonus, nisi solus Deus (Marc. X, 18)?»

«Resp. Quod homo sit bonus, idem ipse Dominus in Evangelio dicit: Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bona (Matth. XII, 35). Sed ut hoc diceret, Nemo bonus, nisi solus Deus; illi scilicet respondebat qui vitam aeternam ab eo quaerebat, illi qui tantum hominem arbitrabatur, dicens, Magister bone. Ideoque sic respondit, dicens, Quid me dicis bonum? Nemo bonus, nisi solus Deus: id est, Forma ista assumpta, quam cernis, quam videbunt boni et mali, pii et impii, non erit eis in bonum qui mala agunt. Ergo non me dicas se-

250. PL 40, 743.

251. PL 34, 255-256.

252. PL 40, 743.

cundum hanc formam bonum, quam videbunt illi qui pupugerunt [Zach. XII, 10]. Est alia forma, quam non videbunt impii, quam non videbunt nisi iusti; secundum hanc formam bonus sum eis qui digni fuerint me videre».

AUGUSTINUS, *trin.*, I, 13, 31:²⁵³ «Secundum illam visionem bonus est, secundum quam visionem Deus apparet mundis corde: quoniam, Quam bonus Deus Israel rectis corde (Psal. LXXII, 1)! Quando autem iudicem videbunt mali, non eis videbitur bonus; quia non ad eum gaudebunt corde, sed tunc se plangent omnes tribus terrae (Apoc. I, 7), in numero utique malorum omnium et infidelium. Propter hoc etiam illi qui eum dixerat magistrum bonum, quaerenti ab eo consilium consequendae vitae aeternae, respondit: Quid me interrogas de bono? Nemo bonus, nisi unus Deus (Matth. XIX, 17). Cum et hominem alio loco dicat bonum ipse Dominus: Bonus homo, inquit, de bono thesauro cordis sui profert bona; et malus homo de malo thesauro cordis sui profert mala (Id. XII, 35). Sed quia ille vitam aeternam quaerebat, vita autem aeterna est in illa contemplatione, qua non ad poenam videtur Deus, sed ad gaudium sempiternum; et non intelligebat cum quo loquebatur, qui tantummodo eum filium hominis arbitrabatur: Quid me interrogas, inquit, de bono? id est, Istam formam quam vides, quid interrogas de bono, et vocas me secundum quod vides magistrum bonum? Haec forma filii hominis est, haec forma accepta est, haec forma apparebit in iudicio, non tantum iustis, sed et impiis; et huius formae visio non erit in bonum eis qui male agunt. Est autem visio formae meae, in qua cum essem, non rapinam arbitratus sum esse aequalis Deo, sed ut hanc acciperem me ipsum exinanivi (Philipp. II, 6, 7). [...] unus ergo Deus ipse est solus bonus, ob hoc, quia nemo eum videt ad luctum et planctum, sed tantum ad salutem et laetitiam veram. Secundum illam formam si me intelligis, bonus sum: si autem secundum hanc solam, quid me interrogas de bono? si inter illos es qui **, videbunt in quem pupugerunt'*** (Zach. XII, 10); et ipsa visio malum eis erit, quia poenalis erit».

Cf. *Id.*, *en. Ps.* 102, 8:²⁵⁴ «Et quid agam coronatus? Ecce adjuvabar cum luctarer, finito certamine coronabor; jam nulla residua erit inimica suggestio vel corruptio cum qua lucter. Semper enim in hac vita luctamur cum corruptione ista: sed quid scriptum est? Novissima inimica destruetur mors. Post destructionem mortis, nullum timebis inimicum: inde absorpta est mors in victoriam (I Cor. XV, 26, 54). Tunc ergo erit victoria, tunc corona. Post certamen ergo coronabor, post coronam quid agam? Qui satiat in bonis desiderium tuum. Modo enim audis bonum, et anhelas; audis bonum, et suspiras: et hoc ipsum quod forte peccas, eligendi bona aviditate falleris; et in eo reus detineris, quod bonum consilium Dei non audis, quid contemnendum et quid eligendum sit; quod forte negligis discere, si in eligendo bono fallebaris. Ubi cumque peccas quasi bonum quaeris, quasi refectionem desideras. Bona sunt ista quae quaeris; sed mala tibi erunt, deserto illo a quo bona facta sunt. Bonum tuum quaere, o anima. Est enim bonum aliud alteri, et omnes creaturae habent quoddam bonum suum, integritatis suae, et perfectionis naturae suae: interest quid cuique rei imperfectae necessarium sit, ut perficiatur; quaere tuum bonum. Nemo bonus nisi unus Deus (Matth. XIX, 17). Summum bonum, hoc est tuum bonum. Quid ergo deest cui summum bonum bonum est? Sunt enim et inferiora bona, quae aliis et aliis bona sunt. Pecori quid bonum est, fratres, nisi implere ventrem, carere indigentia, dormire, gestire, vivere, sanum esse, generare? Bonum illi est, et usque ad quendam modum habet boni sui mensuram tributam, et

253. PL 42, 843-844.

254. PL 37, 1322-1323; CCL 40, 1458.

concessam ab omnium rerum creatore Deo. Tale tu bonum quaeris? Dat et hoc Deus; sed noli solum quaerere. Cohaeres Christi, quid gaudes, quia socius es pecori? Erige spem tuam ad bonum bonorum omnium. Ipse erit bonum tuum, a quo tu in tuo genere factus es bonus, et omnia in suo genere facta sunt bona. Fecit enim Deus omnia bona valde. Ergo illud bonum quod Deus est, si dicamus valde bonum, jam et de creatura dictum est: Fecit Deus omnia bona valde (Gen. I, 31). Quid ergo illud bonum de quo dictum est, Nemo bonus nisi unus Deus? dicimus quia bonum est valde? Recurrit nobis recordatio de omnibus creaturis, quia dictum est, Fecit Deus omnia valde bona. Quid ergo dicturi sumus? Deficimus in voce, sed non in affectu. Veniat in mentem recens illa tractatio Psalmi: explicare non possumus, jubilemus. Bonum est Deus. Quale bonum, quis dicat? Ecce non possumus dicere, et non permittimur tacere. Ergo si non possumus dicere, et prae gaudio non permittimur tacere; nec loquamur, nec taceamus. Quid ergo faciamus, non loquentes et non tacentes? Jubilemus. Jubilate Deo salutari nostro, Jubilate Deo, omnis terra. Quid est, Jubilate? Efferte vocem ineffabilem gaudiorum vestrorum, et eructate in eum laetitias vestras. Et quid erit illa ructatio post sanguinem, si modo post modicas istas refectiones tantum afficitur anima nostra? quid erit, quando fiet post redemptionem ab omni corruptione, quod dictum est in isto psalmo, Qui satiatur in bonis desiderium tuum?»

Cf. ID., *En in Ps.* 109, 12.²⁵⁵

Q. 30

La font que irrigava tota la faç de la terra també és font de preocupació del nostre tractadista. La Q. 30 hi fa front. En primer lloc, cal explicar que el singular de la ,font' adquireix un valor universal, com succeeix sovint. Precisa que aquest ús és bíblic. El Pseudo Euqueri, *Commentarii*, I, 6 (Gn 2, 1)²⁵⁶ també ho recorda. Però omet les citacions dels SIm 77, 45, i 104, 34, que, com l'explicació gramatical podem llegir al *Gn. litt.* Per això, consideram aquesta obra com a font d'inspiració de la nostra qüestió. Amb tot, convé anotar que el nostre autor recorre a un text de Virgili, que possiblement tenia també en compte sant Agustí:

Quaest. 30:²⁵⁷ «Fons, inquit sancta Scriptura, ascendebat de terra, irrigans universam faciem terrae (Gen. II, 6). Si universam terram irrigabat, ergo et montes irrigabat; quia et montes utique terra sunt. Si vero et montes irrigabat, diluvium erat. Et quomodo terra germinaverat herbam virentem et facientem semen? aut quomodo habitabat homo in terra, si universam terram aqua tegebat?»

«Resp. Fons ibi ponitur singularis pro plurali numero. Hoc enim si sollicite requiramus, in Scripturis sanctis frequenter reperimus. Habes nempe in Psalmo, Misit in eos muscam caninam, et comedit eos; et ranam, et exterminavit eos (Psal. LXXVII, 45): cum utique nec una musca, nec una rana fuerit. Et alibi in Psalmo dixit, Et venit locusta (Psal. CIV, 34): non ait, locustae; sed, locusta. En habes singularem numerum pro plurali. Secundum id quod ait nobilissimus

255. PL 36, 1456.

256. PL 50, 904D.

257. PL 40, 743.

quidam poetarum, «Uterumque armato milite complent» (Virgil., *Aeneid.* lib. 2, vers. 20). Porro autem propter unitatem naturae dictum est unus fons; ut omnes intelligamus qui sunt in terra: quia quodam modo omnes ex unius abys-si natura manant. Nam quod ait, Irrigabat universam faciem terrae, non totam terram rigabat, sed partem. A toto enim partem significavit; quemadmodum dicimus, Christus mortuus est, Christus resurrexit: cum non mortuus fuerit, neque resurrexerit nisi secundum carnem».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, V, 10, 26:²⁵⁸ «Quapropter de istius fontis magnitudine vel multitudine, qui sive unam habuit alicunde eruptionem, sive propter aliquam in terrae occultis sinibus unitatem, unde omnes aquae super terram scaturit omnium fontium magnorum atque parvorum, unus fons dictus est, per omnes dispartitiones suas ascen-dens de terra et irrigans omnem faciem terrae: sive etiam, quod est credibilius, quia non ait, Unus fons ascendebat, sed ait, Fons autem ascendebat de terra, pro numero plurali posuit singularem; ut sic intelligamus fontes multos per universam terram loca vel re-giones proprias irrigantes, **, sicut dicitur miles'**, et multi intelliguntur, sicut dicta est locusta (Psal. CIV, 34) et rana (Psal. LXXVII, 45)²⁵⁹ in plagis, quibus Aegyptii per-cussi sunt, cum esset innumerabilis locustarum numerus et ranarum; jam non diutius laboremus».

Cf. *Gn. litt.*, V, 7. 9 i 10.

4.1.4. La primera humanitat

Q. 31

Sant Agustí segueix inspirant la solució de la present qüestió, a la gran pre-gunta: quin sentit tenia que Déu posàs l'home en el paradís? La resposta té ins-piració en el *Gn. litt.* Alguna expressió és quasi literalment coincident:

Quaest. 31:²⁶⁰ «Tulit ergo Dominus Deus hominem, ait Scriptura, et posuit eum in paradiso voluptatis, ut operaretur et custodiret illum (Gen. II, 15). Quid, rogo, operaretur et custodiret; paradisum, an aliud?»

«Resp. Ista sententia duplicem intelligentiam parit. Sive enim operaretur homo paradisum, id est in paradiso aliquid operaretur, non necessitate victus, sed ad delectationem operabatur: adhuc enim non peccaverat, nec ei terra spi-nas et tribulos germinaverat, ut in sudore faciei suae ederet panem suum. Hoc nempe meruit post peccatum. Ante peccatum igitur non indigentia, non nec-essitate, sed sola, ut diximus, voluptate operabatur paradisum per agricultu-ram, et custodiebat per disciplinam. Non contra bestias neque contra animalia aliqua paradisum custodiebat, sed sibi, scilicet ne amitteret peccando, quem custodire poterat obediendo. Sive ipsum hominem posuit Deus in paradiso ut operaretur et custodiret: operaretur scilicet ut bonus esset, et custodiret ut tu-tus esset. Quodlibet horum dicatur, sive homo paradisum operaretur per agri-

258. PL 34, 330.

259. He canviat l'orde de les citacions. A PL manca la del Ps. 75.

260. PL 40, 743-744.

culturam, et custodiret per disciplinam; sive ipsum hominem Deus operaretur ut bonus esset, et custodiret ut tutus esset: quodvis horum intelligas, rationi uterque intellectus congruit».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, VIII, 10, 20:²⁶¹ «Verumtamen ne forte sic dictum sit, Ut operaretur paradysum, sicut superius dictum est, Nec erat homo qui operaretur terram (eadem quippe locutio est, operari terram, quae operari paradysum); ambiguam sententiam ad utrumque tractemus. Si enim non est necesse ut accipiamus, Paradysum custodire, sed, in paradiso; quid ergo in paradiso custodire? Nam quid operari in paradiso, jam ut visum est disseruimus. **,An ut quod operaretur in terra per agriculturam, in seipso custodiret per disciplinam'**,»

Cf. ID. *Ibid.*, VIII, 8, 15:²⁶² «Et sumpsit Dominus Deus hominem quem fecit, et posuit eum in paradiso, ut operaretur et custodiret. Et praecepit Dominus Deus Adae, dicens: Ab omni ligno quod est in paradiso esca edes de ligno autem cognoscendi bonum et malum, non manducabitis de illo. Quo die autem ederitis ab eo, morte moriemini. [...] Videamus itaque quid sit quod dictum est, ut operaretur et custodiret. Quid operaretur, et quid custodiret? Numquid **,forte agriculturam'**, Dominus voluit operari primum hominem? An non est credibile quod eum ante peccatum damnaverit ad laborem? Ita sane arbitraremur, nisi videremus cum tanta voluptate animi agricolari quosdam, ut eis magna poena sit inde ad aliud avocari.»

Ibid., X, 21-22:²⁶³ «21. Quod si et illud intelligamus, ut paradysum operaretur, et paradysum custodiret, operari quidem paradysum posset, sicut supra diximus, per agriculturam; custodire autem non adversus improbos aut inimicos, qui nulli erant, **,sed fortassis adversus bestias'**, Quomodo istud? Aut quare? Numquid enim bestiae jam in hominem saeviebant, quod nisi peccato non fieret? Ipse quippe bestiis omnibus ad se adductis, sicut post commemoratur, nomina imposuit: ipse etiam sexto die lege verbi Dei cum omnibus communes cibos accepit. Aut si erat jam quod timeretur in bestiis, quonam pacto posset unus homo illum munire paradysum? Neque enim exiguus locus erat, quem tantus fons irrigabat. Custodire quidem ille deberet, si posset paradysum tali et tanta maceria communire, ut eo serpens non posset intrare: sed mirum si priusquam communiret, omnes serpentes inde posset excludere.»

«22. Proinde intellectum ante oculos cur praetermittimus? Positus est quippe homo in paradiso, ut operaretur eundem paradysum, sicut supra disputatum est, per agriculturam non laboriosam, sed deliciosam, et mentem prudentis magna atque utilia commonentem: **,custodiret autem eundem paradysum ipsi sibi, ne aliquid admitteret'**, quare inde mereretur expelli. Denique accepit et praeceptum, ut sit per quod sibi custodiat paradysum, id est, quo conservato non inde projiciatur. Recte enim quisque dicitur non custodisse rem suam, qui sic egit ut amitteret eam, etiamsi alteri salva sit, qui eam vel invenit vel accipere meruit».

Q. 32

Després d'una sèrie llarga de preguntes, en les quals les *Quaestiones Orosii* s'inspiren clarament en sant Agustí, arribam a la 32, per a la qual no trobam

261. PL 34, 380.

262. PL 34, 378-379.

263. PL 34, 381.

correspondències. La qüestió de les quatre morts, de la qual parla la Q. 32 no sembla freqüent, en la literatura cristiana antiga. En canvi sí que sovinteja la de les dues morts, com és ben sabut i usual encara ara.

Quaest. 32:²⁶⁴ «Cum Deus minetur homini mortem die quo cibum vetitum tetigerit, cur eo die mortuus non fuit? Sic enim Scriptura dicit, In quacumque die comederis ex eo, morte morieris (Gen. II, 17)?»

«Resp. Quatuor esse mortes Scriptura sancta evidenter ostendit. Prima mors est animae, quae suum deserit Creatorem: cum enim deserit, peccat. Sine, inquit Dominus in Evangelio, mortuos sepelire mortuos suos (Matth. VIII, 22). Ecce habes mortuos secundum animam, scilicet sepelientes mortuos; et quos sepeliunt, secundum carnem mortuos. Haec itaque sententia duas mortes manifestissime docet, unam animarum, alteram corporum. Tertia autem solius est animae, quam, dum ex hoc corpore exierit, patitur; secundum illud quod in Evangelio de divite legimus, Pater Abraham, inquit dives, mitte Lazarum, ut digito suo refrigeret linguam meam; quia crucior in hac flamma (Luc. XVI, 24). Quarta est mors, cum anima receperit corpus, ut in ignem mittatur aeternum; secundum illud quod Dominus in Evangelio de futuro iudicio ait, Ite in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius (Matth. XXV, 41). Die itaque quo peccavit Adam, in anima mortuus est. Sicut enim corpus vivit ex anima, ita anima ut beatius vivat, vivit ex Deo. Ergo deserta anima Adae a Deo, iure dicitur mortua prima morte, ex qua tres postea secutae sunt mortes. Ut enim hae subsequerentur, primo praecessit desertio Dei, secundum quod eo die quo peccavit Adam mortuus est».

Q. 33

La inquietud per saber com Adam temia la mort, sense haver-la experimentada, torna tenir arrels augustinianes. El bisbe africà, al *Gn. litt.*, VIII, 14, 31-32,²⁶⁵ fa unes excel·lents disquisicions sobre l'experiència del mal. Vegem una reflexió encara més pròxima al nostre autor:

Quaest. 33:²⁶⁶ «Quomodo poterat timere mortem Adam, quam nullatenus sciebat?»

«Resp. Sicut enim nos scimus resurrectionem, quam nunquam experti sumus, nec vidimus; ita ille sciebat mortem. Scimus quoque quod exiens anima a corpore faciat mortem, et dum reversa fuerit ad corpus suum, faciet resurrectionem. Ecce scimus resurrectionem, quam nunquam experti sumus. Sic et ille sciebat utique mortem, non adhuc per experientiam, sed per scientiam. Sciebat quippe quid esset vivere, et per privationem vitae sciebat utique mortem. Sicut sciuntur tenebrae per privationem lucis, et sicut scitur silentium per privatio-

264. PL 40, 744.

265. PL 34, 384-385.

266. PL 40, 744.

nem vocis, et sicut scitur vacuum per privationem corporis; ita sciebat mortem per privationem vitae».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, VIII, 16, 34:²⁶⁷ «Et quomodo, inquiunt, intelligeret homo quod ei dicebatur lignum dignoscentiae boni et mali, quando ipsum malum quid esset omnino nesciebat? Hoc qui sapiunt parum attendunt quemadmodum a contrariis notis sic pleraque intelligantur ignota, ut etiam verba rerum quae non sunt, cum in loquendo interponuntur, nullus caliget auditor. Hoc enim quod omnino non est, nihil vocatur; et has duas syllabas nemo non intelligit, qui latine audit et loquitur. Unde, nisi cum sensus intuetur id quod est, et ejus privatione quid etiam non sit agnoscit? Sic et inane cum dicitur, intuendo corporis plenitudinem, privatione ejus tanquam contraria, quid dicatur inane intelligimus; sicut audiendi sensu non solum de vocibus, verum etiam de silentio judicamus: sic ex vita quae inerat homini, posset ejus cavere contrarium, id est, vitae privationem quae mors vocatur; et ipsam causam qua perderet quod amabat, id est quodlibet factum suum quo fieret ut amitteret vitam, quibuslibet syllabis appellaretur, quemadmodum latine cum dicitur peccatum vel malum, tanquam signum ejus intelligeret, quod mente discerneret. Nos enim quomodo intelligimus, cum dicitur resurrectio, quam nunquam experti sumus? Nonne quia sentimus quid sit vivere, et ejus rei privationem vocamus mortem, unde reditum ad id quod sentimus, resurrectionem appellamus? et si quo alio nomine in quacumque lingua id ipsum appellatur, menti utique signum insinuat in voce loquentium, quo sonante agnoscat quod etiam sine signo cogitaret. Mirum est enim quemadmodum rerum quas habet amissionem, etiam inexpertam natura devitet. Quis enim pecora docuit devitationem mortis, nisi sensus vitae? quis parvulum puerum adhaerescere bajulo suo, si eum fuerit ex alto jacere minitatus? quod ex quodam tempore incipit, sed tamen antequam aliquid hujusmodi expertus sit».

Q. 34

L'autor ofereix una resposta d'encuny augustiniana, tot i que la lletra no s'hi correspongui amplament. Els ulls de la primera parella humana se varen badar **,ad concupiscendum***. De tota manera, recull un terme, que creiem pres de *Gn. litt.*, XI, 35, 47.²⁶⁸ Se tracta de l'adverbi **,concupiscencialiter***, que solament trobam en *Gn. litt.*, en el nostre cas i en els escrits de l'hiponenc, *pecc. mer.*, II, 9, 11.²⁶⁹ II,4,45 i 46:²⁷⁰ *corrept.*, 12, 37.²⁷¹

Quaest. 34:²⁷² «Adduxit Dominus cuncta ad Adam animalia et volatilia, vidensque ea, nomina imposuit (Gen. II, 19). Et de muliere paulo post dicitur: Videns ergo mulier quod bonum esset lignum ad vescendum, etc. Ecce manifestissime Scriptura ostendit amborum oculos apertos fuisse. Nec enim fas est dicere primos homines caecos factos. Et cur post paululum post ligni vetiti tac-

267. PL 34, 386.

268. PL 34, 448.

269. PL 44, 158.

270. PL 44, 178.

271. PL 44, 939.

272. PL 40, 744-745.

tum, eadem Scriptura dicit: Aperti sunt oculi amborum (Id. III, 6, 7)? Nisi enim oculos haberent apertos, nec ille animalibus nomina imponeret, nec illa videret ligni pulchritudinem».

«Resp. Hoc quippe verum est, quia apertos oculos habebant; et tamen nisi ad aliquid clausi essent, nullatenus Scriptura diceret: Aperti sunt oculi amborum. Aperti sunt, scilicet, non ob aliud nisi ad invicem concupiscendum, ut esset lex in membris repugnans legi mentis (Rom. VII, 23): ut etiam in ipsis membris esset non voluntarius motus, justa scilicet Dei vindicta, ut homo qui noluit esse subjectus Deo, non haberet subditum corpus. Ergo in eo aperti sunt oculi amborum, ut moverentur concupiscentialiter membra».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, XI, 31, 40:²⁷³ «Ergo ederunt, et aperti sunt oculi amborum. Quo, nisi ad invicem concupiscendum, ad peccati poenam carnis ipsius morte conceptam; ut jam esset corpus non animale tantum, quod poterat, si obedientiam conservarent, in meliorem spiritualemque habitum sine morte mutari, sed jam corpus mortis, in quo lex in membris repugnaret legi mentis (Rom. VII, 23)?»

Q. 35

En la nostra qüestió retorna l'esforç a interpretar la teofania en el paradís, que ens presenta Déu que passeja i parla a Adam. La interpretació torna a recórrer a l'exclusió de tota localitat i corporeïtat en Déu. Per tant, la seva manifestació va ser mitjançant una criatura, que pogués ser percebuda per l'home. Hom pensaria que l'autor podria recórrer a allò que ha exposat en altres ocasions i que també podria haver-se inspirat en *trin.*, II, 10, 17,²⁷⁴ o a *Gn. litt.* VIII, 27, 49-50²⁷⁵ i XI, 33, 43-44.²⁷⁶

Quaest. 35:²⁷⁷ «Cum audissent vocem Adam et Eva, ait Scriptura, Domini Dei deambulantis in paradiso, absconderunt se (Gen. III, 8): rogo, quae est ista deambulatio?»

«Resp. Absit ut Deus, qui est Trinitas, ex hoc quod ejus dicitur deambulatio, corporeus aut localis esse credatur. Omne siquidem corpus locale est, et omne locale utique corpus est. Deus vero incorporea res est, nec temporaliter movetur, nec loco continetur, neque de loco ad locum transfertur. Ejus namque deambulatio intelligenda est per aliquam creaturam facta, quam creaturam hominem fuisse ex ipsius circumstantia Scripturae intellectum a majoribus recolo».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, VIII, 27, 49:²⁷⁸ «Quomodo locutus sit Deus Aadae. 49. [...] Qua die autem ederitis ab eo, morte moriemini; si modum quaerimus quomodo ista locutus sit Deus, modus quidem ipse a nobis proprie comprehendi non potest: certissime

273. PL 34, 445-446.

274. PL 42, 855.

275. PL 34, 392.

276. PL 34, 447-448.

277. PL 40, 745.

278. PL 34, 392.

tamen tenere debemus, Deum aut per suam substantiam loqui, aut per sibi subditam creaturam; sed per substantiam suam non loqui nisi ad creandas omnes naturas, ad spirituales uero atque intellectuales non solum creandas, sed etiam illuminandas, cum iam possunt capere locutionem eius, qualis est in Verbo eius quod in principio erat apud Deum, et Deus erat Verbum, per quod facta sunt omnia (Joan. I, 1-3). Illis autem qui eam capere non possunt, cum loquitur Deus, nonnisi per creaturam loquitur, aut tantummodo spiritualement, siue in somnis, siue in ecstasi in similitudine rerum corporaliu; aut etiam per ipsam corporalem, dum sensibus corporis uel aliqua species apparet, uel insonant uoces».

Ibid. XI, 33, 43:²⁷⁹ «Nunc tamen quod audierunt uocem Dei ambulantis in paradiso ad uesperam, nonnisi per creaturam uisibiliter factum est, ne substantia illa inuisibilis et ubique tota, quae Patris et Filii est et Spiritus sancti, corporalibus eorum sensibus locali et temporali motu apparuisse credatur.»

Q. 36

Més proximitat trobam entre la Q. 36 i *Gn litt.* II, 19, 29, que exclou el politeisme en la interpretació del plural 'un de nosaltres', referit a la creació d'Adam (*Gn* 3, 22). La pluralitat no és de déus, sinó de persones:

Quaest. 36:²⁸⁰ «Cum Deus unus sit, dicente Scriptura, Audi Israel: Dominus Deus tuus, Deus unus est (*Deut.* VI, 4); quomodo ipse dixit, Ecce Adam quasi unus ex nobis factus est (*Gen.* III, 22)? Nobis enim pluralitatem insinuat».

«Resp. Deus quamvis unus sit, tamen Trinitas est; Pater scilicet, et Filius, et Spiritus sanctus. Unus ex nobis dictum est, non propter pluralitatem deorum, sed propter pluralitatem personarum.»

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, III, 19, 29:²⁸¹ «...cum superius dictum sit, ad imaginem nostram; significatur quod non id agat **, illa pluralitas personarum, ut plures deos uel dicamus **, uel credamus, uel intelligamus; sed Patrem et Filium et Spiritum sanctum, propter quam Trinitatem dictum est ad imaginem nostram, unum Deum accipiamus, propter quod dictum est, ad imaginem Dei».

4.1.5 El sentit de les creatures inútils i nocives

Q. 37

Una vegada més, amb aquesta qüestió, ens trobam sense poder identificar una font d'inspiració. De fet, no ens sorprèn gaire, car la preocupació no passa de ser una curiositat, a la qual el text bíblic dóna satisfacció d'una manera general. Quan se descriu la creació de totes les criatures, també hi va inclosa la de les bestioles de gènere ben divers, que neixen en els vegetals o animals en putrefac-

279. PL 34, 447-448.

280. PL 40, 745.

281. PL 34, 291-292.

ció. Si l'autor hagués aplicat a aquests casos el mateix criteri que l'inspira a la Q. següent, ja no hagués aixecat la pregunta.

Quaest. 37:²⁸² «Multa utique videmus animalia ex corruptione corporum, maxime mortuorum nasci: numquid tunc creata sunt, quando ipsa corpora?»

«Resp. Absit ut tunc creata dicantur, quando ipsa corpora: sed corporibus insita sunt quodam modo, quae sunt suo tempore exortura. Sicut enim semen cujuslibet arboris habet quamdam vim, ut cum obrutum fuerit in terra oriatur, et virgultum producat, deinde ramis nihilominus constipata dilatetur, et frondibus; deinde floribus decorata fructificet: ita est et in corpore, ut ita dicam, quoddam seminarium, unde suo tempore, curante providentia Dei, aliqua genera animalium oriantur».

Q. 38

L'interès per conèixer l'origen i la justificació de l'existència dels espinalers i dels arbres considerats com a no útils, el mena a veure'n l'origen abans del pecat, a la Q. 38. Sant Agustí pogué inspirar-lo:

Quaest. 38:²⁸³ «Cum Deus dixerit, Germinet terra herbam virentem, et afferentem semen et ligna fructifera (Id. I, 11); ligna infructuosa, vel spinas vel tribulos quando fecit?»

«Resp. Simul omnia Deus fecit, dicente Scriptura, Qui vivit in aeternum, creavit omnia simul (Eccli. XVIII, 1). Nullatenus igitur dicenda sunt infructuosa ligna, quae aliquo modo hominibus afferunt adjuncta: quia et revera, si non invenimus in eis aliquid ad edendum invenimus certe ad medicamentum, invenimus ad adjutorium. Nam quantae utilitates inveniantur in eis, tu ipse considera. Proinde quia a fruendo dicitur fructus, et ab omni ligno possumus habere aliquod adjutorium, jure nullum lignum dicimus infructuosum. Spinae autem et tribuli quamvis post peccatum homini nascantur ad laborem dicente Scriptura, Terra spinas et tribulos pariet tibi (Gen. III, 18); tamen non est dicendum tunc ea oriri ex terra; quia jam erant utique ad pastus pecorum vel volatilium facta, non ad augendam hominis poenam producta».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, III, 18, 28:²⁸⁴ «Et de spinis quidem ac tribulis absolutior potest esse responsio, quia post peccatum dictum est homini de terra, Spinis et tribulos pariet tibi (Gen. III, 18). Nec tamen facile dicendum est tunc coepisse ista oriri ex terra. Fortassis enim quoniam in ipsis quoque generibus seminum multae reperiuntur utilitates, poterant habere locum suum sine ulla poena hominis. Sed ut in agris in quibus jam poenaliter laborabat, etiam ista nascerentur, hoc ad cumulum poenae valere credi potest, cum possent alibi nasci, vel ad avium pecorumque pastus, vel ad ipsorum hominum aliquos usus».

282. PL 40, 745.

283. PL 40, 745.

284. PL 34, 291.

4.1.6. El referent de l'ordre de la creació és Déu mateix

Q. 39

L'autor retorna a donar un sentit trinitari a un text referit a l'ordre de la creació, que llegim a Sav 11, 20, segons el qual Déu tot ho disposà segons mesura comptada i ponderada. Un to semblant, que pogué ajudar l'autor de les *Quaestiones Orosii*, el percebem a sant Agustí, al seu citat llibre sobre el Gènesi. Són diversos els passatges en què parla d'aquesta harmonia; però solament adduïm el que fa entrar directament Déu, com a font d'aquesta convergència. La nostra qüestió té un sentit més trinitari:

Quaest. 39:²⁸⁵ «Si omnia in numero, et mensura, et pondere Deus disposuit, sicut sancta Scriptura testatur (Sap. XI, 21): ipsum numerum, et mensuram, et pondus ubi disposuit?»

«Resp. Numerus et mensura et pondus ipse Deus est. Ipse est numerus sine numero, a quo est omnis numerus. Ipse est mensura sine mensura, a quo est omnis mensura. Ipse est pondus sine pondere, a quo est omne pondus. Omnia ergo in numero, et mensura, et pondere disposuit, tanquam si diceret, Omnia in se disposuit. Non enim creaturam eam extra se, aut alicubi vidit, ut, sicut homines, memoria retineat quae faceret. Omnis igitur causa creaturae, voluntas est Creatoris. Hoc ibi est voluntas, quod natura. Sic tamen aeterna est illi natura, sic est aeterna voluntas. Non enim accidit Deo nova aliqua cogitatio ad formandas creaturas. Proinde omnia in se Trinitas. Deus disposuit, quia in se cuncta habuit quae fecit. Intelligitur et aliter: omnia in numero, et mensura, et pondere disposuit; id est, omnia quae fecit, numerum, et mensuram, et pondus habent».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, IV, 4, 10:²⁸⁶ «Jam vero si quisquam dicit creatam esse mensuram et numerum et pondus, in quibus Deum omnia disposuisse Scriptura testatur; si in illis omnia disposuit, eadem ipsa ubi disposuit? si in aliis, quomodo ergo in ipsis omnia, quando ipsa in aliis? Non itaque dubitandum est illa esse extra ea quae disposita sunt, in quibus omnia disposita sunt».

Q. 40

L'autor torna a insistir en qüestions resoltes. La Q. 40 s'ocupa de com Déu va cridar els animals per portar-los a Adam (Gn 2,19). A més d'afirmar que les bèsties i les aus del cel no són racionals, i que el moviment en Déu no és local ni temporal, recorda que els esperits se mouen en el temps però no localment. El moviment en els éssers corporals és temporal i local. De bell nou el *Gn. litt.* del bisbe d'Hipona ofereix la xarxa racional perquè el nostre autor pogués desenvolupar el seu pensament:

285. PL 40, 745-746.

286. PL 34, 300.

Quaest. 40:²⁸⁷ «Numquidnam sic adduxit Deus ad Adam cuncta animantia terrae, et universa volatilia coeli (Gen. II, 19), quomodo adducunt aucupantes vel venantes ad retia? An forsitan vox de nube facta est jussionis, quam intelligerent tanquam rationales animae, et ea audita illi omnes obedirent?»

«Resp. Non hoc acceperunt animantia vel volatilia coeli, ut sint rationis capacia, per quam obedire possint Creatori suo: in suo tamen genere obtemperant Deo, non rationali voluntatis arbitrio, sed sicut movet ille omnia temporibus opportunis, non ipse temporaliter motus. Movet itaque se ipsum sine tempore et loco, movet creatum spiritum sine loco temporaliter, movet creaturam corpoream temporaliter et localiter. Praecedit igitur substantia quae temporaliter tantum movetur, illam quae temporaliter et localiter movetur. Praecedit itaque substantia quae nec temporaliter nec localiter movetur, illam quae tantum temporaliter movetur. Ipse spiritus conditus movet se ipsum per tempus sine loco, movet corpus per tempus et locum. Spiritus vero creator movet se ipsum sine tempore et loco. Igitur spiritus rationalis, qui est in hominibus, sive irrationalis, qui est in brutis, etiam ejus jussis movetur. Sed rationalis habet intelligentiam, per quam judicare possit utrum jussis consentiat, aut non consentiat. Animalia vero reptilia ac volatilia non acceperunt hoc iudicium; pro suo tamen genere atque natura jussu aliquo acta propelluntur. Unde angelica natura jussa Dei perficiens, movet jussis omne genus animantium, docens id quod nescit. Si etenim homines possunt nonnulla animalium genera mansueta facere, ita ut quasdam voluntates hominum facere videantur, quanto magis hoc Angeli possunt?»

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, VIII, 21, 40:²⁸⁸ «Quocirca quisquis intelligere conatur quemadmodum vere aeternus et vere immortalis atque incommutabilis Deus, ipse nec per tempus nec per locum motus moveat temporaliter et localiter creaturam suam; non eum puto posse assequi, nisi prius intellexerit quemadmodum anima, hoc est spiritus creatus, non per locum, sed tantum per tempus motus, moveat corpus per tempus et locum. Si enim quod in seipso agitur capere nondum potest, quanto minus illud quod supra est?»

Q. 41

La total exclusió de temps i de lloc en Déu, fins i tot quan mou les criatures, és una de les tesis més fermes de qui va compondre el nostre conjunt de preguntes i respostes. Hi retorna a la Q. 41, seguint el discurs augustiniana, encetat en el context de l'anterior qüestió:

Quaest. 41:²⁸⁹ «Quae causa fecit ut Deus quem astruis movere, non moveatur in tempore; aut spiritus creatus qui movetur in tempore, non moveatur et loco?»

287. PL 40, 746.

288. PL 34, 388.

289. PL 40, 746-747.

«Resp. Deus qui instituit tempora, et est ante tempora, nihil in eo est praeteritum et futurum, nullum consilium novum, nullaque nova cogitatio: quia scilicet si nova, et accidens. Si vero aliquid accidit Deo, jam non immutabilis. Igitur immutabilis Deus est: nihil illi accidit, nulla nova cogitatio, nullum novum consilium; ideo non movetur in tempore. Igitur immutabilis Deus est. Spiritus vero conditus, sicut est Angelorum, quanquam sine tempore contemplentur Dei aeternitatem, veritatem, charitatem; tamen quia ex tempore in inferioribus jussa Dei perficiunt, jure creduntur moveri in tempore. Corpora vero sua in loco movent, dum descendunt de coelo, et ascendunt in coelum. Spiritus itaque hominum movetur in tempore, reminiscendo praeterita, futura exspectando, aliquid novi discendo. Neque enim, cum recordor aliquam lectionem aut aliquam civitatem, sicut motus est spiritus meus cogitando, ut haec recordaretur ex tempore, ita motus est et loco. Quod si loco moveretur, aut in coelo aut in terra moveretur; quia sine coelo et terra nullus est locus. Ubi enim fuit ipse spiritus, in coelo, an in terra, ut videret ipsam lectionem vel ipsam civitatem? Ergo si in nullo loco vidit ut recordaretur, in se ipso vidit. Et quia initium habet cogitatio, et omne quod initium habet, et tempus habet; igitur secundum supra dictam rationem, spiritus creatus per tempus moveri potest, non per locum: Spiritus creator, sine tempore et loco: corpus autem, et loco et tempore».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, VIII, 20, 39:²⁹⁰ «Hic ergo incommutabili aeternitate vivens creavit omnia simul, ex quibus current tempora, et implerentur loca, temporalibusque et localibus rerum motibus saecula volverentur. In quibus rebus quaedam spiritualia, quaedam corporalia condidit, formans materiam quam nec alius nec nullus, sed omnino ipse informem ac formabilem instituit, ut formationem suam non tempore, sed origine praeveniret. Spiritualem autem creaturam corporali praeponit; quod spiritualis tantummodo per tempora mutari posset, corporalis autem per tempora et loca. Exempli enim gratia, per tempus movetur animus, vel reminiscendo quod oblitus erat, vel discendo quod nesciebat, vel volendo quod nolebat: per loca autem corpus, vel a terra in coelum, vel a coelo in terram, vel ab oriente in occidentem, vel si quo alio simili modo. Omne autem quod movetur per locum, non potest nisi et per tempus simul moveri: at non omne quod movetur per tempus, necesse est etiam per locum moveri. Sicut ergo substantiam quae movetur per tempus et locum, praecedit substantia quae tantum per tempus; ita ipsam praecedit illa quae nec per locum nec per tempus. Ac per hoc sicut per tempus et locum movet corpus ipse tantum per tempus motus conditus spiritus; ita per tempus movet conditum spiritum ipse nec per tempus nec per locum motus conditor Spiritus: sed spiritus creatus movet seipsum per tempus, et per tempus ac locum corpus; Spiritus autem creator movet seipsum sine tempore ac loco, movet conditum spiritum per tempus sine loco, movet corpus per tempus et locum».

Q. 42

L'horitzó teocèntric condueix el redactor de la Q. 42, per tal d'alliberar Déu de tota fatiga i cansament físic, que un lector materialista, terme entès en el

290. PL 34, 388.

sentit més elemental, podria suposar, llegint Gn 2, 2. Ja a la Q. 7 hem recollit com Déu no va crear per indigència, sinó per comunicar la seva bondat. Ara l'autor hi retorna. No repetirem els textos augustinians que ja hem esmentat vora aquella qüestió. Ara retorna a les normes d'interpretació i se serveix de Gn 22, 12, que trobam a sant Agustí, com veurem seguidament. També el bisbe d'Hipona explica com el repòs de Déu consisteix en no crear noves creatures, sinó en sustentar-les, o més literalment, a administrar allò que va crear, en la qual cosa el segueix el nostre autor. Perquè cal salvar el que llegim a Jo 5, 17, citat per sant Agustí i per la Q. 42:

Quaest. 42:²⁹¹ «Cum requies non sit nisi post laborem, cur Deus requiescere dicitur? An et ipse opere fatigatus est, ut requiescere dicatur?»

«Resp. Non in aliqua creatura tanquam ejus bono indigens requievit Deus, sed in se ipso. Denique non in aliquo dierum, sed post sexti diei opera requiescere legitur. Unde liquido apparet, nullam creaturam Deum per indigentiam, sed sola bonitate fecisse. Quod si in aliqua creatura requiesceret, aliquam creaturam indigens fecisset. Ergo quia nullam creaturam per indigentiam fecit, proinde in nulla creatura requievit. Nam quod dicit Scriptura, requievisse Deum in die septimo ab omnibus operibus suis quae fecit (Gen. II, 2); hoc intelligi posse arbitror, quod non in ipso die, tanquam ejus bono indigens, quo sit beator, requieverit; sed ipsum diem septimum, id est, angelicam naturam adduxisse ad requiem suam: ut viderent scilicet in Deo sicut omnem formandam creaturam, ita et illum viderent quod nullam creaturam per indigentiam, sed sola bonitate fecisset. Hoc enim arbitror posse intelligi requiem Dei. Intelligitur et aliter requies Dei, id est, cum nos post bona opera requiescere facit; secundum illum modum quo dixit Deus ad Abraham, Nunc cognovi quod timeas Deum (Id. XXII, 12); quod intelligitur, cognoscere feci: ita et hic intelligitur requiescere Deus, cum sanctis suis requiem praestat. Item aliter requiescere dicitur Deus a condendis novis creaturis; quia post editionem sex dierum operum, nullam deinceps condidit creaturam. Nam quod ait, Pater meus usque modo operatur, et ego operor (Joan. V, 17); non novam creaturam condendo intelligitur, sed quam condidit administrando».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, IV, 9, 17:²⁹² «Neque enim Deus temporaliter cognoscit quod antea non noverat; et tamen dicit ad Abraham, Nunc cognovi quoniam times Deum (Gen. XXII, 12): ubi quid aliud accipimus, nisi, Nunc feci ut cognosceretur? His locutionum modis, cum ea quae non accidunt Deo tanquam illi accidant loquimur, eum facere agnoscimus ut nobis accidant; ea duntaxat quae laudabilia sunt: et haec quantum Scripturarum usus admittit. Neque enim nos temere aliquid tale de Deo dicere debemus, quod in Scriptura ejus non legimus».

Ibid., IV, 12, 22-23:²⁹³ «22. Potest etiam intelligi Deum requievisse a condendis generibus creaturae, quia ultra jam non condidit aliqua genera nova: deinceps autem usque nunc et ultra operari eorumdem generum administrationem, quae tunc instituta

291. PL 40,747.

292. PL 34, 302.

293. PL 34, 304.

sunt; non ut ipso saltem die septimo potentia ejus a coeli et terrae, omniumque rerum quas condiderat, gubernatione cessaret, alioquin continuo dilaberentur. [...]».

«23. Proinde et quod Dominus ait, Pater meus usque nunc operatur, continuationem quamdam operis ejus, qua universam creaturam continet atque administrat, ostendit. Aliter enim posset intelligi si diceret, Et nunc operatur, ubi non esset necesse ut operis continuationem acciperemus: aliter autem cogit intelligi cum ait, Usque nunc, ex illo scilicet quo cuncta cum conderet operatus est. Et quod scriptum est de sapientia ejus, Pertingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter (Sap. VIII, 1); de qua item scriptum est, quod motus ejus agilior celeriorque sit omnibus motibus (Ibid. VII, 24): satis apparet recte intuentibus, hunc ipsum incomparabilem et ineffabilem, et si possit intelligi, stabilem motum suum, rebus eam praebere suaviter disponendis; quo utique subtracto, si ab hac operatione cessaverit, eas continuo perituras.[...] Unde colligitur quod si hoc opus suum rebus subtraxerit, nec vivemus, nec movebimur, nec erimus. Claret igitur ne uno quidem die cessasse Deum ab opere regendi quae creavit, ne motus suos naturales quibus aguntur atque vegetantur, ut omnino naturae sint, et in eo quod sunt pro suo quaeque genere maneant, illico amitterent, et esse aliquid omnino desinerent, si eis subtraheretur motus ille Sapientiae Dei, quo disponit omnia suaviter. Quapropter sic accipimus Deum requievisse ab omnibus operibus suis quae fecit, ut jam novam naturam ulterius nullam conderet; non ut ea quae condiderat, continere et gubernare cessaret. Unde et illud verum est, quod in septimo die requievit Deus; et illud, quod usque nunc operatur».

Ibid., IV, 11, 21:²⁹⁴ «Quapropter justissima ratione compellimur indagare, si valeamus, atque eloqui, quomodo utrumque sit verum, et quod hic scriptum est, in septimo die requievisse Deum ab operibus suis, quae fecit; et quod in Evangelio dicit ipse, per quem facta sunt omnia, Pater meus usque nunc operatur, et ego operor (Joan. V, 17)».

4.1.7. El paradís

Q. 43

Al problema que se presenta al llegir que la serp pogué parlar per temptar Eva (Gn 3,1) la Q. 43, troba una solució al contínuament citat *Gn. litt.* No és que un animal irracional pugui parlar. Fou el diable que se serví del rèptil per induir al pecat:

Quaest. 43:²⁹⁵ «Quomodo loqui serpens poterat in paradiso (Gen. III, 1), cum aliquod appareat irrationale esse animal?»

«Resp. Serpens per se loqui non poterat, quia non hoc a Creatore acceperat. Assumpsit enim in ministerium illum diabolus, utens eo velut organo, per quod articulatum sonum emitteret. Per illum nempe verba faciebat, et tamen hoc etiam ille nesciebat. Natura ergo rationis expers subditur rationali naturae; sed tamen non tantum, quantum vult, ex ea vel in ea facit, sed quantum a Creatore acceperit».

294. PL 34, 303, 21.

295. PL 40, 747.

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, XI, 3, 5:²⁹⁶ «Nec sane debemus opinari quod serpentem sibi, per quem tentaret persuaderetque peccatum, diabolus elegerit; sed cum esset in illo propter peruersam et inuidam uoluntatem decipiendi cupiditas, nonnisi per illud animal potuit, per quod posse permissus est. Nocendi enim uoluntas potest esse a suo quoque animo praua; non est autem potestas nisi a Deo, et hoc abdita altaque iustitia, quoniam non est iniquitas apud Deum».

Q. 44

La present qüestió és clarament depenent de St. Agustí. Si els serps no són intel·ligents, no haurien d'entendre el llenguatge dels marsos, poble del Laci, que tenien l'anomenada d'encantadors i màgics:

Quaest. 44:²⁹⁷ «Et si non intelligunt serpentes, **, quomodo audiunt uerba Marsorum'**, ut ad incantationem eorum exeant de speluncis suis?»

«Resp. Licet intellectum non habeant, tamen sensu corporis nullatenus carent. Habent enim et visum, et auditum, et odoratum, et gustum, et tactum. Et ideo quamuis audiant uerba Marsorum, nequaquam tamen intelligunt. Non enim obediunt intelligendo, sed ut de antris ad uerba Marsorum exeant, permittente Deo coguntur a diabolo. Unde datur testimonium de illo primo facto, quod primum hominem diabolus per serpentem decepit in paradiso».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, XI, 28, 35:²⁹⁸ «Non itaque serpens uerborum sonos intelligebat, qui ex illo fiebant ad mulierem. Neque enim conuersa credenda est anima ejus in naturam rationalem [...] Nam et quod putantur **, audire et intelligere serpentes uerba Marsorum'**, ut eis incantantibus prosiliant plerumque de latebris, etiam illic diabolica uis operatur, ad cognoscendam ubique prouidentiam, quam rem cui rei naturali ordine subiciat, et quid etiam uoluntatibus malis sapientissima potestate permittat, ut hoc magis habeat usus, serpentes moueri carminibus hominum, quam ullum aliud genus animantium».

4.2. La sèrie inspirada en el llibre XII del c. *Faust*. QQ. 45-62

Començam, amb la Q. 45, la sèrie de temes que s'inspiren, com hem indicat abans, en el llibre XII c. *Faust*. De fet, totes les QQ. d'aquesta secció foren tractades pel bisbe d'Hipona en aquest llibre, una volta que hagué justificat com l'Antic Testament és vàlid per als cristians i, a més, mena a Crist. Seguidament, és a dir, a partir del capítol vuitè, s'endinsa en les qüestions de la creació i acaba, seguint pel Nou Testament, en l'obra de St. Pau, XII, 48.²⁹⁹

Per la seva banda, l'autor de les *Quaestiones Orosii* se va interessar per molts temes que St. Agustí no va comentar en el *Gn. litt.*, car no hi va avançar gaire més enllà del pecat dels primers pares. Aleshores, sembla que l'autor que, en el

296. PL 34, 429.

297. PL 40, 747.

298. PL 34, 444.

299. CSEL 25, 377; PL 42, 280.

camp exegetíc, no devia disposar d'altres recursos abundosos, fora dels provinents de St. Agustí, hagué de recórrer als llibres *c. Faust*. D'aquest fet en podem treure algunes conclusions provisionals. Una, que aleshores en el seu ambient no hi havia encara molts recursos exegetics sobre l'Antic Testament, i que per tant això ens fa pensar en un autor en part contemporani de St. Agustí, car com direm, va escriure abans de l'any 450; l'autor havia de ser hispànic, pels continguts que hem recollit al tractar les primeres qüestions de temàtica trinitària, i tercer, que aquest autor hispànic de la primera meitat del s. V era molt vinculat a l'obra augustiniana, possiblement pel seu tracte amb el bisbe d'Hipona.

4.2.1. Eclesiologia del Nou Adam

Q. 45

Que el naixement de l'Església del costat del Crist adormit sobre la creu pertany al patrimoni força conreat de la patrística,³⁰⁰ en la seva vessant cristocèntrica, com és la que presenta l'autor, no facilita la identificació de la font de les *Quaestiones Orosii*. Sant Agustí permet encetar el tema a *Gn. litt.*, IX, 5, 9,³⁰¹ on insinua que Déu podria haver fet les coses altrament. La llibertat de Déu, llegida en la formació de l'Església del costat del Traspassat, la trobam recalçada a les exposicions sobre els salms, que citam seguidament i el contingut eucarístic que caracteritza la Q. 45, apareix suficientment en el passatge del *c. Faust*:

Quaest. 45:³⁰² «Numquid quia opus erat Adae ut ei conjux fieret, aliter non poterat fieri, nisi ut dormienti costa detraheretur, ex qua conjux aedificaretur (Id. II, 20-22)?»

«Resp. Poterat Deus etiam aliter facere, sed ideo congruentius iudicavit ut sic faceret, unde aliquid significaretur. Sicut enim dormienti Adae costa detrahitur ut conjux efficiatur, ita et Christo morienti de latere sanguis effunditur, ut Ecclesia construatur. Communicando nempe corpori et sanguini Christi, efficitur Ecclesia Christi conjux».

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 8:³⁰³ «...sexta aetate saeculi manifestatur reformatio nostra in nouitate mentis secundum imaginem eius qui creauit nos, sicut dicit apostolus (cf. Col 3, 10). Fit uiro dormienti coniux de latere (cf. Gen 2, 22), fit Christo morienti Ecclesia de sacramento sanguinis, qui de latere mortui profluxit (cf. Io 19, 34). Vocatur Eua uita et mater uiuorum, quae de uiri sui latere facta est: et dicit Dominus in euangelio: **,Si quis non manducauerit carnem meam, et biberit sanguinem meum, non habebit in se uitam** (Io 6, 53). Et omnia quae illic intelleguntur, enucleate minutatimque tractanda, Christum et Ecclesiam prae loquuntur siue in bonis christianis

300. Vegeu un treball no gaire antic, que vàrem publicar sota el títol, *La Iglesia nacida del Costado abierto de Cristo*, dins *Contemplar al que traspasaron* (Teología y praxis desde el Corazón) (Misioneros de los SS. Corazones. Delegación del Caribe) Santo Domingo 1990, 119-148.

301. PL 34, 395.

302. PL 40, 747-748.

303. CSEL 36, 336-337; PL 42, 257-258.

siue in malis. Neque enim frustra dixit apostolus: **«Adam qui est forma futuri」** (Rom 5, 14)».

ID., *En Ps.* 66, 11:³⁰⁴ «Num enim non poterat uxorem facere primo homini etiam de latere uigilantis? aut propterea uoluit eum dormire, ne sentiret cum sibi costa detraheretur? Postremo, quis ita dormit, ut osse sibi conuulso non expergiscatur? Qui potuit sine dolore auferre costam dormienti, potuit et uigilanti. Sed quare uoluit dormienti facere? Quia dormienti Christo in cruce facta est conjux de latere».

Q. 46

Entram en una temàtica que voreja l'eclésiologia; però l'arrel xupa en el Gn 2, 24. La citació dels textos paulins, com Ef 5, 32, i Flp 2, 6-7, es troba en diversos textos augustinians, que transcriurem. El que prenem del *c. Faust.* és una continuació del que acabam de transcriure. La introducció del tema Església-sinagoga no és necessària; però ens sembla que aquesta presència ens ajuda encara més a consolidar la dependència de la Q. 46 de les meditacions de sant Agustí, que és el qui l'inclou en aquest context:

Quaest. 46:³⁰⁵ «Quomodo intelligendum est quod dicit Adam, Quamobrem relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae; et erunt duo in carne una (Gen. II, 24)?»

«Resp. Beatus apostolus Paulus hoc capitulum sibi ponens exposuit, dicens: Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo et Ecclesia (Ephes. V, 32). Sed quomodo Christus reliquerit Patrem, cum una substantia sit cum Patre? Aut ubi esse poterit Pater sine Filio, cum de ipso Filio qui est sapientia, dicatur quod attingat a fine usque ad finem fortiter, et disponat omnia suaviter (Sap. VIII, 1)? Ergo si ibi est Filius ubi et Pater, non potest esse Pater sine Filio, nec Filius sine Patre: quia scilicet sicut inseparabiles sunt in natura, ita et inseparabiles in personis. Sic enim ipse Filius de Patre dicit in Evangelio: Qui me misit, mecum est (Joan. VIII, 29). Quomodo ergo dereliquit Patrem ut adhaereret uxori suae, id est, Ecclesiae suae, nisi illo modo quo Apostolus dicit: Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo; sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens (Philipp. II, 6, 7)? Ipsa ergo formae servilis acceptio est exinanitio, et ipsa exinanitio quanquam non sit diuinitatis abolitio aut naturae amissio, tamen propter formam servi in qua dignoscitur apparuisse, iure dicit Apostolus Patrem reliquisse. Reliquit et matrem, scilicet Synagoga, Veteri Testamento carnaliter inhaerentem; et adhaesit uxori suae, id est, Ecclesiae suae sanctae, ut per pacem Novi Testamenti essent duo in carne una».

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 8:³⁰⁶ **,Relinquet homo patrem et matrem et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una. Sacramentum**', inquit, **,hoc magnum est, ego autem dico in Christo et in ecclesia**' (Eph 5, 31). Quis enim non agnoscat

304. PL 36, 668.

305. PL 40, 748.

306. CSEL 36, 337; PL 42, 258.

Christum eo modo reliquisse Patrem, **, qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse aequalis Deo, sed semet ipsum exinaniuit formam serui accipiens** (Phil 2,6ss), reliquisse etiam matrem, synagogam Iudaeorum ueteri testamento carnaliter inhaerentem, et adhaesisse uxori suae sanctae Ecclesiae, ut pace noui testamenti essent duo in carne una, quia cum sit Deus apud Patrem, per quem facti sumus, factus est per carnem particeps noster, ut illius capitis corpus esse possemus?»

ID., *Gn. au. Man.*, II, 13. 19:³⁰⁷ «19. Quod autem additum est, Relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae; et erunt duo in carne una, quomodo referatur ad historiam non inuenio, nisi quod plerumque in genere humano ista contingunt; sed tota prophetia est, cuius Apostolus meminit, dicens: Propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae; et erunt duo in carne una. Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo et in Ecclesia (Ephes. V, 31, 32)».

ID., *Io. eu. tr.*, 9, 10:³⁰⁸ «Propterea relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae; et erunt duo in carne una (Gen. II, 24). Si ergo Christus adhaesit Ecclesiae, ut essent duo in carne una, quomodo reliquit Patrem? quomodo matrem? Reliquit Patrem, quia cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse aequalis Deo, sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens (Philipp. II, 6, 7). Hoc est enim, reliquit Patrem, non quia deseruit et recessit a Patre; sed quia non ea in forma apparuit hominibus in qua aequalis est Patri. Quomodo reliquit matrem? Relinquendo synagogam Iudaeorum, de qua secundum carnem natus est; et inhaerendo Ecclesiae, quam ex omnibus gentibus congregauit».

4.2.2. Caín i Abel tipus de la Sinagoga i de l'Església

Q. 47

Resulta ben clar que *Gn. litt.* no va inspirar les QQ. 47-62, malgrat que les primeres preguntes d'aquest grup encara entrassin d'alguna manera dins l'exposició de sant Agustí. Caín gairebé no s'hi esmenta. Ara bé, en altres obres sant Agustí contraposa Abel i Caín, fent d'aquest un tipus del poble jueu. També parla dels continguts eclesiològics i sacramentals que apareixen en aquesta secció. La gran pedrera per a l'autor de les *Quaestiones Orosii* va ser el *c. Faust.*, que nodreix l'ambient antijueu, quan declara aquest poble hereu de la maledicció contra Caín. El copia molt més literalment que no ho ha fet fins aquí. Notem que, a vegades, endureix la interpretació, com és el cas de la Q. 52, en la qual entren els que l'Església ha de tolerar, els heretges, que no llegim esmentats en el passatge inspirador de sant Agustí.

Quaest. 47:³⁰⁹ «Cur Cain ex terrae fructibus munera reprobantur, et Abel de adipibus gregis sui munera suscipiuntur (Gen. IV, 3-5)?»

«Resp. Cain typum gerebat Iudaeorum, qui illa corporalia sacramenta secundum Vetus Testamentum exercebant. Horum enim sacrificia superveniente Testamenti Novi fide, contempta et evacuata sunt; et Christianorum

307. PL 34, 206.

308. PL 35, 1463.

309. PL 40, 748.

sacrificia, quae ex innocentia Christi innocentis agni constant, laudantur, quae significabant ipsius Abel ex ovibus munera. Munera igitur Cain non accipiuntur. Unde etiam dicitur in Psalmo: Oblationes et holocausta noluisti, etc. (Psal. XXXIX, 7)».

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 11:³¹⁰ «Vnde non est necesse eandem terram intellegere operari Cain, quae aperuit os accipere sanguinem fratris de manu eius; sed ideo maledictus intellegitur ab hac terra, quoniam operatur terram, quae non adiciet uirtutem suam dare illi; id est, ideo populum Iudaeorum maledictum agnoscit».

ID., *en Ps.* 77, 9:³¹¹ «...sic populo Iudaeorum praelatus est populus christianus, pro quo redimendo, quemadmodum Abel a Cain (Gen. IV, 8), sic a Iudaeis occisus est Christus».

ID., *ciu.*, XV, 7, 2:³¹² «Sed illud Dei praeceptum Cain sicut praeuicator accepit. Inualescente quippe inuidiae uitio, fratrem insidiatus occidit. Talis erat terrenae conditor ciuitatis. Quomodo autem significauerit etiam Iudaeos, a quibus Christus occisus est pastor ouium hominum, quem pastor ouium pecorum praefigurabat Abel, quia in allegoria prophetica res est, parco nunc dicere, et quaedam hinc aduersus Faustum Manichaeum dixisse me recole».

Segueixen dues QQ., la 48 i la 49, en les quals l'autor rebleix l'oposició entre l'Església i la Sinagoga, tot navegant dins la seqüència del pensament agustinianà, exposat al *c. Faust.*

Q. 48

El capgirament de la precedència entre els pobles significats per Caín i Abel depèn de la preterició del primer per haver assassinat el germà petit:

Quaest. 48:³¹³ «Quid significat quod Cain fratrem suum Abel in agro interfecit (Gen. IV, 8)?»

«Resp. Jam superius diximus Cain significare Iudaeos, qui Christum occiderunt. Occiditur itaque Abel minor natu; occiditur Christus caput populi minoris natu a populo Iudaeorum majore natu: ille in agro, iste in Calvariae loco».

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 9:³¹⁴ «Super sacrificium Cain non respicit, sed super sacrificium Abel respicit. Itaque **,occiditur Abel minor natu a fratre maiore natu: occiditur Christus caput populi minoris natu, a populo Iudaeorum maiore natu: ille in campo, iste in Caluariae loco**».

310. CSEL 36, 339-340; PL 42, 259.

311. PL 36, 990.

312. PL 41, 445.

313. PL 40, 748.

314. CSEL 36, 338; PL 42, 259.

Q. 49

No solament considera, inspirat pel *c. Faust.*, que el crim és origen de la maledicció, sinó que veu en la sang d'Abel el signe de la sang del Crist, fruit de benedicció i font d'un nou poble. És palesa la interpretació en sentit eucarístic:

Quaest. 49:³¹⁵ «Quomodo intelligendum est quod sanguis Abel legitur de terra ad Deum clamasse (Ibid., 10)?»

«Resp. Sanguis Abel significat sanguinem Christi, quo universa Ecclesia accepto dicit, Amen. Nam qualem clamorem faciat universa Ecclesia dum potatur sanguine Christi et dicit, Amen, tu ipse si potes, considera. Judaei ergo qui intelliguntur in persona Cain, quoniam non credentes in Christo, non potantur sanguine Christi, maledicti sunt super terram. Super illam scilicet terram, quae aperuit os suum per confessionem, et bibit sanguinem fratris sui, id est Christi sui. Quem quia Judaei non bibunt, ideo maledicti sunt».

AUGUSTINUS: *c. Faust.*, XII, 11:³¹⁶ **«Dicit Deus ad Cain: et nunc maledictus tu a terra, quae aperuit os suum accipere sanguinem fratris tui de manu tua; quoniam operaberis terram, et non adiciet uirtutem suam dare tibi; gemens et tremens eris in terra»* (Gen 4, 11. 12). Non dixit: «maledicta terra»; sed, **,maledictus tu a terra, quae aperuit os suum excipere sanguinem fratris tui de manu tua»*. Maledictus est enim populus Iudaicus infidelis a terra, id est ab Ecclesia, quae aperuit os suum in confessione peccatorum accipere sanguinem Christi, qui fusus est in remissionem peccatorum de manu persecutoris nolentis esse sub gratia, sed sub Lege; ut esset ab Ecclesia maledictus, id est, ut eum intelligeret et ostenderet Ecclesia maledictum, dicente Apostolo, Quicumque enim ex operibus Legis sunt, sub maledicto sunt Legis (Galat. III, 10). Deinde cum dixisset, Maledictus tu a terra, quae aperuit os suum excipere sanguinem fratris tui de manu tua; non dixit, Quoniam operaberis eam; sed ait, Quoniam operaberis terram, et non adiciet uirtutem suam dare tibi. Unde non est necesse eamdem terram intelligere operari Cain, quae aperuit os accipere sanguinem fratris de manu ejus: sed ideo maledictus intelligitur ab hac terra, quoniam operatur terram, quae non adiciet uirtutem suam dare illi; id est, ideo populum Iudaeorum maledictum agnoscit et ostendit Ecclesia, quoniam occiso Christo adhuc operatur terrenam circumcisionem, terrenum sabbatum, terrenum azymum, terrenum pascha: quae omnis terrena operatio habet occultam uirtutem intelligendae gratiae Christi, quae non datur Judaeis in impietate et infidelitate perseuerantibus, quia Nouo Testamento reuelata est; et non transeuntibus ad Dominum, non eis aufertur uelamen, quod in lectione Ueteris Testamenti manet, quia in solo Christo euacuatur, non ipsa lectio Ueteris Testamenti, quae habet absconditam uirtutem, sed uelamen quo absconditur (II Cor. III, 14-16). Unde Christo in cruce passo uelum templi conscissum est (Matth. XXVII, 51), ut per Christi passionem reuelentur secreta sacramentorum fidelibus, ad bibendum ejus sanguinem ore aperto in confessione transeuntibus. Propterea populus ille, sicut Cain, adhuc operatur terram, adhuc exercet operationem Legis carnaliter, quae non ei dat uirtutem suam, quia in ea non intelligit gratiam Christi. Propterea et in ipsa terra

315. PL 40, 748.

316. CSEL 36, 339; PL 42, 259-260.

quam Christus portauit, id est, in ejus carne, ipsi operati sunt salutem nostram crucifigendo Christum, qui mortuus est propter delicta nostra. Nec eis dedit eadem terra uirtutem suam, quia non justificati sunt uirtute resurrectionis ejus, qui resurrexit propter justificationem nostram (Rom. IV, 25).»

4.2.4. Una qüestió de transició

Q. 50

La Q. 50 és fruit del simbolisme que els antics sabien extreure del joc dels nombres. En el nostre cas se refereix a Enoc, que efectivament en el text bíblic és presentat d'una manera singular. Les *Quaestiones Orosii* retornen a insistir en el caminar amb Déu, **,cum Deo ambulavit**³¹⁷. L'expressió mostra que el setè descendent d'Adam fruï d'una especial intimitat amb Déu. Una orientació semblant és present en el text del bisbe d'Hipona:

Quaest. 50:³¹⁷ «Quid significat quod Enoch septimus ab Adam cum Deo ambulavit, et non apparuit (Id. V, 24)?»

«Resp. Enoch septimus ab Adam transfertur ad Deum, et septimo requies promittitur sanctis; quia in sexta aetate saeculi reformantur in agnitionem Dei, ut transferantur ad requiem».

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 14:³¹⁸ «Enoch septimus ab Adam Deo placuit, et translatus est (Gen. 5, 24); et septima requies praedicatur ad quam transfertur omnis, qui tamquam sexto **,die sexta aetate saeculi** Christi aduentu formatur?»

4.2.5 L'arca de Noè:

una eclesiologia de la família del Crist: vers la salvació pel baptisme

Q. 51

Amb la Q. 51 s'ens obri una sèrie d'onze esguards sobre la història de Noè, que de veres pren una part desproporcionada dins la nostra obreta, no tant per l'extensió com per la insistència en una mateixa escena. Emergeixen unes línies eclesiològiques, que arranquen d'una concepció soteriològica de l'Església. El *c. Faust.* canalitza l'atenció en aquesta dinàmica, de manera que passa directament del setè descendent d'Adam, Enoc, com ja hem dit, al desè que és Noè, però Noè que entra a l'arca, com a lloc de salvació. De la maledicció de Caïn, heretada per la Sinagoga, passa a Noè en la història de salvació, com a tipus de l'Església.³¹⁹ Tot seguint la inspiració bíblica, que mostra Noè salvat amb la

317. PL 40, 748.

318. CSEL 36, 343; PL 42, 262.

319. Vegeu el tema a Hugo RAHNER, *Symbole der Kirche. Die Ekklesiologie der Väter*, Salzburg, Otto Müller Verlag, 504-547. Per suposat, ni sant Agustí ni les *Quaestiones Orosii* no plantegen el tema de l'Església com a lloc de salvació amb l'estretor de Gregori d'Elvira, cf. 542.

seva família, també sant Agustí mostra l'Església com la família del Crist, salvada pel baptisme, en virtut de la creu.³²⁰ És allò que recullen, en termes equivalents, les *Quaestiones Orosii*:

Quaest. 51.³²¹ «Quid significat quod Noe per aquam et lignum liberatur (Id. VI-VIII)?»

«Resp. Aqua significat Baptismum, et lignum significat crucem. Sicut Noe per aquam et lignum liberatur, ita et Ecclesia Baptismo et passionis Christi signaculo liberatur».

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 14.³²² «Quod Noe cum suis per aquam et lignum liberatur (Gn. 5,), **,sicut familia Christi per Baptismum crucis passione signatur**»

Q. 52

Conjugant elements augustinians, la Q. 52 comenta el significat dels llenyams quadrats, que són els sants, els quals amb llur solidesa no se belluguen i la pega per calafatejar simbolitza la caritat, que protegeix dels escàndols interns i dels heretges, que són fora de l'Església:

Quaest. 52.³²³ «Quid significat quod arca de lignis quadratis constructa, intrinsecus et extrinsecus bitumine linitur (Gen.VI,14)?»

«Resp. Sicut arca de lignis quadratis aedificatur, ita et Ecclesia de sanctis construitur. Quadratum enim in quacumque parte posueris, fortiter stat: et sancti in quibuslibet tentationibus stabiles permanent; non adversitatibus, non prosperitatibus cedunt. Bitumen enim significat charitatem; per quam sancti nec illis scandalis quae fiunt ab his qui intus sunt, cedunt, nec illis quae fiunt ab his qui foris sunt: et servant unitatem spiritus in vinculo pacis, tolerantes et malos christianos qui sunt in Ecclesia, et haereticos qui sunt foris Ecclesiam».

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 14.³²⁴ «Quod **,de lignis quadratis eadem arca fabricatur; sicut Ecclesia de sanctis construitur**», ad omne opus bonum semper paratis (II Tim. II, 21). [...] Quod **,bitumine glutinantur** arcae ligna intrinsecus et extrinsecus (Gen. VI, 14, 15): ut in compage unitatis significetur **,tolerantia charitatis**», ne scandalis **,Ecclesiam** tentantibus, siue ab eis qui intus, siue ab eis qui foris sunt, cedat fraterna junctura, et soluatur **,vinculum pacis**». Est enim bitumen feruentissimum et uiolentissimum gluten, significans dilectionis ardorem, ui magna fortitudinis ad tenendum societatem spiritualem omnia **,tolerantem**».

320. Jean DANIELOU, *Sacramentos y culto según los Santos Padres* (Libros del Monograma) Madrid, Ediciones Guadarrama 1962, 113-127. L'autor s'atura, pel que fa a la tradició occidental, en els escriptors més primerencs. Caldrà prosseguir, sota la dimensió alliberadora i no simplement destructora, que tingué el diluvi, fins i tot entès com a símbol baptismal. El caire nou, que insinua St. Agustí, de l'Església com a família de Crist, és prou important perquè sigui relançat en la recerca patristica.

321. PL 40, 749-750.

322. CSEL 36, 343; PL 42, 262.

323. PL 40, 750.

324. CSEL 36, 343-344; PL 42, 262.

Q. 53

Torna enrere en la reproducció del pensament de sant Agustí, quan la Q. 53 introdueix una curiosa pneumatologia al servei de la caritat que eixampla el cor del creient i enriqueix l'Església. La font de la caritat és l'Esperit, que l'atorga gratuïtament. L'amplària de l'arca, que era de cinquanta colzades significa el do de la Quinquagèsima,³²⁵ que és l'Esperit. La lucubració dels números segueix fins a culminar en una descripció de la riquesa evangèlica que atorga l'Esperit. L'origen d'aquestes disquisicions, com podem comprovar, pertany a St. Agustí. El fragment que citam del *c. Faust.* XII, 14, hom el llegeix després de la citació de 2 Tm 2, 21, i abans del que se referia a la pega per calafatar l'arca, que hem trobat a la citació del text esmentat de sant Agustí:

Quaest. 53:³²⁶ «Quid significat quod arca in longitudine habuit trecentos cubitos, et in latitudine quinquaginta, et in altitudine triginta (Ibid., 15)?»

«Resp. Sancta Ecclesia, ut faciat mandata Dei, adjuvatur Spiritu Dei, dicente Psalmographo: Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilatasti cor meum (Psal. CXVIII, 32). Nisi dilatatum cor habuisset, viam Domini minime cucurrisset. Et unde dilatatur cor, nisi per ‚charitatem spiritualem?‘ Hinc et beatus Paulus apostolus simili Psalmographo voce consentit: Os nostrum patet ad vos, o Corinthii; cor nostrum dilatatum est (II Cor. VI, 11). Unde, quaeso, dilatatum? Gratia, inquit, Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis (Rom. V, 5). Ergo accepto Spiritu sancto operatur Ecclesia cum dilatatione praecepta Dei, quae sine gratia Spiritus sancti nequaquam poterit operari. Hunc enim Spiritum septiformem Scriptura sancta commemorat et commendat (Isai. XI, 2, 3). Septies ergo septem fiunt quadraginta novem, et addito uno ut compleatur numerus, fiunt quinquaginta. Unde et Dominus ascendens in coelum, quinquagesimo die misit Spiritum sanctum (Act. I, 9, et II, 1-4), ut corda credentium dilataret. Triginta vero cubiti significant decem praecepta Legis. Decies autem triginta, fiunt trecenta. Sed haec praecepta non possunt impleri nisi charitate faciente, id est Spiritu sancto, qui significatur in latitudine quinquaginta cubitorum. Idcirco arca utrumque numerum habet. Nam et ipsa opera bona propter supernum finem facit Ecclesia, quod significant triginta cubiti altitudinis. Re enim vera spiritus est altitudo nostra, ipse scilicet tricenarius doctrinam Evangelicam consecravit. Ipse est et supernus finis, atque omni bono opere indubitanter Ecclesiam replet».

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 14:³²⁷ «Quod cubitis quinquaginta latitudo eius expanditur: sicut dicit apostolus: Cor nostrum dilatatum est (2 Cor 6, 11). Vnde nisi **,caritate spiritali**? Propter quod ipse item dicit: Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum qui datus est nobis (Rom 5, 5). Quinquagesimo

325. Cf. DANIELOU, *Sacramentos...*, 466-467. No té present els escrits que ara ens ocupen. Id. *L'entrée dans l'Histoire du salut*, (Foi Vivante 36), Paris, Éditions du Cerf 1967, 87-93, el simbolisme de l'esperit pertany més aviat al colom i no als nombres.

326. PL 40, 750.

327. CSEL 36, 344; PL 42, 262.

enim die post resurrectionem suam Christus Sanctum Spiritum misit, quo corda credentium dilatauit (cf. Act. 2, 1ss.). Quod trecentis cubitis longa est, ut sexies quinquaginta compleantur: sicut sex aetatibus omne huius saeculi tempus extenditur, in quibus omnibus Christus nunquam destitit praedicari; in quinque per prophetiam praenuntiatus, in sexta per euangelium diffamatus. Quod eius altitudo triginta cubitis surgit, quem numerum decies habet in trecentis cubitis longitudo: quia Christus est altitudo nostra, qui triginta annorum aetatem gerens doctrinam euangelicam consecrauit contestans legem non se uenisse soluere, sed implere (cf. Mat 5, 17). Legis autem cor in decem praeceptis agnoscitur: unde decies tricenis arcae longitudo perficitur; unde et ipse Noe ab Adam decimus computatur (cf. Gen 5, Lc 3, 36ss).

Q. 54

Una altra vegada el número set dels primers dies que Noè passà dins l'arca significa la plenitud del perdó, de la ****quies**** o repòs definitiu, a l'exemple del descans de Déu, després de la creació primera. Aquest repòs és el que significa el baptisme, que és la inauguració del perdó universal, que abasta els quatre vents del món:

Quaest. 54:³²⁸ «Quid significat quod post dies septem ex quo ingressus est Noe in arcam, pluit Dominus super terram quadraginta diebus et quadraginta noctibus (Gen. VII, 10-12)?»

«Resp. Quod post dies septem Dominus pluit super terram, hoc significat, quod omnes qui baptizantur, in spe futurae quietis, quae septimo die significata est, baptizantur. Et omnis reatus peccatorum, qui in decem Legis praeceptis admittitur per uniuersum orbem terrarum, qui quatuor partibus continetur, unde decem per quatuor ducta quadraginta fiunt: sive ille reatus qui ad dies pertinet ex rerum prosperitate, sive qui ad noctes ex rerum aduersitate contractus sit; sacramento coelestis Baptismi abluitur».

AUGUSTINUS *c. Faust.*, XII, 17:³²⁹ ****«Quod post septem dies, ex quo ingressus est Noe in arcam, factum est diluuium: quia spe futurae quietis, quae septimo die significata est, baptizamus****. Quod praeter arcam omnis caro, quam terra sustentabat, diluuium consumpta est: quia praeter Ecclesiae societatem aqua baptismi quamuis eadem sit, non solum non ualet ad salutem, sed ualet potius ad perniciem. Quod quadraginta diebus et quadraginta noctibus pluit (cf. Gen 7, 17ss): ****quia omnis reatus peccatorum, qui in decem praeceptis legis admittitur, per uniuersum orbem terrarum, qui quatuor partibus continetur—decem quippe quater ducta quadraginta fiunt— siue ille reatus, quod ad dies pertinet, ex rerum prosperitate, siue quod ad noctes ex rerum aduersitate contractus sit, sacramento baptismi caelestis abluitur****.

Q. 55

Retorna el tema de les edats del món. La sisena, que segueix a la vinguda del Senyor, mena a la recreació de l'home pel baptisme:

328. PL 40, 751.

329. CSEL 36, 346; PL 42, 263.

Quaest. 55:³³⁰ «Quid significat quod Noe sexcentorum erat annorum, quando diluuii aquae inundaverunt super terram (Ibid. 11)?»

«Resp. Sexcenti anni significant sex aetates saeculi. Prima aetas est ab Adam usque ad Noe. Secunda, a Noe usque ad Abraham. Tertia, ab Abraham usque ad David. Quarta, a David usque ad transmigratiōnem Babylonis. Quinta, a transmigratiōne Babylonis usque ad adventum Domini. Sexta, quae nunc agitur. Sexcentesimo anno vitae Noe factum est diluuium: ita sexta aetate saeculi reformatur homo in agnitiōnem Dei per Baptismum».

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 18:³³¹ «Quod Noe quingentorum erat annorum, cum ei locutus est Dominus, ut arcam sibi faceret, et sexcentos agebat annos, cum in eam esset ingressus (cf. Gen 5, 31; 7, 9) —unde intelligitur per centum annos arca fabricata— quid aliud hic videntur centum anni significare nisi aetates singulas saeculi? Vnde ista sexta aetas, quae completis quingentis usque ad sescentos significatur, in manifestatiōne euangelica Ecclesiam construit: et ideo qui sibi ad uitam consulit, sit uelut quadratum lignum, paratus ad omne opus bonum et intret in fabricam sanctam: quia et secundus mensis anni sescentesimo, quo intrat Noe in arcam, eandem senariam aetatem significat. Duo enim menses sexagenario numero concluduntur; a senario autem numero et sexaginta cognominantur et sescenti et sex millia et sexaginta millia et sescenta millia et sescenties, et quicquid deinceps in maioribus summis per eundem articulum numerus in infinita incrementa consurgit».

Q. 56

Que l'arca donàs aixopluc a les set parelles dels animals purs i a dues dels impurs ofereix a l'autor de les *Quaestiones Orosii* el pretext de retornar sobre l'Esperit Sant com a autor de la comunió contra les divisions, que provoquen els homes perversos, simbolitzats en els animals impurs. Que el número set, de les parelles dels animals purs, sigui senar permet al nostre autor exhibir el seu coneixement de la literatura llatina, tot citant Virgili. Com observam més endavant, coneixem solament dos casos més en els quals ocorre aquesta citació, i ambdós pertanyen a sant Jeroni. Per això, si és clara la inspiració augustiniana de la nostra qüestió, l'afegit del final és ben propi del qui compongué les *Quaestiones Orosii*:

Quaest. 56:³³² «Quid significat quod de omni genere animalium atque uolatilium, immunda bina inducuntur in arcam, et munda septena (Gen. VII, 2, 3)?»

«Resp. Immunda illos homines significant, qui ad schisma sunt faciles: munda uero, homines sanctos, qui Spiritum septiformem accipientes ex fide uiuunt. Hinc etiam quidam poeta ait: Numero Deus impari gaudet (Virg. *Ecllog.* VIII, vers. 75).

330. PL 40, 750.

331. CSEL 36, 346-347; PL 42, 264.

332. PL 40, 750.

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 15:³³³ «Quod cuncta animalium genera in arca clauduntur: sicut omnes gentes, quas etiam Petro demonstratus discus ille significat, ecclesia continet. Quod et munda et immunda ibi sunt animalia (cf. Act 10, 11ss): sicut in Ecclesiae sacramentis et boni et mali uersantur. Quod septena sunt munda et bina immunda (cf. Gen 7, 2): non quia pauciores sunt mali quam boni; sed quia boni seruant unitatem spiritus in uinculo pacis. **Sanctum autem Spiritum** Diuina Scriptura in **septiformi** operatione commendat sapientiae et intellectus, consilii et fortitudinis, scientiae et pietatis et timoris Dei (cf. Is 11, 2ss)».

Q. 57

És ben palesa l'hermenèutica de St. Agustí, el qual sovint escriu que la interpretació literal del Gn és insuficient. Que aquest llibre ens digui que les aigües pujaren fins a quinze colzades per sobre les muntanyes més altes serveix perquè el doctor d'Hipona retorni al seu tema predilecte del número set com a número de plenitud i de repòs. Ara bé, hi ha la setmana de vuit dies,³³⁴ que és la definitiva, en la qual s'entra per la resurrecció, significada pel número vuit. La suma d'ambdós números fa quinze, que són les colzades de l'enlairament de les aigües diluuials.

Quaest. 57:³³⁵ «Quid significat quod omnes montes excelsos supercreverat aqua quindecim cubitis (Gen. VII, 20)?»

«Resp. Octo et septem quindecim faciunt. Octo nempe significant resurrectionem, et septem quietem. Hoc itaque mysterium resurrectionis et quietis, supergressum est omnem scientiam superbiorum sapientium, et nullatenus poterunt indagare scientiam resurrectionis et quietis».

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 20:³³⁶ **«Quindecim** cubitis supercreuit aqua excedens altitudinem montium (Id. VII, 20): id est, hoc Sacramentum transcendit **omnem sapientiam superbiorum**». Septem quippe et octo conjuncti, quindecim fiunt. Et quia septuaginta a septem, et octoginta ab octo denominantur, conjuncto utroque numero, centum quinquaginta diebus exaltata est aqua, eadem commendans nobis atque confirmans altitudinem Baptismi in consecrando nouo homine ad tenendam **quietis et resurrectionis fidem**».

Q. 58

De la indicació que a l'arca hi varen entrar Noè i els seus fills, la seva esposa i les seves nores, sant Agustí n'extreu una separació per sexe, la qual cosa depèn de l'ambient cultural, platonitzant i en certa forma maniqueïtzant del bisbe d'Hipona, car Gn 7, 7, és simplement descriptiu, no discriminador. La lectura

333. CSEL 36, 345; PL 42, 262-263.

334. Vegeu DANÉLOU, *Sacramentos...*, 375-393, on tracta el tema en la tradició oriental; i en les 393-408, addueix nombrosos textos de sant Agustí, als quals cal afegir el que ens ocupa. La tradició se va espargir més, també, gràcies al *Dialogus...* Cf., també, ID., *L'entrée...*, 88-85.

335. PL 40, 750.

336. PL 42, 264.

sexualitzant de Gal 5, 17, indubtablement escairada, és determinant. Tornam tenir un altre cas de lectura restrictiva de l'Antic Testament, a partir del context en què va ser llegit pel Nou. Les conseqüències que ell i les *Quaestiones Orosii* extreuen d'aquesta interpretació, referides a la concupiscència sexual, que desapareixerà després de la resurrecció, són característiques de l'època cristiana tardo romana:

Quaest. 58:³³⁷ «Quare cum ingrederetur Noe in arcam, dicitur ad eum, Ingredere, tu et filii tui, uxor tua, et uxores filiorum tuorum tecum (Ibid., 1)? Seorsum ergo ponuntur viri et seorsum feminae. Et cum egrederetur de arca, dicitur ad eum, Egredere, tu et uxor tua, filii tui, et uxores filiorum tuorum (Id. VIII, 16). In ingressione nempe separati, in egressione conjuncti dicuntur».

«Resp. Eorum quippe ingressio istam vitam significat, ubi caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, ut non quaecumque volumus illa faciamus (Galat. V, 17). Egressio autem illam vitam significat, ubi caro jam nullam habebit concupiscentiam adversus spiritum, nihilque erit ex nobis quod repugnet in nobis».

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 21:³³⁸ «Sic enim dictum erat, quod intraverit in arcam Noe et filii eius et uxor eius et uxores filiorum eius (cf. Gen 7, 7): seorsum uiri, seorsum feminae commemoratae sunt. In hoc enim tempore huius sacramenti **,caro concupiscit aduersus spiritum** et spiritus aduersus carnem (cf. Gal 5, 17). Exeunt autem Noe et uxor eius et filii eius et uxores filiorum eius (cf. Gen 8, 18), nunc coniuncte commemorati masculi et feminae, quia in fine saeculi atque in resurrectione iustorum omni-moda et perfecta pace spiritui corpus adhaerebit nulla mortalitatis indigentia uel concupiscentia resistente».

Q. 59

La referència del text augustinà als heretges que rebatejaven indueix l'autor de les *Quaestiones Orosii* a exposar la seva fe, quant a aquest fet: el baptisme dels heretges s'ha d'acceptar, quan se celebra en el nom de la Trinitat; però és un baptisme per a la perdició. Quan, com el colom de l'arca, els heretges retornen a l'Església, no els rebategen, ans aquesta reconciliació els fa fruir de l'Esperit, que no tenen els batejats fora de l'Església:

Q. 59:³³⁹ «Quid significat quod emissus corvus de arca, non est reversus (Gen. VIII, 7)?»

«Resp. Corvus ut non reverteretur, aut aquis interceptus est, aut alicui cadaveri illectus insedit: et significat illos homines, qui carnalibus dediti rebus, Dei praecepta contemnunt, et nullatenus poenitendo Ecclesiae satisfaciunt, unde et per mala opera recesserunt. Vel certe si aquis ille corvus interceptus est, illos significat qui de Ecclesia exeunt, et haereticorum Baptismo polluuntur.

337. PL 40, 750.

338. CSEL 36, 349-350; PL 42, 265.

339. PL 40, 750.

Quamvis enim unum Baptisma sit et haeticorum, eorum scilicet qui in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti baptizant, et Ecclesiae catholicae; tamen quia foris Ecclesiam baptizantur, non sumunt Baptismum ad salutem, sed ad perniciem: Habentes nimirum speciem pietatis, virtutem autem ejus abnegantes (II Tim. III, 5); et rursum, Animales, inquit, Spiritum non habentes (Judae 19). Et idcirco eos Ecclesia non rebaptizat, quia in nomine Trinitatis baptizati sunt. Ipsa est profecto forma Sacramenti: ideo dum reversi fuerint, accipiunt virtutem Spiritus sancti, quem ii qui foris Ecclesiam baptizantur, nondum habent».

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 20:³⁴⁰ **«Quod post dies quadraginta emissus coruus non est reuersus, aut aquis utique interceptus aut aliquo supernatante cadauere inlectus, significat homines immunditia cupiditatis**» teterrimos et ob hoc ad ea, quae foris sunt in hoc mundo, nimis intentos aut rebaptizari aut ab his, quos praeter arcam, id est praeter Ecclesiam baptismus occidit, seduci et teneri. Quod columba emissa non inuenta requie reuersa est, ostendit per nouum testamentum requiem sanctis in hoc mundo non esse promissam. Post quadraginta enim dies emissa est; qui numerus uitae, quae in hoc mundo agitur, significat. Denique post septem dies dimissa, propter illam septenariam operationem spiritualem, oliuae fructuosum surculum rettulit, quo significaret nonnullos etiam extra Ecclesiam baptizatos, si eis pinguedo non defuerit caritatis, posteriore tempore quasi uespere in ore columbae tanquam in osculo pacis ad unitatis societatem posse perducii. Quod post alios septem dies dimissa reuersa non est (cf. Gen 8, 6ss), significat finem saeculi, quando erit sanctorum requies, non adhuc in sacramento spei, quo in hoc tempore consociatur Ecclesia, quamdiu bibitur, quod de Christi latere manauit, sed iam in ipsa perfectione salutis aeternae, cum tradetur regnum Deo et Patri (cf. 1 Cor 15, 24), ut in illa perspicua contemplatione incommutabilis ueritatis nullis mysteriis corporalibus egeamus».

ID. *Io. eu. tr.* 6:³⁴¹ «Coruus autem ille emissus est antequam aqua: **,rebaptizatus redire noluit**»; mortuus est in his aquis. Auertat Deus corui illius mortem. Nam quare non est reuersus, nisi quia aquis interceptus est? At uero columba non inueniens requiem pedibus suis, cum ei undique clamaret aqua, Ueni, ueni, hic tingere; quomodo clamant isti haeretici, Ueni, ueni, hic habes: non inueniens illa requiem pedibus suis, reuersa est ad arcam».

Q. 60

No podem escatimar capacitat d'enginy a St. Agustí. La interpretació de l'embragament de Noè i que a causa d'aquest fet es desnuàs dins la tenda és insòlita. Hi veu una figura de Jesús, que patirà a causa dels seus. Les *Quaestiones Orosii*, per tal d'extreure'n la mateixa conclusió, deixen ressonar la literatura bíblica, segons la qual Israel és la vinya del Senyor, que va plantar i cultivar amb cura. Tanmateix Déu hi va ser crucificat. Cal observar com el subjecte del comentari és Déu, mentre en el text augustinà qui va patir és el Crist:

340. CSEL 36, 348-349; PL 42, 264-265.

341. PL 35, 1435.

Quaest. 60:³⁴² «Quid significat quod Noe vir justus plantavit vineam, bibensque vinum inebriatus est, et nudatus in tabernaculo suo (Gen. IX, 20, 21)?»

«Resp. Deus quodam modo plantavit gentem Judaeorum, segregando eam a cunctis gentibus. Unde et circumcisionis signum indidit, Legem dedit, sacrificia instituit, se ipsum in carne venturum in Lege praedixit: sed cui non credentes, vineae suae vino, id est, malitia populi sui passus est, crucifixus est, sputis illinitus, et illusus. Sed hoc passus est in tabernaculo suo, id est, in gente sua».

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 23:³⁴³ «Iam uero illud, quod de uinea quam plantauit inebriatus Noe, nudatus est in domo sua (cf. Gen 9, 20), **,cui non appareat Christus passus in gente sua?»**

Q. 61

Cam va ser el segon dels tres fills de Noè, el qual, veient el pare nu, en lloc de cobrir-lo, va anar a comunicar-ho als altres germans. Sorprenentment, sant Agustí, tot arraconant la descendència dels jueus del primer dels germans, Sem, els veu figurats en Cam. En efecte, no cobrint el seu pare se prefigura el seu consentiment en la mort del Crist, i anunciant-lo als germans, s'anticipa com els jueus són els dipositaris dels profetes. En efecte, el poble jueu esdevé com l'arxiver dels cristians, al servei dels quals posen la Llei i els Profetes. Les *Quaestiones Orosii* segueixen quasi literalment el discurs del *c. Faust.* D'aquesta manera, podem observar com en ambdós escrits hi ha una atenuació en la polèmica antijueva, perquè la condició de dipositari de les Escriptures és palesament reconeguda al poble jueu. Les *Quaestiones Orosii* consideren que aquest poble va ser el mitjà, perquè ni va obtenir la primacia de l'apostolat ni va ser el darrer en creure. Es tracta d'un incís que no sabem explicar.

Quaest. 61:³⁴⁴ «Quid significat, quod Cham pater Chanaan, videns verenda patris sui, exiuit foras, et nuntiavit fratribus suis (Ibid., 22)».

«Resp. In duobus filiis maximo et minimo, duo populi figurati sunt, unam vestem a tergo portantes, sacramentum scilicet jam praeteritae atque transactae dominicae passionis: nuditatem patris tegentes, neque intuentes, qui in Christi necem non consentiunt, et eum honorant velamento, tanquam scientes unde sint nati. Medius filius, id est populus Judaeorum (ideo medius, quia nec primatum Apostolorum tenuit, nec ultimus in gentibus credit), vidit nuditatem patris, quia consensit in necem Christi. Et nuntiavit fratribus suis. Per eum quippe manifestatum est et quodam modo publicatum, quod erat prophetiae secretum. Ideoque fit fratrum suorum servus. Quid est enim aliud hodie gens ipsa, nisi scriniaria Christianorum, portans Legem et Prophetas ad testimonium assertionis Ecclesiae, ut nos honoremus per sacramentum, quod nuntiant illi per litteram?»

342. PL 40,750.

343. CSEL 36, 350-351; PL 42, 266.

344. PL 40, 750-751.

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 23:³⁴⁵ **«Proinde in duobus filiis, maximo et minimo, duo populi figurati unam uestem a tergo portantes —sacramentum scilicet jam praeteritae atque transactae dominicae passionis— nuditatem patris neque intuentur, quia in Christi necem non consentiunt; et tamen honorant uelamento tamquam scientes, unde sint nati. Medius autem filius, id est populus Iudaeorum —ideo medius, quia nec primatum apostolorum tenuit nec ultimus in gentibus credidit— uidit nuditatem patris, quia consensit in necem Christi et nuntiauit foras fratribus. Per eum quippe manifestatum est et quodam modo publicatum, quod erat in prophetia secretum; ideoque fit seruus fratrum suorum. Quid est enim aliud hodieque gens ipsa nisi quaedam scribaniaria christianorum, baiulans legem et prophetas ad testimonium assertionis ecclesiae, ut nos honoremus per sacramentum, quod nuntiat illa per litteram?»**

Q. 62

La qüestió que ara consideram explica el sentit figurat de la invitació de Déu feta a Abraham a deixar la seva terra, la família pròpia. Abraham és la figura del Crist, que deixa el si del pare i que a la terra deixa el poble jueu per anar al poble gentil. Model i còpia són parells en aquest punt. Però allà on el text del *c. Faust.* segueix amb la tipologia d'Isaac, les *Quaestiones Orosii* sembla que entren en una nota autobiogràfica del seu autor, segons la qual l'explicació adaptada a la pròpia situació vol dir que sortim moralment de la nostra terra quan ens desprenem de les riqueses i abandonam els parents, quan trencam amb els vicis passats i deixam la casa, quan abandonam la memòria del món que tenim davant els ulls. Sembla que l'autor s'havia decantat per algun tipus de vida ascètica, com tants altres ‚potentiores‘ de la Tardana Romanitat. Aquest punt no té, òbviament, cap antecedent:

Quaest. 62:³⁴⁶ «Quid significat quod dixit Deus ad Abraham, Egredere de terra tua, et de cognatione tua, et de domo patris tui (Gen. XII, 1)?»

«Resp. Abraham personam Christi portabat. Sicut enim Abraham terram et cognationem suam dimisit, et domum patris sui, et venit in terram quam ignorabat: ita et Christus dimisit gentem suam, scilicet Iudaeorum, et venit ad populum Gentium. Hic temporalis explanatio hoc habet: moraliter autem eximus de terra nostra, quando divitias et mundi hujus facultates contemnimus; et de cognatione nostra, id est, de vitiis prioribus, quae nobis a nativitate nostra cohaerentia, velut affinitate quadam et consanguinitate conjuncta sunt; et de domo patris nostri, id est, de omni memoria mundi hujus, quae oculorum occurrit obtutibus».

AUGUSTINUS, *c. Faust.*, XII, 25:³⁴⁷ «Christum dicitis ab Israhelitis prophetis non esse praedictum, cui praedicando omnes illae paginae uigilant, si eas perscrutari pietate quam exagitare leuitate malletis. Quis alius in Abraham exit de terra sua et de cognatione sua, ut apud externos ditetur et locupletetur (cf. Gen 12, 1ss), nisi qui relicta terra

345. CSEL 36, 351; PL 42, 266.

346. PL 40, 749-750.

347. CSEL 36, 353-354; PL 42, 267.

et cognatione Iudaeorum, unde secundum carnem natus est, **,apud gentes** ita praepollet et praeualet, ut uideamus? Quis alius in Isaac lignum sibi portabat ad uictimam (cf. Gen 22, 6), nisi qui crucem sibi ad passionem ipse portabat? Quis alius aries immolandus in uepre cornibus adhaerebat, nisi qui crucis patibulo pro nobis offerendus affigebatur?

5. *Qüestions de quodlibet, QQ. 63-65*

Q.63

Ens queden tres qüestions. La Q. 63, sobre els tres gèneres de visions, és un retorn palès al *Gn. litt.* XII, 6, 15.³⁴⁸ Sant Agustí, després d'haver lucubrat sobre el tercer cel, al qual va ser arrabassat sant Pau, dedica un capítol als tres gèneres de visions, que són els que acaparen l'atenció de l'autor:

Quaest. 63.³⁴⁹ «Quot sunt genera visionum?»

«Resp. Tria. Prima visio est corporalis; secunda, spiritualis; tertia, intellectualis. Corporalis ergo visio est quae fit per corpus. Spiritualis, cum imagines eorum quae videmus, in memoria condimus. Intellectualis nempe, cum ea quae corporaliter videmus et imaginaliter in memoria retinemus, intellectu discernimus; quod illud sit corpus, illud similitudo corporis. Hunc autem intellectum bestiae et pecora atque volatilia nullatenus habent. Vident ipsa per corpus; et eorum quae vident imaginaliter species formatur, unde et pecora praesepia recognoscunt, et aves ad nidos suos redeunt: sed nec se ipsa intelligunt quae sint, nec illa quae oculis cernunt. Postremo corporalis visio sine spirituali esse non potest. Statim ergo ut avertimus oculos ab eis quae videmus, imagines eorum quae vidimus, in memoria retinemus. Spiritualis vero visio sine corporali esse potest; unde et absentes homines recordamur, et in tenebris ea quae vidimus, imaginaliter cernimus. Intellectualis nempe nec corporali indiget nec spirituali. Per intellectum nec corpus videmus, nec imaginem corporis. Per hanc quippe videtur iustitia, charitas, ipse Deus, ipsa mens hominis, quae nullum corpus habet, nullam similitudinem corporis. Ob id et raptus fuerat apostolus Paulus in tertium coelum (II Cor. XII, 2), id est ad intellectualem visionem, ut Deum non per corpus, non per similitudinem corporis, sed sicut est ipsa veritas cerneret. Tres ergo coeli, tria sunt visionum de quibus loquimur, genera. Ad hoc profecto pervenerat Paulus, ut Deum sic in ista vita videret, sicut sancti post hanc vitam videbunt».

AUGUSTINUS, *Gn. litt.*, XII, 1-4:³⁵⁰ «In quo de paradiso et tertio coelo quo raptus est Paulus, de quae multiplici visionum genere disputatur».

348. PL 34, 458-459.

349. PL 40, 751-752.

350. PL 34, 452.

Id., *Ibid.*, XII, 6, 15:³⁵¹ «15. Quod autem non imaginaliter, sed proprie videtur, et non per corpus videtur, hoc ea visione videtur, quae omnes caeteras superat. Harum species atque differentias, quantum me Dominus adjuverit, explicare curabo. Ecce in hoc uno praecepto cum legitur, Diliges proximum tuum tanquam teipsum (Matth. XXII, 39), **, tria genera visionum occurrunt'**: unum per oculos, quibus ipsae litterae videntur; alterum per spiritum hominis quo proximus et absens cogitatur; tertium per contuitum mentis, quo ipsa dilectio intellecta conspicitur. In his tribus generibus, illud primum manifestum est omnibus: in hoc enim videtur coelum et terra, et omnia quae in eis conspicua sunt oculis nostris. Nec illud alterum, quo absentia corporalia cogitantur, insinuare difficile est: ipsum quippe coelum et terram, et ea quae in eis videre possumus, etiam in tenebris constituti cogitamus; ubi nihil videntes oculis corporis, animo tamen corporales imagines intuemur, seu veras, sicut ipsa corpora videmus, et memoria retinemus; seu fictas, sicut cogitatio formare potuerit. Aliter enim cogitamus Carthaginem quam novimus, aliter Alexandriam quam non novimus. Tertium vero illud quo dilectio intellecta conspicitur, eas res continet, quae non habent imagines sui similes, quae non sunt quod ipsae. Nam homo vel arbor vel sol, et quaecumque alia corpora, sive caelestia sive terrestria, et praesentia videntur in suis formis, et absentia cogitantur imaginibus animo impressis; et faciunt duo genera visorum, unum per corporis sensus, alterum per spiritum, quo illae imagines continentur. Dilectio autem numquid aliter videtur praesens in specie qua est, et aliter absens in aliqua imagine sui simili? Non utique; sed quantum mente cerni potest, ab alio magis, ab alio minus ipsa cernitur: si autem aliquid corporalis imaginis cogitatur, non ipsa cernitur».

Q. 64

Sorprementent, la penúltima pregunta té com a objecte els tipus d'apostolat. La resposta prové del patrimoni de sant Jeroni, que va establir una quàdruple forma d'apostolat, força adoptada en temps posterior:

Quaest. 64:³⁵² «Quot genera sunt Apostolatus, vel quale nomen sit Apostolus, volo cognoscere».

«Resp. Apostolus interpretatur Missus. Apostolorum sunt genera quatuor: a Deo, non per hominem; a Deo, sed per hominem; per hominem tantum; et ex se. A Deo etenim missus est Moyses. A Deo et per hominem, sicut Jesus Nave. Per hominem tantum, sicut nostris temporibus multi favore vulgi in sacerdotium subrogati sunt. Ex se autem, sicut sunt ipsi pseudoprophetae».

HIERONYMUS, *Commentaria in ep. Ad Galatas*, I, cap. 1, 1:³⁵³ «**Quatuor autem genera apostolorum sunt'**. Unum, quod neque ab hominibus est, neque per hominem, sed per Jesum Christum, et Deum Patrem; aliud, quod **, a Deo'** quidem est; sed per hominem; tertium, quod ab homine, non a Deo; quartum, quod neque a Deo, neque per hominem, neque ab homine, sed a semetipso. De primo genere potest esse Isaias, caeterique prophetae, et ipse apostolus Paulus, qui neque ab hominibus, neque per hominem, sed a Deo Patre et Christo missus est. De secundo, **, Jesus filius Nave'**, qui a Deo quidem est apostolus constitutus, sed **, per hominem'**, Moysen. Tertium ge-

351. PL 34, 458-459.

352. PL 40, 752.

353. PL 26, 312B-C.

nus est, cum hominum favore et studio aliquis ordinatur. Ut nunc videmus plurimos non Dei iudicio, sed redempto favore vulgi in sacerdotium subrogari. Quartum est **,pseudoprophetarum** et pseudoapostolorum».

Q. 65

La present qüestió tanca el nostre tractat. Torna a ésser d'inspiració augustiniana, i d'una de les obres que ja hem trobat, *ciu.*, bastant al final. Se proposa establir uns criteris per a discernir qui és en veritat enviat per Déu. Podria ser que l'autor tingués present com sant Agustí, a la mateixa obra, crítica que els romans haguessin elegit els déus moguts per l'adulació. Aquesta pobra actitud pot afectar en l'elecció dels que se tenen enviats per Déu; però és la darrera frase la que més clarament prové de sant Agustí: **,intelligat non se esse episcopum, qui praeesse dilexerit, non prodesse**»:

Quaest. 65:³⁵⁴ «Quomodo possumus scire qui mittatur a Deo?»

«Resp. Illum cognosce missum a Deo, quem non paucorum hominum laudatio vel potius adulatio eligit; sed illum quem et vita et mores optimi exornant, et apostolicorum exagio sacerdotum, vel etiam qui universorum populorum iudicio comprobatur: qui non appetit praeesse, qui non pecuniam dat ut episcopatus honorem acquirat. Nam de eo qui praeesse festinat, quidam patrum eleganter expressit dicens: Sciat se non esse episcopum, qui praeesse desiderat, non prodesse (Augustinus, *de Civit. Dei*, lib. 19, cap. 19)».

AUGUSTINUS, *De civ Dei*, II, 15:³⁵⁵ «Quae autem illic eligendorum deorum etiam ipsorum falsorum ratio, ac non potius adulatio est?»

Ibid. XIX, 19:³⁵⁶ **,«ut intelligat non se esse episcopum, qui praeesse dilexerit, non prodesse**».

* * *

De moment cal desar la descripció del contingut de les *Quaestiones Orosii*, altrament hom hauria d'exposar bona part de la teologia de sant Agustí. Creiem que hem arribat a mostrar suficients aspectes de la dependència augustiniana que hom observa a tot arreu, de manera que ens sembla clar que entre les *Quaestiones Orosii* i l'obra del bisbe d'Hipona hi ha una relació directa que no admet intermediaris. La subsecció de les QQ. 45-61 és una mostra d'aquesta supeditació. Totes aquestes qüestions s'inspiren en un conjunt de capítols no gens extensos del repetidament esmentat llibre XII del *c. Faust*. Una segona obra d'inspiració, per a aquesta subsecció, fàcilment hauria distorsionant aquella unitat fontal.

354. PL 40, 752.

355. PL 41, 60.

356. PL 41, 647.

V. DATACIÓ DE LES ,QUAESTIONES OROSII'

1. *Seguint la petja de les Quaestiones Orosii*

Ens endinsam en un problema important i gens senzill. Aquest apartat no és més que un resum del que hem pogut establir sobre aquest punt. Una exposició més documentada l'hem desplaçada a un altre estudi.³⁵⁷

Ara ens pertoca dir que hem de donar de baixa qualsevol proposta que ens faci saltar més allà del s. VI, car hem trobat vestigis del nostre tractat ja en la primera meitat del s. V, en les *Instruktionen ad Salonium* de sant Euqueri de Lió. No és segur que, a finals del mateix segle o a la primeria del següent, l'abat Eugipi també se'n servís, car el cap. XVIII bis, de l'edició que va reproduir Migne, ja per la mateixa numeració se fa sospitos; però a una altra part apuntam que és possible que Eugipi tingués alguna coneixença de les *Quaestiones Orosii*. Topam amb citacions abundoses a les *Sententiae*, que Künstle va datar com a del s. VI. Un poc més tard hi ha vestigis a la confessió de fe proposada pel IV Concili de Toledo (634). Si llavors passam a la tradició manuscrita, observam que saltant un segle més, hi ha un còdex, el de Leiden, Universiteitsbibliotheek Codd. BPL 3230, que pertany al s. VIII. Per tant, tenim unes fites de diversa provenença, però de segura fiabilitat, que no ens permeten sortir de l'àmbit cronològic que no vagi entre els ss. V i VII.

Si avançam i ens detenim en la indagació de les fonts que va utilitzar l'autor, observam que totes són anteriors a la mort de sant Agustí (a. 430). Frases literals provenen de les obres augustinianes, especialment del *Gn. litt.*, dels *Io. eu. tr.*, dels llibres de *ciu.* i dels *trin.* Creiem que també una definició d'allò que és un apòstol prové de sant Jeroni, *Commentaria in ep. ad Galatas*. Se troba ben al final del tractat, a la Q. 64. Ara bé, el que més ens sorprèn és la forta presència dels llibres *c. Faust*.

Si tenim presents els textos que ens fitarien el ,terminum post quem', no tenim cap necessitat de passar de l'any 430, ja esmentat, data de la mort de sant Agustí. El termini ,ante quem' ha d'ésser, com a extrem, la data del traspàs de sant Euqueri de Lió (+450). És a dir, podem dir amb molta probabilitat que ens trobam amb una obra conjuminada durant els vint anys que corren entre ambdues dates. Ara bé, a un altre treball estudiam alguns dels camps de la transmissió de les *Quaestiones Orosii*, que són més abundosos del que hom podia besllumar.

2. La llengua i l'estil de les *Quaestiones Orosii*

Caldrà avançar amb altres instruments, per tal d'afinar més la direcció, vers una datació precisa. Fins ara, solament podem assenyalar que un element que ha

357. Vegeu *La pervivència...* (citada en la nota 71).

estat decisiu per excloure la paternitat d'Orosi ha estat el pròleg de les *Quaestiones Orosii*. Si realment l'argument en positiu fos tan senzill, diríem que precisament el pròleg és un dels indicadors que ens menen vers Consenci, la qual cosa no desdii gens de certes línies teològiques, tan trinitàries com antropològiques.

3. Vers l'ambient ideològic de les *Quaestiones Orosii*

Reconstruir el món d'una obra és senzill, si la tenim ben localitzada. No és aquest el nostre cas. Per tant, la nostra tasca s'ha d'emprendre d'una manera indirecta. Ho temptejarem, a partir dels ambients dels autors que utilitzaren el nostre escrit i que hem exposat més amunt.

Ajustant-nos a l'ordre cronològic, direm que coneixem prou bé que sant Eugueri de Lió amb la seva esposa es va retirar a l'illa de Lero, vora Lerins, abans de ser introduït en el ministeri eclesiàstic.³⁵⁸ Encara que no passi de la hipòtesi, asenyalem que s'ha parlat d'un estatge de l'abat Eugipi al mateix lloc, que no ha estat confirmada per proves segures.³⁵⁹

Ja vàrem alçar la sospita que a Lerins, Vicenç, al *Commonitorium*,³⁶⁰ mostràs un esperit crític sobre certs punts de vista de sant Agustí, tot servint-se d'expressions i algun text bíblic, com Ecl 10, 8, que ja trobam a Consenci, *ep.* 12*, 10, 2.³⁶¹ No oblidem que ens introduïm en l'àmbit d'influx d'Arle. El seu bisbe Patrocle havia mantingut un contacte estret amb Consenci, mentre pretenia atreure al seu bàndol sant Agustí. Tot ens fa subratllar la importància de l'eix de comunicacions existent entre la Menorca de Consenci i la Narbonense.³⁶²

No creiem sobrer tenir en compte l'influx de la política dels bisbes d'Arle, a partir de Patrocle, que podrien tenir un esguard suspicax sobre els ambients priscil·lians de la Hispània.

Avançam amb una reflexió sobre l'altra obra, que ens sembla contaminada per les *Quaestiones Orosii*. Recordarem que la presència del *c. Faust.*, tant en aquest llibre com en els *Excerpta* d'Eugipi, ens sembla desproporcionada. Una possible explicació per a justificar-la seria apel·lar a la vigilància contra les vel·leïtats dels priscil·lians, considerats com a maniqueïtzants. Tornem-ho a recollir: els dos textos antipriscil·lians de sant Agustí, adreçats a Orosi i recollits per Eugipi, així com les cinc citacions dels escrits adreçats a Consenci, també de

358. Vegeu el resum biogràfic de Josep. M^a. ROVIRA BELLOSO, dins *Vicenç de Lerins, Commonitori, Salvià de Marsella, a l'Església, Eugueri de Lió, Lloança del desert*, (Clàssics del cristianisme 70) Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya. Fundació Enciclopèdia Catalana. Edicions Proa 1998, 38-40.

359. PIZZANI, *Patrologia*, IV, 193.

360. *Consentius/Severus de Menorca. Vint-i-cinc anys d'estudis. 1975-2000*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XX (2001), 643.

361. CSEL 88, 76.

362. Vegeu *Orígens del cristianisme...*, I, el mapa de 251 i les 252-255.

tendència antipriscil·liana, ens podran orientar vers el descobriment de la pàtria de les *Quaestiones Orosii* i, per ventura, ens desvetlin la seva paternitat.

Passant a la tercera obra ja examinada, direm que de la hispanitat de les *Sententiae* i del seu sabor antipriscil·lià no n'han dubtat ni el seu editor, Künstle, ni el seu fugisser comentarista, Madoz.

L'altre món que hem de talaïar és el dels concilis hispànics. Des del que se va celebrar a Saragossa l'any 380, el priscil·lianisme va polaritzar les seves actes. Deixant de banda les qüestions eclesiàstiques, que per res incideixen en les *Quaestiones Orosii*, hem d'afirmar que el debat trinitari, sobretot el combat contra el modalisme, en certa manera engendrador de l'arrianisme, que més tard importarien a la Hispània els visigots, es va perpetuar. Els bisbes hispànics havien de combatre les reals o suposades desviacions en la doctrina trinitària dels priscil·lians i, ensems, les dels visigots arrians. Per aquest motiu les *Quaestiones Orosii* foren un bon resum de fórmules, que pogueren ésser utilitzades pels concilis dels anys 634 i 675. Pel que sembla, el nostre llibret depèn de sant Gregori d'Il·liberis i de Baquiari, pel que fa a certes formulacions trinitàries.

Les relacions de Consenci amb Orosi semblen segures. N'hem parlat en aquest anuari.³⁶³

El nostre horitzó s'ha estès fins allà on Consenci i Patrocle d'Arle ordien la campanya antipriscil·liana, fins al món de la Narbonesa, a Lerins. Però les *Quaestiones Orosii* són un escrit hispànic. L'altre extrem que abasta la nostra vista són les *Sententiae*, hispàniques, com els concilis de Toledo. Nosaltres arribam a proposar com a hipòtesi que el qui de fet lligava Arles amb Tarragona i el món hispànic continental era Consenci, de Menorca estant.

En aquest sentit, avançam uns suggeriments, que ens semblen pertinents, per tal de desbrostar un caminó que pugui apropar-nos a l'autor de les *Quaestiones Orosii*.

VII. SEMBLANCES DE LES 'QUAESTIONES OROSII' AMB ELS ESCRITS DE CONSENCI

Per tal d'avançar en l'aproximació a l'origen del nostre escrit, procedirem per la via de la comparació. Ens detindrem abans de tot en examinar si hi ha possibilitat d'establir contactes entre les *Quaestiones Orosii* i els escrits segurs de Consenci.

No entrarem, per ara, d'una manera detallada en una anàlisi filològica dels escrits que ens ocupen, amb la seguretat que persones més enteses hi puguin fer un estudi més detingut. En tot cas, aquest estudi el deixam per a una altra ocasió.

Ara ens fixarem en les línies de pensament principals i en algunes circumstàncies històriques, que poden il·luminar aquesta recerca.

363. Vegeu *Consentius/Severus de Menorca* (acabat de citar), 650 i sovint.

Aquesta passa la donam empesos, no just perquè fa estona que consideràvem que calia recollir la intuïció de Seguí, sinó perquè ens ha incitat a fer-ho ara el Prof. Josep. Perarnau i Espelt. Escorcollant catàlegs dels còdexs antics, s'ha fixat en què el manuscrit 56 de la Biblioteca Capitolare de Pistoia, a diferència del que coneixíem, atribueix a ,Consentius Hispanus' les *Quaestiones Orosii*, sota el títol de l'obra editada, *Dialogus quaestionum LXV*.³⁶⁴ De moment ignoram els fonaments que tenen els autors per a prendre aquesta opció.

Nosaltres volem avançar dient que els elements teològics que podem manejar, presos dels escrits de Consenci, se troben a l'*ep.* 119, 3-5. Qualque cosa més podem deduir de les *ep.* 205, 120, i del *c. mend.* de sant Agustí, que responen a inquietuds del nostre autor. Les seves *ep.* 11* i 12* solament ens serveixen per a establir aspectes complementaris.

Quant a les *Quaestiones Orosii*, recordem que els 15 primers números se refereixen a la problemàtica trinitària i cristològica. Les que van entre els ns. 16 i el 62 tracten de la creació, d'Adam, Eva, Caïn i Abel, Noè i Abraham. La pregunta 63 versa sobre els tipus de visions, la 64 interroga sobre l'apostolat i la darrera, la 65, demana criteris per a saber qui vertaderament és enviat, la qual acaba amb una citació expressa del *ciu.*, 19, 19, de sant Agustí, reconegut com a pare de l'Església.

Les coses així estant, hem de precisar que la comparació d'aquesta obra, amb les altres de Consenci solament és possible a partir de les 15 primeres qüestions. La resta solament ofereix qualque indici aïllat, encara que no indiferent.

Quant a les qüestions sobre la creació i altres continguts que se troben a l'Antic Testament, hem de dir que allò que podem extreure de més interès és la seva palesa inspiració augustiniana i, negativament, la no dependència d'escrits posteriors a la primera meitat del s. V. Efectivament, Consenci era més jove que sant Agustí. Però no podem postular una vida que depassés els setanta anys, més o menys.³⁶⁵ Els seus primers escrits daten del 414-415.

1. Intencions i estil

Començarem per les semblances que trobam en el pròleg. Consideram que és prou important atendre els propòsits que explicita l'autor de les *Quaestiones*

364. *I manoscritti medievali della Provincia di Pistoia*, a cura di Giovanna MURANO – Gianfranco SAVINO – Silvia ZAMPONI con la collaborazione di Sandra BERTELLI – Simona BIANCHI – Francesca Sara D'IMPERO – Silvia FIASCHI, (Società Internazionale per lo Studio del Medioevo Latino (Regione Toscana. Giunta Regionale) Sismel) Bottai (Firenze), Edizioni del Galluzzo 1998, 24: «PISTOIA. ARCHIVIO CAPITOLARE, 1 C.54, 1489 gennaio 5. n°. 2. ff. 12r-27v [CONSENTIUS HISPANUS, *Dialogus quaestionum LXV*] (attr. Augustinus)».

365. Per més que no sortim de la hipòtesi, creiem una mica prematura la data de la mort de Consenci, que li certifica ROVIRA BELLOSO, dins *Vicenç de Lerins*, 42. Si l'*ep.* 11* és de l'any 419, que provocà la resposta de sant Agustí, amb el *c. mend.*, de l'any següent, la qual, a son torn, va ser contestada per Consenci amb l'*ep.* 12*, difícilment el podem donar per mort en el mateix any 420. La carta el mostra ple de vida i de projectes.

Orosii i, a més, la descripció del mètode que seguirà. Al pròleg, justifica la seva tasca i la considera com a un assaig emprès en to més senzill que molts altres tractats, car els doctors espirituals deixaren moltes qüestions inassequibles als lectors menys il·lustrats. Aquesta pretensió li serveix per ressaltar que, per la seva petitesa, a causa de la menor il·lustració, molts temes importants quedaven sense prou explicació: «parvitati nostrae ambiguitatem non minimam reliquerunt»

No solament hem de ressaltar aquest aspecte, comú a l'escrit de Sever i de Consenci, sinó que també, amb la Circular de Sever, coincideix a donar una gran importància al llenguatge senzill i no recercat, aspecte ponderat recentment.³⁶⁶ Per contraposició a altres autors més erudits, s'expressa així el començament de les *Quaestiones Orosii*: «...ea tamen quae leguntur, propter eloquii venustatem et difficillimas quaestionum perplexitates, minime intelliguntur». Si cercam una convergència en els mots, no la trobarem fàcilment en aquests bocins; però sí que hi ha proximitat en les pretensions, la qual cosa no se repeteix en els pròlegs d'altres escrits.

Sever de Menorca, després de presentar-se com el darrer dels cristians, obre la seva Circular tot ressaltant que la formosor de la virtut queda amagada, si hom la descriu amb un llenguatge exuberant: 1, 2: «...si abundantiori eloquio circumlita fuerit ac fucata». Ho hem deixat ja força assenyalat a altres indrets, on remarcam la preferència pel ‚sermo humilis‘, en la qual cosa el varen imitar altres obres hagiogràfiques, com els *Miracula facta Vzali* i la *Vita Martini*³⁶⁷ o la *Vita Augustini*, de Possidi, com hem assenyalat.³⁶⁸

Consenci, *ep.* 119, 1, comença amb una apologia, tot remarcant la seva petitesa i el seu estat d'ànim hesitatiu: ‚expectationem animi fluctuare‘. Per sortir-ne confiava en l'ajut d'Agustí. Diguem que els pròlegs de les obres semblants prenen un to ben diferent i no reflecteixen de cap manera aquestes mostres de petitesa i de modèstia, com tampoc ponderen la importància d'un llenguatge senzill. Aquestes són preocupacions alienes als tals escrits, tret del nostre.

Si els escrits menorquins i les *Quaestiones Orosii* convergeixen en el fet que s'introdueixen amb unes pretensions de modèstia i volen obrir-se pas apel·lant a la grandesa de l'acció de Déu o en la confiança en la saviesa del bisbe d'Hipona, hem de reconèixer que, per l'altre caire, l'autor dels *Commentarii in Genesisim in tres libros distributi*, se presenta amb to batallador. Entra directament en discus-

366. Cf. Josep AMENGUAL I BATLE, *Orígens del Cristianisme a les Balears i el seu desenvolupament fins a l'època musulmana*, I, (Els Treballs i els Dies 36) Palma de Mallorca, Editorial Moll 1991, 77, 79, i II (1992), 13, nota 3; ID., *Consentius/Severus de Menorca...*, dins «ATCA», XX (2001), 665-666; Jacques FONTAINE, *Une polémique stylistique instructive dans la "lettre encyclique de Sévère de Minorque"*, dins «EVLOGIA. Mélanges offerts à Antoon A. R. Bastiaensen à l'occasion de son soixante-cinquième anniversaire», publiés par G. J. M. BARTELINK, A. HILHORST, C. H. KNEEPENS (Instrumenta patristica XXIV) Steenbrugis –The Hague 1991, 119-135.

367. Josep AMENGUAL I BATLE, *Orígens del Cristianisme a les Balears*, 194-198, entre altres.

368. Cf., més amunt, p. 20.

sió i en l'atac dels qui pensen altrament, per tal de no embafar els lectors.³⁶⁹ Vora les apel·lacions a la subjectivitat que fan els illencs, aquest altre intèrpret posa en primer terme la galeria dels lectors. Per això, ja poden ser nombroses les coincidències entre ambdues obres, tanmateix l'objectiu i la pretensió de cadascuna són ben diversos. Sigui ferm aquest punt, per tal de no cercar en les *Quaestiones Orosii* una dependència global dels *Commentarii*.

Des de la declaració d'intencions dels pròlegs, hem de dir que no hem sabut trobar textos més emparentats amb les *Quaestiones Orosii* que els escrits de Sever-Consenci.³⁷⁰

2. Convergències d'enfocament teològic

2.1. L'expressió *‘homo assumptus’*

Se tracta d'una manera d'explicar l'encarnació del Fill de Déu, prou freqüent en la teologia occidental, fins a temps medievals avançats.³⁷¹ No ens detindrem en explicacions teològiques, car no farien al cas. Però cal anotar que aquesta fórmula se repeteix en l'*ep.* 119 de Consenci. Comença per afectar al plantejament del primer llibre sobre la Trinitat que l'autor havia compost. Per tal de no errar, s'adreçava a sant Agustí: 3:³⁷² «...cum ergo circa finem primi libri, sicut procul dubio meminisse dignaris, cupiens comprobare Dominum Iesum Christum, id est **,hominem adsumptum** ita diuinam potentiam possidere, ut materia carnis humanae, quam susceperat, permaneret, —cum in illis uisceribus nihil aliud quam infirmitatem perisse docuissem, illius mihi nodus quaestionis obiectus est. “Si”, inquit, “homo ille, quem adsumpsit Christus, in deum uersus est, ergo localis esse non debuit!”». Si aquí Consenci ha hagut de vèncer el perill de materialitzar el Fill de Déu, més endavant ha de protegir la seva reflexió d'introduir dues persones en Crist, la qual cosa conduiria, com tornarem a dir, a una quaternitat, en lloc de a la Trinitat: 4:³⁷³ «...ex quo intelligi debere monstrabam ,hominem quem Christus adsumpsit', in deum quidem uersum susceptam non amisisse naturam, non tamen quasi quartam credi posse personam».

Passem ara a les *Quaestiones Orosii*. Hi observarem una notable freqüència d'aquesta fórmula. Comencem per la primera, que trobam a la resposta a la Q. 4:³⁷⁴

369. *Commentarii...*, Prol., PL 50, 893: **«Verentes multiplicia congerere, ne stomachus legentium saturatus non solum oblata renuat, sed et ingesta rejiciat, priusquam de mundi principio sit loquendum, dicendum est contra eos qui ore sacrilego de Deo disputare nituntur**».

370. Josep AMENGUAL I BATLE, *Orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 191-215, aporta prou indicis per a destriar la mà de Consenci en la Circular del bisbe Sever.

371. *Orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 240-241.

372. CSEL 34/2, 700; PL 33, 450.

373. CSEL 34/2, 702; PL 33, 451.

374. PL 40, 736.

«Hic, inquam, homo coelestis est. Coelestem itaque dico, quia non ex humano conceptus est semine, sed de Maria virgine pro nostra salute **,assumptus a Filio Dei'**.». Aquí introdueix un element, el de l'Encarnació, que no llegim en els escrits coneguts de Consenci. En realitat, la seva reflexió teològica sobre aquest punt abasta un grapat de línies, no més. Evidentment, prescindim d'altres expressions com **,assumere carnem'**, que se barregen amb la que ens ocupa, perquè no presenten cap tipus de problema, i tampoc pertanyen a la literatura segura de Consenci.

Un altre passatge interessant és a la mateixa resposta, cap al final:³⁷⁵ «Ergo, ut supra diximus, secundum **,assumpti hominis'** formam dictum est, Pater major me est». Seguidament, a l'altra resposta resol la dificultat amb el recurs tradicional de distingir entre allò que diem del Crist en quant Déu i en quant home. De la mateixa manera, al final de la resposta, Q. 4,³⁷⁶ ha de servir-se de la distinció entre allò que és propi de cada persona divina i allò que és comú a la Trinitat: «Ergo, ut supra diximus, secundum **,assumpti hominis'** formam dictum est, Pater major me est».

Tan aferrat està l'autor a la fórmula que la considera útil per a esbrinar la missió de l'Esperit Sant. Pedagògicament, aquesta vegada llegim l'expressió que ens ocupa, en la pregunta o dificultat, Q. 9:³⁷⁷ «Ergo, ut supra diximus, secundum **,assumpti hominis'** formam dictum est, Pater major me est». La resposta és negativa, però per tal que poguéssim copsar l'acció de l'Esperit, ens diu que va actuar **,per subjectam creaturam'**.

2.2 *El terme ,deitas'*

Ja vàrem observar que, per remarcar la unitat de Déu i la diversitat de les persones, on sant Agustí prefereix el mot ,diuinitas', el nostre teòleg utilitza l'altre, ,deitas': *ep.* 119, 4, 6: «...non separatam possident substantiam deitatis». ³⁷⁸ A les *Quaestiones Orosii*, resposta a Q. 1, ³⁷⁹, en un context semblant, afirma: «Personas distinguimus, non **,deitatem'** separamus». Més endavant, a la resposta a la Q. 5, ³⁸⁰, precisa més: «Duas substantias accipimus in uno Filio Dei, unam **,deitatis'**, alteram humanitatis, non duas personas. ³⁸¹ De cap

375. PL 40, 736.

376. PL 40, 736.

377. PL 40, 737.

378. *Terminologia trinitària de Consenci (415-420): tempteigs de teologia trinitària d'un autòdidacte integrista*, dins *Fe i teologia en la història*. «Estudis en honor del Prof. Dr. Evangelista Vilanova, A cura de Joan BUSQUETS i Maria MARTINELL» (Scripta et Documenta 56), Barcelona, Bolonya, Montserrat, Facultat de Teologia de Catalunya – Istituto per le Scienze Religiose – Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1997, 305-306.

379. PL 40, 734.

380. PL 40, 736.

381. Vicenç de LERINS, XVI: «...unum Deum in Trinitatis plenitudine et item Trinitatis aequalitatem in una Divinitate veneratur; ut neque singularitas substantiae personarum confundat

manera voldríem originar un malentès, com si creiéssim que ,deitas' fos un terme poc freqüent entre els escriptors cristians. Ben el contrari. Volem dir que és el que prefereix Consenci.

En aquest context emergeix el problema de les dues naturaleses del Crist. A l'*ep.* 119, 4,³⁸² tot servint-se de l'expressió ,homo assumptus', que acabam de comentar, precisa que en el Crist no hi ha dues persones, car d'altra manera en la Trinitat n'hauríem d'afegir una quarta: «...ex quo intellegi debere monstrabam **,hominem quem Christus adsumpsit'**, in deum quidem uersum susceptam non amisisse naturam, non tamen quasi quartam credi posse personam». Aquest raonament pertany a l'obra sobre la Trinitat, que havia compost abans. Devia ésser una preocupació de la qual Consenci no se n'alliberava, i tampoc sant Agustí no arribà a alleugerir-lo.³⁸³

A les *Quaestiones Orosii*, Q. 5, en la resposta empra un llenguatge més planer, aclareix que el fet que accepti dues substàncies en l'únic Fill de Déu, no implica que en Déu hi hagi una quaternitat: «Duas substantias accipimus in uno Filio Dei, unam deitatis, alteram humanitatis, non duas personas. Igitur, si dixerimus duas esse personas, introducemus duos filios; et jam non erit Trinitas, sed quaternitas».³⁸⁴ El que a Consenci se diu amb el terme ,quartam personam' aquí s'expressa amb el mot ,quaternitas'.

Des del punt de vista de la igualtat en les persones de la Trinitat ambdós escrits parteixen de la identitat de la substància o essència divina per resoldre-la, malgrat algunes expressions bíbliques puguin rebre una interpretació, segons la qual hi ha una major antiguitat entre elles. Així Consenci, a l'*ep.* 119, 4,³⁸⁵ s'expressa d'aquesta manera: «...omnia, quae patris sunt, filii sunt et, quae filii sunt, patris sunt et, quae utriusque sunt, spiritus sancti sunt, quia non quasi aequalem sed eandem, id est uncam non separatam possident substantiam deitatis; et ideo uel maiestate uel aetate alter alterum non praecedit, quia diuidi, quod plenum est, non potest nec est in plenitudine aliquid, quod possit plenitudinem separare et maiorem uni minorem alteri facere portionem».

Per la seva part, la Q. 3, que esmentam a un altre lloc, se planteja sobre la necessitat de donar raó a partir de les Escriptures a la unitat de la substància o

proprietatem, neque item Trinitatis distinctio unitatem separet **,Deitatis'**. I, en context més cristològic, escriu: «XIII, Quomodo in Salvatore aliud atque aliud, non alius atque alius? Quia uidelicet altera substantia divinitatis, altera humanitatis; sed tamen **,deitas'** et humanitas non alter et alter, sed unus idemque Christus».

382. CSEL 34/2, 702; PL 33, 451.

383. *Orígens del Cristianisme a les Balears*, II, p. 75, nota 25, a aquest passatge.

384. Més tard, i amb esment exprés de Nestori, Vicenç de Lerins l'anatematitza d'aquesta manera: «Anathema Nestorio neganti ex Virgine Deum natum, adserenti duos Christos, et explosa Trinitatis fide, quaternitatem nobis introducenti». Atès el context, hem de dir que les *Quaestiones Orosii* no depenen de cap manera de Vicenç. La problemàtica d'aquest és posterior i, pel que sembla, desconeguda per l'autor de les *Quaestiones Orosii*. Consenci era un expert heresiòleg. Coneixia el macedonianisme, cf. *ep.* 119, 1, 6, l'origenisme i moltes heretgies occidentals, com són ara el donatisme, el priscil·lianisme, el pelagianisme, etc.

385. CSEL 34/2, 701; PL 33, 450-451.

essència divina.³⁸⁶ La resposta és afirmativa: «Unum sunt, scilicet natura, non persona.[...] Pater, inquam, Deus, Filius Deus, Spiritus sanctus Deus; non tres dii, sed unus Deus est. Nam si Pater major, Filius minor, Spiritus sanctus plus quam minor, quod haeretica pravitas asserit, jam non erit unus Deus, sed tres dii; quod nefas est credere.[...] Ac per hoc sicut non dicimus tres deos, nec tres essentias; ita nec tres sapientias, nec tres spiritus. Nam interrogati de singulis personis, si Pater sit sapientia vel Spiritus sanctus; respondemus, Pater sapientia, et Filius sapientia, et Spiritus sanctus sapientia: non tres sapientiae, nec tres spiritus, sed una sapientia est et unus spiritus; sicut est una substantia, aut una essentia: quia hoc est illi esse quod sapientem esse vel spiritum esse».³⁸⁷

No creiem que la discordància terminològica entre les *Quaestiones Orosii*, quant a l'ús del terme 'substantia', si el comparem amb el que recomanava sant Agustí a Consenci, a l'*ep.* 120, 17,³⁸⁸ sigui un entrebanc decisiu per descartar la nostra hipòtesi. Consenci se podria emparar en l',auctoritas sanctorum', *ep.* 119, 1,³⁸⁹ en lloc de seguir el parer del 'tractator' Agustí, *ep.* 12*, 12, 1,³⁹⁰ que qualque dia podrà ser condemnat com ho havia estat Orígenes. El concili de Nicea era prou conegut i reconegut i la seva lletra se reflectia en la seva carta. Per un altre cantó, ens ve la sospita que Consenci no va escriure a St. Agustí que pensava en ell com a corrector de les seves obres sense haver començat d'alguna manera a redactar-ne algunes, *ep.* 119, 6.³⁹¹

3. *Pneumatologia*

La presa de postura de Consenci, a l'*ep.* 119, 2, 6: «Spiritum sanctum, quem neque genitum neque ingenitum credimus», té com a objectiu refutar el macedonianisme, que negaria la divinitat de l'Esperit Sant.³⁹²

El *Dialogus*, també deixa caure la preocupació per allunyar-se de possibles desviacions doctrinals, el nom de les quals queda ocult però, pel que llegim, podem entendre a quin corrent se refereix la resposta a la Q. 2: «Spiritum sanctum neque ingenitum, neque genitum fides certa declarat. Quia si dixerimus ingenitum, duos patres affirmare videbimur: si autem genitum, tunc duos filios credere culpabimur. Sed quod certa fides tenet, nec ingenitus est, nec genitus; sed ab utroque procedens». L'allunyament de la possibilitat d'arribar a una 'quaternitas' torna ser present.

386. PL 40, 735.

387. PL 40, 735.

388. Cf. p. 30.

389. CSEL 34/2, 699.

390. CSEL 88, 77.

391. CSEL 34/2, 703-704.

392. *Origens del Cristianisme a les Balears*, II, 71, nota 10, a aquest passatge.

4. Unes expressions que travessen tot el llibre

4.1 *Trinitas quae Deus est*

Una expressió semblant no la trobam en els escrits coneguts de Consenci. Però sí que la llegim a la resposta que va rebre de St. Agustí, amb l'*ep.* 120, 1, 6:³⁹³ «in ea trinitate quae est deus». Al n.º. 2, 7:³⁹⁴ trobam: «eadem trinitas unus deus». ³⁹⁵ Al n.º. 3, 17:³⁹⁶ «quod et diuinitas trinitatis — quae putatur alia esse quam est ipsa trinitas. [...] item si non est substantia ista diuinitas et secundum hanc est trinitas unus deus. [...] ideo, cum sit trinitas, unus est deus. [...] nam nonnulli nostri et maxime Graeci trinitatem, quae Deus est, magis essentiam quam unam substantiam esse dixerunt».

És ben possible que Consenci se donàs per ben alliçonat, i va poder aprendre aquesta expressió, que completava el seu pensament. Sigui el que sigui, observem la presència d'aquesta fórmula a les *Quaestiones Orosii*, que enceten les dotzenes de preguntes precisament amb aquesta: «In primis quaero a te, utrum Deus Trinitas sit». Repetim la citació d'un passatge, perquè adduir-lo serveix per al nostre objectiu. Pertany a la resposta a la Q. 9:³⁹⁷ «Numquam enim illa incomprehensibilis immutabilisque divinitas, quae est Trinitas Deus, ab oculis carnalibus videri potest, nisi, ut dictum est, per subjectam creaturam».

Ara ja entram dins la secció explicativa de l'Antic Testament, especialment del *Gènesi*. Som a la Q. 20: «...aeterna felicitas, contemplando Trinitatem Deum». Seguint per la resposta a la Q. 21, ens trobam amb un context semblant a l'anterior: «...et contempletur Trinitatem Deum esse in Deo».

Entrant en el joc de números, a la Q. 26, respon demanant-se: «Quid autem aliud hic numerus ostendit, nisi Trinitatem quae Deus est? [...] Tres ergo hae partes senarii numeri demonstrant nobis Trinitatem Deum». De mode semblant s'expressa a la Q. 36: «Deus quamvis unus sit, tamen Trinitas est».

Si retrocedim una mica ens trobam, a la Q. 35, que diu: «Absit ut Deus, qui est Trinitas, ex hoc quod ejus dicitur deambulatio, corporeus aut localis esse credatur». Amb aquesta negació de la corporeïtat en Déu ens afanyarem un poc seguidament.

Com a segona conclusió d'aquest punt, voldríem apuntar que aquesta constància en una mateixa terminologia ens fa pensar que, almenys la part trinitària i la veterotestamentària de les *Quaestiones Orosii*, per més que siguin d'estil divers, pertanyen a un mateix autor. D'aquest indici tot sol no ho podríem concloure; però, mentre no hi hagi raons positives per pensar el contrari, som a favor del text actual.

393. CSEL 34/2, 708; PL 33, 454-455.

394. CSEL 34/2, 710; PL 33, 456.

395. Cf. Ps. EUQUERI, *Com. In Gn*, vers. 26, PL 50, 900, entre d'altres, que també empra la mateixa expressió.

396. CSEL 34/2, 719; PL 33, 460.

397. PL 40, 737.

4.2 L'exclusió de la corporeïtat i de la localitat en Déu

Començam per transcriure un passatge llarg de Consenci, en el qual planteja la seva manera d'enfocar la qüestió, *ep.* 119, 5: «Sed tu, uir, cui coelum, ut arbitrator, ipsum subtilitate cogitationum intrare concessum est —verax etenim est qui ait: “Beati mundo corde, quoniam ipsi deum videbunt” (Mt 5,8)—super omnia sidera ad ipsam contemplationem altitudinem mundi cordis attollens ais non tamquam aliquod corpus debere cogitari deum: nam etiam si quispiam animo lucem millies, quam huius solis est, clariorem maioremque confingat, nullam illic dei similitudinem comprehendi posse, quia corpus est omne, quod cerni potest».

Les *Quaestiones Orosii*, tot just a la primera entrada, s'atansen a aquest punt, Q. 1:³⁹⁸ «Non quod Deus Pater uterum habeat sicut nos, aut corporeus esse credendus sit; sed per uterum substantiam intelligi voluit, de qua natus est Filius. Quod est Pater, hoc genuit: Deus Deum, lux lucem». La generació del Fill no exigeix corporeïtat, car se mou dins la divinitat.

La mateixa preocupació se manifesta pel que fa a l'Esperit Sant, a la Q. 22:³⁹⁹ «Spiritus Dei ferebatur super aquas (Gen. I, 2): localiter ferebatur, sicut sol et luna et alia sidera, an aliter?». La resposta que segueix és fàcil de copsar: «Spiritus sanctus Deus est. Quare non continetur loco aut distenditur, neque temporum motionibus subjacet, sed est ubique praesens totus. Cum modo sane nominavit creaturam, cui superferri diceretur Spiritus sanctus, non localiter, sed potentialiter dicitur».

Després de referir-se al Pare i a l'Esperit Sant, a la Q. 35, se planteja la qüestió sobre Déu, a partir de Gn 3, 8, segons el qual Déu passejava pel Paradís, i respon que s'ha d'evitar tota expressió que indueixi a pensar que Déu se movia corporalment i temporalment.

A la qüestió 40, el text de Gn 2, 19, li dóna ocasió per a explicar com Déu va presentar les criatures a Adam. El tema li exigeix, encara, tota la qüestió 41.

Observam que la qüestió, encetada ja per Consenci en l'*ep.* 119, se resol més àmpliament en aquesta altra obra.

5. El camí aspre de la teologia

El pròleg de les *Quaestiones Orosii* critica d'alguna manera els teòlegs, perquè «dum coguntur propter altitudinem Scripturae divinae viam carpere»,⁴⁰⁰ deixen ansiosos els petits. Ara bé, aquesta és la sensació de Consenci, com se

398. PL 40, 734.

399. PL 40, 740.

400. PL 40, 733.

desprèn de les seves múltiples expressions, referides precisament a la tasca teològica.

El recurs a la comparació de la recerca teològica com a un camí aspre i tortuós és freqüent, a Consenci. Tot lamentant la seva solitud teològica, ja a l'*ep.* 119, 6⁴⁰¹ podem llegir: «...cum enim multi in illis, in quibus habitamus, insulis dum recto ad uiam pergunt aggere, in tramitem tortuosi huius erroris incurrint, eritne aliquis illic Augustinus, cuius auctoritati cedant, cuius doctrinae credant, cuius ingenio superentur? an forte ex illo paternitatis affectu mauis me occulta admonitione dirigere, quam uelut comitem prauis itineris increpare?». Una mica més endavant se justifica i s'empara en un text de sant Pau: «...neque enim stulti aestimandi sunt, quos Paulus apostolus, ne in incertum currerent admonebat dicens: "Sic currite ut comprehendatis" (I Cor. 9, 24): uia ista quam currimus, non solum relinquenda nobis uerum etiam intercludenda atque praecidenda tibi est».

Quelcom de semblant llegim a l'*ep.* 12*, 11, 1:⁴⁰² «Quid autem periculosius quam ut homo, cum possit ad uitam absque tanto inutilis doctrinae circuitu peruenire, tamen insanis curiositatis illicitae stimulis incitatus longi atque ardui itineris anfractum, de quo nemo adhuc absque uulnere euasit, arripiat?»

Els nostres resultats no són més que aproximatiu; però els podem encabir amb l'expressió del pròleg de les *Quaestiones Orosii*, com a mostra d'una mateixa mentalitat.

6. Citacions dels clàssics

Hom ha observat la bona coneixença que Consenci tenia dels clàssics llatins. L'editor de les cartes 1*-29* ho ha remarcat en les notes⁴⁰³ i ho vàrem exposar a un altre lloc, esmentant Ciceró, Virgili, Terenci, etc.⁴⁰⁴ Al nostre cas podem topar amb alguns passatges, preferentment de Virgili.

A les *Quaestiones Orosii*, en la resposta a la qüestió 30, també podem trobar-hi alguna citació important, com és ara: «Secundum id quod ait nobilissimus quidam poetarum: Uterumque armato milite complent». (Virgil., *Aeneid.* lib. 2, vers. 20).⁴⁰⁵ Els resultats de la nostra recerca ens donen una sola citació, en els Pares llatins anteriors a la primera meitat del s. V, i és a sant Agustí: *ench.*, Cp. XLIV.⁴⁰⁶ «Sed ideo etiam ipsi mori peccato plerumque dicuntur cum procul

401. CSEL 34/2, 703; PL 33, 451.

402. CSEL 88, 114-115.

403. *Sancti Aureli Augustini Opera. Epistolae ex duobus codicibus nuper in lucem prolatae. Epistolae 1* - 29**, cura Johannis DIVJAC editae (CSEL 88), Viennae, Österreichische Akademie der Wissenschaften 1981, 3-138: *ep.* 11* i 12*, 51-70 i 70-80, respectivament.

404. *Orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 26-28, amb algunes indicacions bibliogràfiques.

405. Cf. pp. 15, 72.

406. CCL 46, 73; PL 40, 254.

dubio non uni sed multis peccatis omnibusque moriantur quaecumque iam propria commiserunt uel cogitatione uel locutione uel opere, quia etiam per singularem numerum pluralis numerus significari solet, sicut ait ille: Vterumque armato milite complent» (Virgil., *Aeneis* 2,20).

Per a l'altra reminiscència dels clàssics, que llegim a la resposta a la Q. 56:⁴⁰⁷ «Hinc etiam quidam poeta ait: Numero Deus impare gaudet». (Virgil., *Eclog.* VIII, vers. 75),⁴⁰⁸ coneixem dues obres de sant Jeroni, que la repeteixen; però no diríem que l'autor de les *Quaestiones Orosii* s'hi inspiràs. Més tost pensam que no. Se tracta de l'*ep.* 48, 19:⁴⁰⁹ «...et si hos audire noluerint obtrectatores mei, grammaticorum scholas eis faciam conclamare: Numero deus impare gaudet», (Vergil., *Buc.* VIII, 75) i *Commentarii in Aggaeum*, 1, 1:⁴¹⁰ «Et sextum mensem qui praeerierat, et qui numerus labori deputatur, ad unionem reuerteretur Dei, et imparem numerum solumque sequeretur, quem mundum esse gentilis quoque poeta nouit dicens: ...Numero Deus impare gaudet». (Vergil., *Eclog.* 8, 75).⁴¹¹

A més d'aquestes citacions expresses, pensam que hem de comptar amb explicacions gramaticals manllevades de qualque manual escolar, emprat aleshores a l'escola de la Tarraconense.⁴¹²

7. *El propositum de Consenci i la sortida del món de la Q. 62*

L'estil de les respostes que llegim a les *Quaestiones Orosii* origina que s'utilitzi la segona persona o la tercera, d'una forma indeterminada. Ara bé, a la segona part de la resposta a la Q. 62, es trenca aquest mode de respondre i l'autor s'implica servint-se de la primera persona del plural. No serà que ens trobam amb l'explicació dels motius que induïren Consenci a engrescar-se amb el 'propositum', *ep.* 12*, 13, 6,⁴¹³ que al moment d'escriure aquesta lletra era més aviat un projecte de viure l',otium' que era a l'abast dels 'potentiores' de l'època i que en Consenci, com en altres casos, hauria derivat cada cop més vers una vida ascètica?

Les *Quaestiones Orosii*, Q. 62,⁴¹⁴ ho exposen d'aquesta manera: «Hic temporalis explanatio hoc habet: moraliter autem eximus de terra nostra quando diuitias et mundi hujus facultates contemnimus; et de cognatione nostra, id est, de vitiis prioribus, quae nobis a nativitate nostra cohaerentia, velut affinitate qua-

407. PL 40, 750.

408. Cf. pp. 15, 94.

409. *Apologeticum ad Pammachium*, CSEL 44/1, 384; PL 22, 509.

410. CCL 76A, 714-715.

411. PL 25, 1389C.

412. *Orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 228.

413. CSEL 88, 78.

414. PL 40, 750.

dam et consanguinitate conjuncta sunt; et de domo patris nostri, id est, de omni memoria mundi hujus, quae oculorum occurrit obtutibus».⁴¹⁵

Nosaltres veuríem en aquesta declaració personal una intenció de viure d'una manera evangèlica, que certament és proposada per la teologia com a comuna a tots els cristians, però que, en els trets que la descriu l'autor, l'apropa a l'estil monàstic. Sobretot el final, que implica un allunyament del món, no en el sentit paulí, que torna a ésser un element de l'espiritualitat cristiana, sinó seguint l'impuls de molts cristians que s'apartaven de la manera de viure general, per trencar físicament amb els lligams socials, i se retiraven. És quelcom semblant a l'estil monàstic; però el text no permet que puguem entendre que l'autor convida a aquesta vocació. Els termes tècnics del monacat no apareixen; no dona cap indicatiu que el seu objectiu anàs directament per aquest senderol. Ja vàrem assenyalar que el model més acostat al mode de viure escollit per Consenci el podríem trobar en Ausoni.⁴¹⁶

Aquesta observació ens mena a demanar-nos si, en una època més tardana, aquest tipus de convit hauria estat possible. Sembla que les condicions socials que ben prest canviaren, varen acabar progressivament amb els grans personatges retirats del món. Les noves estructures econòmiques no ho permetien, i ben prest el solitari esdevenia monjo. Aquest estil de vida se regula. Per això, considerem que el nostre autor pertany a la Romanitat Tardana i no a l'Edat Mitjana.

8. *Els projectes literaris de Consenci amb sant Agustí*

A un altre lloc ja vàrem estudiar l'obra de Consenci i alguns aspectes del seu projecte en el camp de la Teologia i va ser inevitable haver de conversar sobre les relacions amb sant Agustí, a qui encomanava de revisar-li els escrits, *ep.* 119, 6,⁴¹⁷ i a qui proposava dubtes i sospites sobre la tasca teològica.⁴¹⁸ Des que li va enviar la consulta, que va ocasionar l'*ep.* 205 (ca. 413-414) del doctor africà, sobre temes relacionats amb el priscil·lianisme,⁴¹⁹ passant per l'*ep.* 119, 1 (ca. 415-416), Consenci demana ajut i l'obté. Sant Agustí l'havia convidat a visitar-lo, per atendre les seves preocupacions i li respon amb una carta més, la 120, on li torna a solucionar proble-

415. PL 40, 751. Una possible traducció sonaria així: «Això [(Gn 12, 1), Surt de la teva terra...] té aquí una interpretació per al nostre temps: de fet sortim moralment de la nostra terra quan menyspreem les riqueses i les propietats d'aquest món. Sortim dels nostres lligams familiars, és a dir, dels nostres vicis anteriors, que ens acompanyen des del nostre naixement, i que ens són emparentats per una mena de consanguinitat i afinitat. Sortim de la casa del nostre pare, és a dir, de tota memòria d'aquest món, que es presenta a la mirada dels nostres ulls».

416. *Orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 222-223.

417. *Orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 239.

418. *Orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 228-244.

419. *Una trilogia agustiniana antipriscilianista y unas sugerencias para una nueva cronología*, dins «Revue des Études Augustiniennes», 44 (1998), 205-221 (cf. ATCA, XX (2001), 869, núm. 15.682).

mes de caràcter trinitari, potser provocats pel coneixement que el resident menorquí tenia del modalisme que tarava el priscil·lianisme del moment.

A més de certes temàtiques conegudes, Consenci sospitava que havia pogut errar en certes 'quaestiunculas', com s'expressa a l'*ep.* 119, 2,⁴²⁰ la qual cosa el movia a apel·lar de bell nou a qui havia triat com a mestre, i a qui ja havia escollit com a corrector de les obres que havia compost, però encara inèdites: «Tu enim non editorum jam a me librorum lector, sed probandorum emendator, ni fallor, electus es» (*ep.* 119, 6).⁴²¹ Lamentava, poc abans, que no trobaria cap altre mestre semblant i de tant de prestigi.

Passen els anys i malgrat que Consenci s'hagi sentit mortificat per les correccions de sant Agustí, torna a insistir passat l'any 420, a l'*ep.* 12*, 3 i 4,⁴²² i reitera el seu plany per mor de la seva solitud en el camp de la teologia i de l'ortodòxia, aspecte, aquest darrer, que contrasta amb l'eufòria del bisbe Sever.⁴²³ En tot cas, observa, el seu desig és enviar tot allò que escriurà a l'examen d'Agustí, com sabem per l'*ep.* 12*, 15: «Scribere autem plurima nescio [...] quae si esse possibile omnia ad tuae paternitatis examen peruenire uoluissim».⁴²⁴ Si topa amb qualche missatger de fiar, li enviarà tot allò que, encara que sigui imperfecte, té compost contra els pelagians.⁴²⁵ Les coses així estant, se queixava a causa de l'esforç que havia de fer, per resoldre els seus dubtes. Si alguns doctors haguessin estat prop, bastava recórrer-hi per resoldre les seves qüestions, 'his quaestionibus'. La seva resolució va ser compondre una obra com si fos en col·laboració: «Visum proinde est, ut omnes cogitationes meas scripta quasi duorum contione producerem, ut dementissima cordis mei rixa litterali officio comprehensa tuis sisteretur obtutibus et doctrinae tuae clementia pacaretur. Nullo autem hoc alio fieri modo quam litteris poterat» (*ep.* 12*, 5, 3).⁴²⁶

Vàrem traduir la frase «mea scripta quasi duorum contione producerem - un escrit que prengué forma d'una obra redactada en col·laboració».⁴²⁷ Jules Wankenne va optar per una versió que mostràs més la bel·licositat de Consenci: «...en rédigeant une discussion comme entre deux adversaires»,⁴²⁸ en la qual cosa fou seguit de prop pel traductor a l'italià, «mettendo, per cosí dire, in iscritto una specie de discussione tra due avversari».⁴²⁹ No ens convenç que

420. CSEL 34/2, 699; PL 33, 450.

421. CSEL 34/2, 703; PL 33, 452.

422. CSEL 88, 72.

423. *Orígens del Cristianisme a les Balears*, II, 11, nota 10.

424. CSEL 88, 79.

425. *Ibid.*

426. CSEL 88, 73.

427. *Orígens del Cristianisme a les Balears*, II, 113.

428. *Oeuvres de Saint Augustin, Lettres 1* - 29**. Nouvelle édition du texte critique et introduction par Johannes DIVJAK. Traduction et commentaire par divers auteurs (BA, 46 B. Études Augustiniennes) Paris 1987, 237.

429. *Sant'Agostino. Le Lettere. Supplemento (1*-29*)*. Testo latino ripreso sostanzialmente dal 'Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum'. Introduzioni, traduzione, note e indici di Luigi CARROZZI, Roma 1992, 123.

aquests traductors hagin introduït el terme ‚adversaris‘. La traducció anglesa de R. B. Eno ens convenç més, quan la dona d'aquesta faisó: «in a written dialogue between two people».⁴³⁰

Creiem que és més adient una traducció que expressi més la forma dialogada o en col·laboració, com són les nostres *Quaestiones Orosii*, que no el debat que observem en tants d'escrits polèmics, com l'*Altercatio Ecclesiae et Synagoga* o el que citam, atribuït a un luciferià hispànic, etc. Tindríem així en les *Quaestiones Orosii* l'obra de què parla Consenci? No ho creiem de cap manera. Ell se referia a una obra ja composta. Més encara, les nostres *Quaestiones Orosii* varen utilitzar obres de sant Agustí que són posteriors a l'any 420-421, com els darrers llibres de *ciu.*, els darrers llibres del *trin.* i el *c. Max.* o contemporànies, com *ench.*. De tota manera, se val dir-ho, el llibres més seguits pel nostre autor són els *c. Faust.*, de finals del s. IV, els *De Genesi*, així com també eren ja acabats els *Io. eu. tr.*

Davant aquest panorama, podem deixar per assegurat un altre extrem. El que més ens interessa és donar per fet que Consenci havia treballat en una obra composta en forma de diàleg. Per tant, tenim una baula més de la cadena que ens permet aguantar la hipòtesi sobre la seva autoria de les *Quaestiones Orosii*. Evidentment, això suposa que ens topam amb la possibilitat que Consenci havia d'adoptar l'estil escaient, divers de l'epistolar i del propi dels tractats dogmàtics. Del primer en tenim mostres suficients i del segon solament ens n'ha pervingut algun fragment.

Si ja havia treballat seguint aquest estil, no podem excloure que per aquelles saons l'inquietassin les qüestions que llegim a les *Quaestiones Orosii* que coneixem. Les primeres, són les trinitàries que, com hem vist, en part se plantegen des de l'òrbita de Consenci. També s'havia interessat per la creació del cos i per la resurrecció del Redemptor i la seva capacitat de deixar-se palpar,⁴³¹ segons ens assabenta l'*ep.* 205 de sant Agustí. Desconeixem les altres qüestions, a les quals hem al·ludit; però sembla que es tractava de problemes que li rodaven per la testa, que afectaven les Escripures. Gens sorprenent és aquest punt, car sabem ben clarament que per a ell la força de la fe cristiana provenia de les Escripures i no de les disputes, car si fos d'altra manera, solament els filòsofs i oradors assolirien la salvació, segons se va manifestar a l'*ep.* 119, 1.⁴³²

Si podem treballar amb la hipòtesi que Consenci pot ésser l'autor de les *Quaestiones Orosii*, la llarga secció que segueix el *c. Faust.* podia ja estar embastada, quan escriví per darrer cop, que sapiguem, a sant Agustí.

Que les relacions entre els dos s'enrarisin no vol dir que Consenci no pogués aprofitar el bagatge escrit que posseïa del seu mestre admirat. Tampoc hi ha cap impediment per seguir treballant amb aquesta hipòtesi en el fet que alguns manuscrits presentin l'obra com si es tractàs d'una entrevista que Orosi fa a Agus-

430. *Saint Augustine. Letters*, Vol. VI (1*-29*) Translated by Robert B. ENO (The Fathers of the Church) Washington 1989, 102.

431. *Orígens del Cristianisme a les Balears*, I, 241.

432. CSEL 34/2, 699.

tí. No sabem quan començà aquesta atribució. De totes formes, era un recurs molt estimat pels escriptors que pretenien que la seva obra fos molt coneguda editar-la sota el nom d'un autor ja famós. En el nostre cas ambdós ho eren i, a més, era ben bo de fer acceptar, car sabem que Orosi va treballar al servei de St. Agustí per molt temps i va fruit de la seva confiança. Era ben possible que un diàleg semblant s'hagués efectuat. Afegim que ambdós eren amics de Consenci i que aquest volia romandre en l'anonimat. En conclusió, l'estratagema no era gens mal de fer circular. I sempre roman l'enigma dels darrers anys dels dos hispànics, Orosi i Consenci, i del que hi pogué haver entre els dos.

Vegem, ara, algunes mostres del títol sota el qual ens ha arribat la nostra obra, perquè és segur que no és el que du l'edició dels Maurins, reproduïda per Migne, que se mostra d'aquesta manera: *Dialogus quaestionum LXV sub titulo Orosii percontantis et Augustini respondentis*.⁴³³ El còdex de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic, clm. 14468, del segle IX (any 821), f. 88r., comença així: *Incipit de questiunculis Sancti Augustini*. L'altre manuscrit, clm. 14492, també del s. IX, f. 1r, s'introdueix amb aquestes paraules: *Incipiunt questiones Orosii et responsiones Sancti Augustini episcopi*, i el clm. 14500, del mateix segle, f. 1, s'obri dient: *Incipit prologus de questiunculis Sancti Augustini*. El de El Escorial, de la segona meitat del mateix segle, L.IV.17, f. 61r, s'obri amb aquesta expressió: *Incipiunt questiones Orosii et responsiones Sancti Augustini [sic] episcopi*. Qualque semblança trobam amb aquest manuscrit en el de San Millán, 39, conservat a la Real Academia de la Historia de Madrid, que comença així, al f. 196v: f. 196v: *Incipit Liber Questionum Scti. Augustini [sic]*. La Universitätsbibliothek de Freiburg im Breisgau, al ms. 377, del s. X, al f. 90r, abans de l'índex de les qüestions, diu: *Incipiunt capitula interrogationum Orosii et totidem responsionum Sancti Augustini episcopi*, i abans de les qüestions, diu: *Incipiunt questiones Orosii et totidem responsiones beati Augustini sexaginta quinque*. A un nou còdex de Munic, clm. 19126, del s. XII, f. 6v, una mà posterior, va escriure: *Questiones ab Orosio propositae et a Beato Augustino expositae*. A El Escorial hi ha un còdex que pertany al final del s. XII o primera del XIII, el c.III.17, que al f. 105r, comença el llibre d'aquesta sort: *Questiones ab Orosio propositae et a beato Augustino expositae*. Més prop del títol editat és el que llegim al còdex 416 de la Biblioteca Nacional de Lisboa, f. 113v: *Incipit liber dialogorum beati Augustini episcopi percunctante Orosio presbitero*. A la Biblioteca Nacional de Madrid, el còdex del s. XIV, Ms 549, f. 76v, diu: *Incipit liber Augustini ad Orosium*, i un altre còdex de la mateixa biblioteca, ss. XIV-XV, Ms 107, f.171v, ens dóna el següent acabatall: *Explicit dyalogus beati Augustini Episcopi habitus cum Orosio*. La Biblioteca Colombina de Sevilla serva un manuscrit, el 56-3-3, del s. XIV, que conté el nostre text a partir del f. 90r., sense títol ni pròleg.⁴³⁴ Tot just acaben les *Quaestiones LXXXIII* de sant Agustí, amb aquests mots: *Explicit excerptum. Deo gratias. Amen*, i sense més indicacions,

433. PL 40, 733-752.

434. Les qüestions següents se presenten ben clarament com un diàleg. Les preguntes van precedides del nom 'Orosius' i les respostes duen el d',Augustinus'.

hi llegim: «Quaeso te ut percunctanti michi respondeas», i segueix la primera qüestió, sense el nom d'Orosi, que precedirà les altres preguntes; però a la primera resposta hi trobam el nom d'Agustí. El còdex de la Biblioteca de la Universitat de València, Ms. 503, del s. XV, f. 134, comença d'aquesta forma: *Incipiunt questiones Orosii ad beatum Augustinum*. El còdex b.III.4 d'El Escorial, del s. XV, f. 88v, s'obri així: *Incipit liber dialogorum Sancti Augustini Episcopi. Ad Orosium presbiterum*, mentre el còdex 17-17 de la Biblioteca Capitular de Toledo, també del s. XV, se presenta amb aquestes paraules, f. 46r: *Incipit liber questionum Orosi ad beatum Augustinum*.

Major varietat és ben difícil de trobar, a l'hora de cercar un títol per a un llibre. No serà sobrer que advertim que els manuscrits més antics, els de Leiden, que malauradament no hem pogut utilitzar, sembla que no ens ajudarien gaire en aquest punt, car són mutilats al principi. Uns manuscrits directament parlen de les qüestions i d'altres assenyalen que es tracta d'un llibre de qüestions. N'hi ha que ometen el nom d'Orosi i no donen a entendre que l'obra se basi en un diàleg, per fictici que pugui ser. Si el manuscrit més antic, d'entre els citats, que ha conservat la titulació, hi va escriure el mot 'quaestiunculae', no serà fora de lloc recordar que es tracta d'un terme ja emprat per Consenci, a l'*ep.* 119, 2,⁴³⁵ tot referint-se als problemes que volia proposar a sant Agustí. Caldrà prendre nota que hem d'arribar al s. XIII perquè vegem la paraula 'dialogus'. La llegim al còdex 416 de la Biblioteca Nacional de Lisboa. Ja en el segle següent comença a sovintejar.

Sorpren que les dues parelles més clares, que podem establir en els títols, la formin sengles manuscrits de Munic, amb altres sengles d'El Escorial. Observem, així, que el còdex de Munic, clm. 14492, del s. IX, i l'altre quasi contemporani, d'El Escorial, L.IV.17, coincideixen en el títol. Se'ls acosta el de la Universitat de Freiburg, ms. 377, no gaire més tardà. Tots tres inclouen el nom d'Orosi, però no parlen de 'liber', sinó que esmenten les preguntes i les respostes. Dos segles més tard, de bell nou, a un altre còdex de Munic, el clm. 19126, s. XII, f. 6v, algú hi va posar una titulació que torna ésser la que llegim al quasi contemporani c.III.17 d'El Escorial.

De rebot, sigui dit que aquesta mostra d'una selecció casual dels còdexs⁴³⁶ comença a insinuar que, en el títol, hi ha indicis que permetrien començar a establir algunes famílies en aquest cúmulo de documents. Però no serà fins que hom haurà palpat els punts més conflictius en la lectura de les *Quaestiones Orosii*, que podrem començar a pensar en una organització dels manuscrits prèvia a qualsevol edició crítica.

435. CSEL 34/2, 699.

436. En principi volíem poder donar un primer cop d'ull als manuscrits anteriors al s. XI. Atesa la impossibilitat de fer-ho, hem estès la consulta als còdexs que ens han sigut més assequibles, entre els quals, òbviament, predominen els hispànics, gràcies a la cura dels custodis llurs.

CONCLUSIÓ PROVISIONAL

L'allau de còdexs que han servat el text de les *Quaestiones Orosii* hauria de fer pensar que, tot i tractar-se d'una peça secundària de la producció patristica, no és de qualitat tan dejectable, com s'ha volgut mostrar qualche vegada. Més encara, els conciliars toledans que se'n serviren no eren uns incults. I la difusió de què va gaudir durant uns mil anys fa que aquest escrit pertanyi necessàriament a la història de la cultura teològica medieval. Més encara, fórmules trinitàries i cristològiques de primer ordre, en els concilis toledans, s'inspiren en el nostre conjunt de temes.

Quant a precisar qui en pogué ésser l'autor, hem de reconèixer que, després d'aquest recorregut, no hem trobat cap argument que sigui tan sòlid, que ens faci concloure que l'autor de les *Quaestiones Orosii* sigui Consenci. La conclusió més segura és que ens hem d'acostar a un escriptor de la primera meitat del s. V, de nom ja conegut o per descobrir, pertanyent al món hispànic, amb vinculació a la Narbonesa i, sobretot, familiaritzat amb les obres de St. Agustí. A més, aquesta persona culturalment sembla coneixedora dels clàssics llatins. Unes darreres característiques les hem d'extreure de la seva referència a una opció per un estil de vida ascètica i allunyada del món, i del coneixement que tenim del seu projecte teològic, almenys en part realitzat, d'escriure una obra en forma dialogada amb St. Agustí.

Si aquesta descripció és correcta, hem de dir que, ara per ara, l'autor conegut més ben col·locat per rebre el reconeixement com a autor d'una de les obres més llegides fins a la tardana Edat Mitjana, com són ara de les *Quaestiones Orosii*, és Consenci. Si del 'posse ad esse non ualet illatio', almenys consideram que s'ho val d'analitzar la llengua i l'estil de l'obra que ens ocupa, almenys per descartar l'escriptor naturalitzat a Menorca. Amb tot, pensam que alguns termes i qualche expressió de les *Quaestiones Orosii* podrien ésser ben seus. Una anàlisi acurada de la llengua i de la terminologia és més valuosa que les nostres sospites.

I, en darrer terme, ens sembla que qualsevol història d'una certa amplitud del pensament cristià occidental haurà d'atorgar un petit espai a aquest escrit que ha marcat altres tractats més importants amb els seus resums de textos trinitaris hispànics i de molts altres augustinians, de contingut divers, i àdhuc s'ha encastat per a nosaltres en l'orfebreria trinitària dels concilis toledans.

Mallorca (La Real), Primavera del 2002